

SOSYAL BİLİMLER

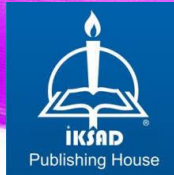
PERSPEKTİFİNDE

CİNSİYET ve TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI

Editorler

Doç. Dr. Hülya ÇAKIR

Doç. Dr. Esra GEDİK

SOSYAL BİLİMLER PERSPEKTİFİNDE CİNSİYET VE TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Hülya ÇAKIR
Doç. Dr. Esra GEDİK

YAZARLAR

Doç. Dr. Günce DEMİR
Doç. Dr. Hülya ÇAKIR
Doç. Dr. Esra GEDİK
Doç. Dr. İlgül KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Atike Sevtap DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN
Dr. Öğr. Üyesi Simge AKSU
Dr. Umut BELEK ERŞEN
Arş. Gör. Buket DURDU

Sabri Cihan MAVİ
Ayşe TOSUN ORUÇ
Bedirhan Yakup ŞENTÜRK

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-237-9

Cover Design: Kübra YAZICI

August / 2023

Ankara / Türkiye

Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLERDEN ÖNSÖZ..... 1

BÖLÜM 1

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ESNAFLIĞIN TOPLUMSAL DEĞİŞİME ETKİSİ: BAHÇELİEVLER ÖRNEĞİ

Sabri Cihan MAVİ
Doç. Dr. Günce DEMİR..... 3

BÖLÜM 2

KADIN VE DOĞA İLİŞKİSİ AÇISINDAN EV İÇİ EMEĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe TOSUN ORUÇ
Doç. Dr. Hülya ÇAKIR 25

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE MELEZ ERKEKLİK HALLERİ

Doç. Dr. Esra GEDİK 41

BÖLÜM 4

TOPLUMSAL CİNSİYET VE MEDYA: TÜRKİYE'DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Atike Sevtap DEMİR 57

BÖLÜM 5

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MARKA İLETİŞİMİ, REKLAMLAR VE MEDYADA GÜZELLİĞİN TEMSİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Simge AKSU 91

BÖLÜM 6

BİZANS SANATI'NDA AZİZE İSKENDERİYELİ KATERİNA

Doç. Dr. İlgül KAYA 109

BÖLÜM 7

KEMAL TAHİR'İN“BOZKIRDAKİ ÇEKİRDEK” ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE ERKEKLİK TİPLERİ

Bedirhan Yakup ŞENTÜRK

Doç. Dr. Esra GEDİK 141

BÖLÜM 8

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA DOSTOYEVSKİ ROMANLARI

Dr. Umut BELEK ERŞEN..... 157

BÖLÜM 9

SİYASAL KATILIMDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN..... 173

BÖLÜM 10

JAPONYA'NIN SOSYAL VE KÜLTÜREL SÜREÇLERİNDE KADIN HAREKETLERİ

Arş. Gör. Buket DURDU 201

Ağustos/2023

ÖNSÖZ

Değerli okuyucularımız,

Multidisipliner alanlarda yapılan çalışmalar, 21. yüzyılda dünya çapında ilgi gören ve desteklenen çalışmaların başında gelmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak, dünyanın önde gelen ülkelerinde multidisipliner konular üzerine çalışan bilim insanı sayısı her geçen gün artmaktadır. Multidisipliner alanlardaki çalışmalar dünya çapında hız kazanırken Türkiye’de de Yüksek Öğretim Kurumu tarafından multidisipliner programlar desteklenmeye başlanmıştır. Sosyal Bilimler alanındaki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni bilimsel yaklaşımların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu kitabın, bilim dünyasına katkılar sunmasını ve gelecek çalışmalara kaynak olmasını temenni ediyoruz.

Bu kitap Sosyal Bilimler alanı başta olmak üzere bu alanla ortak çalışmalar gerçekleştiren tüm meslek disiplinlerini (Sosyoloji, Halkla İlişkiler, Gazetecilik, Sanat Tarihi, Siyaset Bilimi ve Japon Dili ve Edebiyatı) kapsayacak şekilde derleme ve araştırma makalesi niteliğindeki çalışmalardan oluşturulmuştur.

“Sosyal Bilimler Perspektifinde Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları” kitabına emek veren tüm akademisyenlerimize ve bu alanda araştırmalar yürütülen öğrencilerimize, mesleki deneyimleri ve destekleriyle kitabımıza katkı sağlayan değerli bilim insanı hocalarımıza yayınlanma aşamasında desteği ve emeği geçen İksad Yayınevi çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız.

Editörler

Doç. Dr. Hülya ÇAKIR

Doç. Dr. Esra GEDİK

BÖLÜM 1

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ESNAFLIĞIN TOPLUMSAL DEĞİŞİME ETKİSİ: BAHÇELİEVLER ÖRNEĞİ

Doç. Dr. | Günce DEMİR¹
Sabri Cihan MAVİ²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8310087>

¹Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Kırıkkale, Türkiye. gunceyilmaz@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-7747-6769

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Kırıkkale, Türkiye. cihan.mavi@outlook.com, Orcid ID: 0000-0002-3184-6290

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyet kavramından farklılaşarak yeni bir anlama bürünüp; toplumsal yapı içerisinde cinsiyetlerin sahip olduğu konumları, o cinsiyetlere atfedilen rolleri, tutumları yine o toplumsal yapının o cinsiyete yüklediği anlamlarla açıklamak amacına hizmet eder. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet kavramı; biyolojik bir tasvir sunmaktan öte toplumsal sorumluluklar olarak adlandırabileceğimiz, toplum tarafından belirlenen görev ve rolleri tanımlar. Bu anlamı ile de toplumsal cinsiyet, gündelik etkileşim ve eylemlerimiz ile inşa edilen ve toplum tarafından kazandırılan bir olgu olarak karşımıza çıkar (Şenol, 2020, s. 51) (Vatandaş, 2007). Öte yandan toplumsal cinsiyet kavramı, onun ferde toplumsal/kültürel yollarla kazandırılıyor olması ile açıkça göstermektedir ki; bu süreç bir biçimde nesilden nesile aktarılan ve aynı zamanda değişen toplumsal yapılarda, zamanlarda, kültürlerde ve hatta aynı toplumun farklı alt kültür ve kuşaklarında farklı anlamlara sahip olan bir olgudur. Bu bakımdan her toplum, toplumsal cinsiyet dediğimiz cinsiyetlerin davranışlarını ve tutumlarının farklı yönlere yönelmesine ve farklı ilişki ağları kurmasına neden olur (Arıkan, 1997, s. 21).

Kabaca tasvir edilen bütün bir süreç doğum ile birlikte başlayıp ölene kadar bireyle birlikte kalan ve ona bütün toplumsal etkileşimlerinde eşlik eden bir süreçtir. Öyle ki bebek daha anne karnındayken belli olancinsiyete uygun renklerde kıyafet dolabı hazırlanmaya -oğlan çocuklar için mavi kız çocuklar için pembe-, alınan oyuncaklar toplumsal cinsiyet rollerine uygun şekilde alınmaya başlanır. Hatta çoğu zaman açıkça görülme ya da göz ardı edilseler bile bu roller dil aracılığı ile belki biz doğmadan; [kız için] “annesi gibi hamarat olacak” [erkek için] “babası gibi azimli olur, delikanlı olur” gibi temenniler ile pekiştirilir ve daha da önemlisi meşrulaştırılır. Toplumsal cinsiyet bunları inşa ederken bir yandan da aile içinde ve toplumsal alanın herhangi bir noktasında, kıymetli olan/olmayan ayrımını yaratır. Eğitimi öncelikli olarak hangi cinsiyetin alması gerektiği, çalışma, iş-gücüne katılma gibi konularda kimin katılımcı olarak seçileceği yine bu roller tarafından inşa edilir (Arun, 2014, s. 186).

Toplumsal cinsiyet bireylerin doğmadan önce de bir parçasıdır. İçinde olduğu toplumsal yapının ve kültürel yumağın, doğuştan gelen biyolojik cinsiyet üzerinde kurduğu baskının bir sonucu olarak; yapılacakların

(davranışların, mesleklerin, faaliyetlerin) hangilerinin sizin için uygun olduğuna, haklarınızın nasıl şekilleneceğine, belirli alanlardaki gücün - örneğin ailede söz sahibinin siz mi yoksa karşı cinsiyete sahip birinin mi olduğuna- nasıl dağılacağına dair beklentiler tarafından belirlenir. Toplum, cinsiyete dayalı olarak insanların hangi rolleri üstlenecekleri, nasıl davranacakları ve ne yapacakları konusunda beklentiler belirler ve bu toplumsal beklentiler, bireylerin cinsiyet kimliklerini şekillendirmekte ve toplumsal cinsiyet rollerini kabul etmelerine neden olur (Ecevit, 2003, s. 83) (Bhasin, 2015, s. 9-11). Bu beklentiler ise içinde olduğunuz toplumun sizde/sizin biyolojik cinsiyetinizde görmek istediği ve size yakıştırdığı kalıplar tarafından şekillendirilir. Birey ise toplumun bu şekillendirme, yön verme çabasına direnebilecek bir konumda da değildir.

Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet, o toplumda cinsiyetler üzerinde bulunan önyargılar ve idealler üzerinde inşa edilmektedir. Burada önyargılar genellikle cinsiyetler arasında farklar olduğuna dair önsel bir inancı temsil ederken idealler ise içinde yaşanılan toplumun ideal erkek ve kadına dair inanışlarına ve farklılıklarına işaret etmektedir (Vatandaş, 2007, s. 36). Bu farklılar, inanışlar beraberinde içinde yaşanılan toplumda cinsiyetlerin farklı davranışları gerçekleştirmesinin yani ideal biçimde davranmasının gerekliliğini meşrulaştırır. Bu bakımdan farklı cinsiyete sahip bireyler farklı işlere, davranışlara, sözcüklere, sorumluluklara vb. yakıştırlır. Örneğin sokak, bu erkeklik ve kadınlık biçimleri görmek onların örneklerine şahit olmak için çok önemli bir mekandır. Çocuklarla ilgilenme, alışveriş yapma ve ev işleri gibi alanlar genellikle kadınlara ait kabul edilirken, araç kullanma, tamircilik ve polislik gibi meslekler ise genellikle erkeklerle ilişkilendirilir (Connell, 1998, s. 181).

Öte yandan hem ne üreteceğiniz hem de ne tüketeyeceğinizin belirlenmesi de bu bağlamda toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri arasındaki güç ilişkilerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkacaktır. Yalnızca ekonomik tüketim değil, sosyal ve kültürel tüketim faaliyetleri de bu güç ilişkilerinden etkilenecektir (Arun, 2014, s. 186).

Elbette bu konuda her bir farklılık için ve verilebilecek birçok örnek ve tartışma mümkündür. Ancak bu tartışmalara değinmek ve bütün açıklığı ile örneklendirmek elinizdeki metnin kapsamını aşmak olacaktır. Bu bakımdan burada üzerinde özellikle duracağımız şey, farklı cinsiyetlerin çalışma

hayatlarına ilişkin farklılıklar ve yukarıda bahsedildiği gibi farklı toplumsal zeminlerde ve zamanlarda değişen çalışma hayatına ilişkin tutum ve davranışlar olacaktır. Çalışmaya örnek olarak seçilen grup Ankara Bahçelievler semtinde esnafılık yapan kişilerdir. Bahçelievler mahallesi kafe, dükkân, restoran, butik gibi çok çeşitli ve sayıca kalabalık işletmelere ev sahipliği yapmaktadır. Bu özelliği ile Ankara'da sosyal ve ekonomik hayatın canlı olduğu yerlerin başında gelmektedir. Ayrıca semt Ankara'nın en köklü semtlerinden biridir. Cumhuriyetin ilk yılları itibari ile kent imarı başlayan Bahçelievler Ankara'nın planlı yapılaşmasının bir yansımasıdır. Düzenli sokakları, semtin çevresinde kurulan üniversitelerin etkisi ile özellikle 90'lı yıllardan sonra ekonomik ve sosyal bir cazibe merkezine dönüşmüştür. Gündelik hayatın akışı içinde hem kamusal alan hem de özel alan yansımalarını görebildiğimiz semtin bu dokusu sayesinde çalışmaya uygun bir örneklem olacağı düşünülmüştür.

1. ÇALIŞMA HAYATI

Toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların çalışma hayatındaki rollerin anlaşılması öncelikle toplumsal alanda onların bu faaliyetlere katılımına ilişkin tutumların anlaşılması ile sağlanır ve kadınların yapmaya uygun görülen işlerinin neler olduğu (yukarıda değinildiği üzere) yine toplumun o cinsiyet için uygun gördüğü roller ve idealleştirmeler tarafından belirlenir. Nitekim bu noktada kadın işgücü ve erkek işgücü toplumsal alanın diğer birçok noktasında olduğu gibi birbirinden farklılaşır. Kadının ve erkeğin yapması gerekenler belirlidir, biçilen rollerin ve mesleklerin dışına -örneğin kadın için anneliğin, ev hanımlığının, gündelik işlerin yada hemşirelik, asistanlık- çıkması çok beklenmez ve hatta engellenir. Keza aynı meslekleri yapıyor olsalar bile, o meslek erkekler için başka kadınlar için başka yorumlanır ya o cinsiyete hiç yakıştırılmaz yada aynı meslek erkek için meşakkatli olurken kadın için gayet sıradan, basit ve daha değersiz olur (Bourdieu, 2019, s. 80). Bu farklılar ise kendisi gerek işgücüne katılımı tercih edilecek öncelikli cinsiyeti gerekse aynı işi yapsalar dahi o işin bedeli olarak alınacak ücretin miktarını her iki cinsiyet içinde farklı olmasını sağlayacaktır ki burada dezavantaj çoğunlukla kadın cinsiyeti üzerine yığılmaktadır. Bourdieu (2019, s. 80-81)'nin ifade ettiği gibi toplumsal cinsiyet ile kadının işgücü daha yoksul bir noktaya taşınırken erkeklere ait

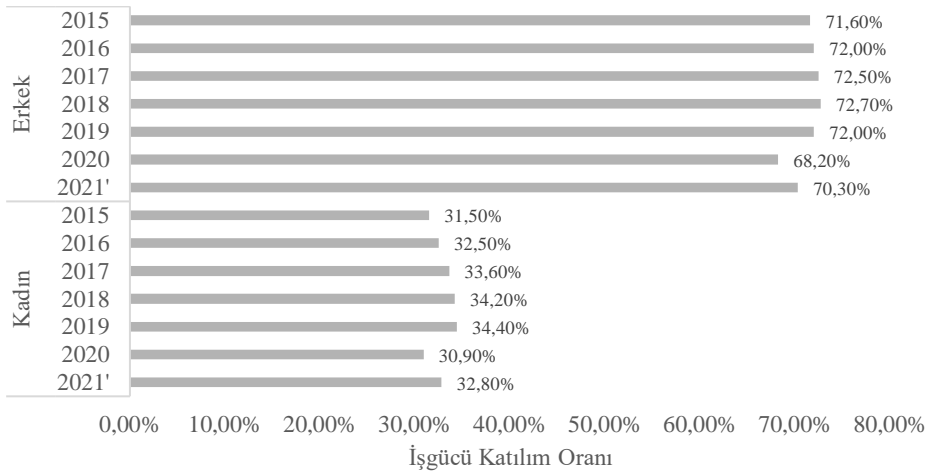
işgücünün üstün konumu korunmaya devam etmektedir. Nitekim araştırmaya konu olan ülkeler arasında 22 ülkenin farklı cinsiyetler arasındaki ödeme farklılıklarında %10 ve üzeri bir ücretlendirme farkı olduğu açıkça görülmektedir ve istatistiğe konu olan ülkelerin ortalamasının %13 olduğu açıkça göstermektedir ki farklı cinsiyetlerin emek güçleri aynı ücretlere tabii değildir (European Commission, 2023).

Açıkça ifade etmek gerekirse bu örnekler işgücüne katılmak bakımından eşit oldukları varsayımına dayanır. Ancak bu durumun bir adım gerisinde iki cinsiyetin işgücü katılımına ilişkin farklılıkların olduğu açıkça görülecektir.¹ Kadın toplumsal cinsiyet rolleri gereği zaten evinin hanımlığı/kızlığı görevini yerine getirmektedir ve o, bu şekilde herhangi bir ücrete tabi olmaksızın -ve bunu beklemeksizin- ev içinde çalışmaktadır. Ancak erkek, bu ev işi işlerden mutlak bir biçimde muafır. Bu sebeple ev dışında ücretli işlerde çalışmak, kendi işini kurmak erkeğe ait sorumluluklardandır. Görüldüğü üzere bu rol dağılımı hem simbiyotik bir ilişkinin oluşmasına sebebiyet verecek bir sürecin habercisidir- ki kadının ekonomik alandan soyutlanması onu açıkça çalışan erkeğe bağımlı hale getirmekte ve bununla da kalmayıp ek olarak devletin sosyal yardımlarına muhtaç hale getirmektedir (İlkkaracan Ajas, 2017, s. 4) – hem de çalışma hayatını erkek egemen bir yapıya büründürmektedir. Nitekim bunu TÜİK’in her yıl gerçekleştirdiği işgücü anketleri ile de bize açıkça göstermektedir. Aşağıda görüldüğü üzere, işgücüne katılımı erkek egemenliği açıkça kendini göstermektedir. Ek olarak neden işgücüne dahil olunmadığına ilişkin veriler ile birlikte okunduğunda toplumsal cinsiyet rollerinin işgücüne katılımı ne denli etkilediği daha açık bir biçimde görülmektedir. İşgücüne dahil olmama nedenleri (15+ yaş) arasında en dikkat çekici sonuç “ev işleri ile meşguliyet” nedeninin 2021- erkeklerde %0 kadınlarda %45,88, 2022- erkeklerde %0 kadınlarda %47,08 oranları olarak karşımıza çıkmasıdır. Bu açıkça ev işlerinin kadınların birincil işleri olduğunu desteklemektedir. Ek olarak dikkat çekici bir diğer neden “emekli” olduğu için işgücüne katılmayanların

¹Türkiye özelinde, “Hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre 2021 yılında 15 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin oranının %45,2 olduğu görülmektedir. Bu oran kadınlarda %28,0, erkeklerde ise %62,8 oldu.” Daha detaylı bir inceleme için bknz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022> (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021a)

oranıdır. Emekli olduğu için işgücüne katılmayanların oranı, 2021 için erkeklerde %39, kadınlarda %5.94 ve 2022 için erkeklerde%41,46, kadınlarda %6,04 şeklindedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021a).

Bu bizi şu iki sonuca götürmektedir; kadınlar ya hiçbir biçimde çalışma hayatına dahil olmamaktırlar yada olsalar dahi kayıt dışı ve sosyal güvencelerden yoksun bir biçimde çalışma hayatında yer almaktadırlar. Bu kayıt dışılık da beraberinde buna ek olarak emek ve kazanç arasında büyük bir farkı, iş sağlığı ve güvenliği vb. gibi sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Aslan, 2016, s. 72).

Grafik 1. Nüfusun İşgücü Durumu, 2015-2021

Kaynak: TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2021 (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021b, s. 102)

Öte yandan toplumsal yapı durağan değil hareketlidir ve her ne kadar yukarıda detaylı bir şekilde tanımlamaya ve açıklamaya çalışılan toplumsal cinsiyet rollerinin cinsiyetler üzerindeki belirleyiciliği başat bir konumda olsa da, bu alan da- toplumsal yapının diğer bütün noktaları gibi- değişimden yapının diğer unsurları ile karşılıklı bir biçimde etkilenir. Küreselleşme, kentli nüfusun büyümesi, değişen ekonomik koşullar ve yaşam standartları bunlarla birlikte politika belirleyicilerin bu alanda durdukları destekleyici konum vb. gibi birçok nedenle değişimi ve bu değişimlerin bir sonucu kadınların ekonomik alanda daha faal rol almalarına katkı sağlamaktadır (Bedük, 2005, s. 108-110). Değişen yaşam koşulları, kadının toplumsal roller üzerinden

şekillenen profilindeki olumlu gelişmeye ve bunun sonucu olarak da kadınların çalışma hayatında daha çok yer almalarına ve yeniden kendini üreten bir değişim yumağına sebebiyet vermektedir. Değişimin tetikleyicilerinden en dikkat çekici olanı ve kadının çalışma hayatına aktif katılmasındaki artışı destekleyen önemli faktörün ise eğitim olduğu ve görüldüğü üzere eğitim seviyesi ile birlikte istihdam edilme oranı da artığı açıkça görülmektedir.

	<i>Okur-yazar olmayanlar</i>	<i>Lise altı eğitilmişler</i>	<i>Lise</i>	<i>Mesleki veya Teknik lise</i>	<i>Yüksek Öğretim</i>
2020	% 11,7	% 21,3	% 23,9	% 28,5	% 54,5
2021	% 12,1	% 22,5	% 26,0	% 30,1	% 56,2
2022	% 13,4	% 24,4	% 29,2	% 34,8	% 58,3

Tablo 1. Eğitim Durumuna Göre İstihdam Oranı

Kaynak: TÜİK, Nüfusun İşgücü Durumu

1.1. GİRİŞİMCİ(LİK)

Bütün bunlarla birlikte daha özel bir alanda kadının kendi işini kurması, yani bir girişimci olarak da ekonomik hayatta var olması toplumsal cinsiyet rollerinin, geleneksel değerler ve normların ve bunların yarattığı sosyo-ekonomik dünyanın yapısı gereği güçtür. Çünkü bu yapı kadın için en vazgeçilmez olanın ve önceliğin evlilik ve aile olduğu bir sosyal yapı ortaya çıkarır (Arat, 1995, s. 212). Nitekim girişimciliğin hemen hemen bütün tanımları, o tanımlar doğrudan cinsiyetçi ibareler barındırmasalar bile, işaret ettiği bir konum varmışçasına zihinde bir profil yaratır. Çünkü girişimci, belirli oranda risk alma kabiliyetine sahip ve bu riskler eşliğinde yenilikçi fikirlerle pazar arayan, toplumun görünen yada görünmeyen ihtiyaçlarını gidermek üzere akılcı ve bağımsız bir biçimde piyasadaki diğer girişimciler ile rekabet içine girebilen, kaynaklara -gerek ekonomik kaynaklar gerek insan kaynakları- liderlik ederek yine bu kaynaklar ile girişiminin geleceği için planlamalar yapma kabiliyeti taşıyan, bunları örgütleyebilen ve bütün bunları yaparken kâr ve saygınlık elde edecek biçimde bunu tüketiciye ulaştıran kimseler olarak tanımlanmaktadır (Aytaç, 2006) (Demirel & Akbıyık, 2009)(Özdemir & Toker, 2018). Görüldüğü üzere, risk almak, lider olmak, rekabet edebilmek gibi kavramlar ile açıklanan girişimci ve yine benzer

şekilde tanımlanan girişimcilik kavramları öyle olmasalar dahi toplumsal alanda bu özellikleri taşımadığı düşünülen kadın için bir meslek değildir. Ancak burada şunun altını çizmek gerekir ki; Türk toplumunun sürekli istihdam isteği, risk almadan düzenli gelir elde edebilecek bir işe sahip olmanın görece diğer birçok meslekten daha prestijli bir konuma sahip olması (Sargut, 2015, s. 180) girişimcilik faaliyetlerinde cinsiyet gözetmeksizin uygulanan bir sosyal baskı yaratmaktadır. Ek olarak girişimcilik faaliyetleri, demografik etkilerin ve kültürel etkilerin yanı sıra, devlet ve hükümetlerin rollerinden (Söyler & Çavmak, 2018, s. 11), onların teşvik ve politikalarından etkilenir. Ki eğer bu teşvik ve politikalar, devlet ve hükümetler tarafından yeteri kadar iyi organize edilir ve nüfusun çoğunluğuna ulaştırılabilirse demografik etkileri aşması olasıdır.

Örneğin, yukarıda görüldüğü gibi istihdam edilme oranları + - %1-2 civarında bir değişim sergileyerek görece stabil kalırken aynı durum, söz konusu kendi iş yerini açmak olduğunda bu kadar stabil değildir. Kadın işletmecilerin oranı her geçen yıl düzenli olarak yükselmektedir. 2015 yılında tarım dışı istihdam oranlarında işveren olarak çalışan kadınların oranı %1,64 iken bu oran görece düzenli bir artışla 2021 yılına geldiğinde %2,42'ye yükselmiştir. Fark çok büyük gibi görünmese de söz konusu oranlar erkekler için bakıldığında görece stabil kalsa dahi, 2015 için %6,6 ve 2021 için %,6,3 ile düşüş gözlenmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021b, s. 103).

Bütün bunlarla beraber girişimcilik temelde insan ihtiyaçlarını gidermek, onlara yenilikçi yaklaşımlar ile çözümler üretmek amacı taşır. Bu bakımdan girişimciliğin ve girişimcinin toplumsal alandaki konumu önemlidir. Çünkü girişimcilik, içinde doğduğu toplumun, ekonomik büyümesine, istihdamın ve toplam refahın artmasına uzun vadeli ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesine katkı sağlamasının yanı sıra (Perktaş, 2014) yeni sosyal ilişkilerin ortaya çıkmasına, toplumsal ağların genişlemesine ve toplumsal alanda meydana gelecek diğer gelişmelere de katkı sağlamaktadır. Bu anlamda bir yandan gelir çarpıklığının azaltılmasına, bireysel birikimlerin ekonomik alana kazandırılmasına, işsizliğin azaltılması ve istihdam artışına, ücretlerin kabul edilebilir seviyelere ulaşmasına, tekerciliğin engellenmesine piyasada seçeneklerin oluşmasına katkı sağlar (Kuvan, 2007, s. 25-32). Diğer yandan da başta içine doğdukları toplumun yaşamlarını kolaylaştıracak yenilikleri ve ürünleri sağlaması, huzurun ve refahın gözle görülür artışına

kayda değer bir katkıda bulunması, doğal kaynakların ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ve hizmete dönüşümü noktasında etkilerinin olması ve toplam yaşam kalitesine pozitif katkıda bulunmaları ile girişimcilik her iki anlamda da oldukça önemlidir. Bu bakımdan girişimcilik sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bir olgudur.

Bu etkileri bizlere doğrudan deneyimleme imkânı sunan ise genellikle küçük ve orta ölçekli girişimlerdir. Bunlar gözümüzün önünde olan biten ve mahallemizde, sokağımızda bazen oturduğumuz apartmanın altında doğan girişimlerdir ve biz bu araştırmada bu girişimcilik modellerinden biri olan esnafılığı toplumsal değişime olan etkisi bağlamında ele alacağız. Değişimi doğrudan esnaf kadınlar ve erkeklerin söylemlerinden anlamaya ve bu söylemleri yukarıda açıklamaya çalıştığımız toplumsal cinsiyet söylemleri ışığında yorumlamaya çalışılacaktır.

1.2. BİR GİRİŞİMCİLİK BİÇİMİ OLARAK ESNAFLIK, ESNAF VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

Yeni Türk Ticaret Kanunu esnafı, “İster gezici olsun ister bir dükkânda veya bir sokağın belirli yerinde sabit bulunsun, ekonomik faaliyeti sermayesinden fazla bedenî çalışmasına dayanan ve geliri 11’inci maddenin ikinci fıkrası uyarınca çıkarılacak kararnamede gösterilen sınırı aşmayan ve sanat veya ticaretle uğraşan kişi esnaftır” şeklinde tanımlamaktadır (Resmî Gazete, 2011). Daha genel bir tanımlama ile esnaf, tarihi olarak takas yöntemine kadar geriye götürebileceğimiz ve sermayesi bakımından kısıtlı ve ağırlıklı olarak beden gücüne dayanan ve bağımsız çalışan girişimcilerdir (Baykul, 2009) (Çoban & İrmış, 2015, s. 30). Ancak genellikle esnaflık tanımının son yıllardaki ana kriterleri çalışan sayısı, işletme mekânının büyüklüğü gibi faktörlerdir. Bu indirgeme ihtiyacı elbette tarihsel süreçte büyük işletmeler, sanayiler, fabrikalar gibi kavramların ortaya çıkışı ile de doğrudan ilişkilidir.

Sanayiler, büyük işletmeler, fabrikalar ve hatta teknoloji vadileri gibi git gide gündelik hayatın içinden uzaklaşan girişimlerin yanı sıra esnaflık gündelik hayatın içindedir. Mahallenin, sokağın hatta binanın bir parçasıdır. Bu bakımdan esnaflığın varlığı, iktisadi olarak orta sınıfı genişletmesi, istihdam sağlaması, gelir dağılımını ve özellikle sermayeyi tabana yayması açısından oldukça önemlidir. Diğer yandan dabirebir ilişkileri sürdürüyor

olması açısından ve doğrudan istek ve ihtiyaçları biliyor, üreticiyi bu anlamda yönlendiriyor olması bakımından da önemlidir (Çoban & İrmiş, 2015, s. 37). Bu küçük ya da orta ölçekli işletmeler bir bakıma ihtiyaçlar ile üreticiler arasında bir köprüdür ve taşıdıkları önem ve katkıları şu şekilde sıralanabilir (TESK, 2012);

- Genellikle emek yoğun teknolojileri kullanmaları nedeniyle Türkiye çapında istihdamı arttırmak ve özellikle işsizliğin azaltılmasında etkili bir rol oynamak.
- Ülke içerisinde bölgelerin dengeli bir şekilde gelişmesine ve büyümesine aracılık etmek.
- Büyük işletmelerin tedarikçisi ve tamamlayıcısı durumunda olmak.
- Usta-çırak kültürü ile nitelikli elemanların yetişmesine yardımcı olmak.
- Esnek yapıları sayesinde rekabet koşullarına hızlı bir şekilde uyum sağlayabilmek.
- Ülkenin gelir dağılımı içerisinde orta sınıfı oluşturmaları bakımından denge unsur olmak.

2. ARAŞTIRMANIN YAPISI

Toplumsal cinsiyet konusunda her geçen gün artan farkındalık, toplumun pek çok konuya cinsiyet temelli bakmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada Türk toplum yapısının her döneminde varlık gösteren esnaflık kavramına toplumsal cinsiyet temelli bakış açısı ile yaklaşılması hedeflenmiştir. Esnaf ve sanatkârlar ekonominin canlı tutulması için önemli aktörlerdendir. Türk kültürüne baktığımızda erkekler kadar çok olmasa da kadınların da esnaf olarak çalışma hayatına dahil oldukları gözlenmektedir. Ancak günümüzde özellikle girişimcilik olgusunun etkisi ile daha fazla kadının esnaflık yapmaya başladığını görmekteyiz. Bazen eşine destek vermek için girilen dükkanlar, bazen de bir özgürlük alanı olarak ifade edilmektedir. Kadın ve erkeklerin esnaflığa bakışının ortaya konması hedeflenen bu çalışmada bireysel bakış ve değerler ortaya konulmaya çalışıldığı için nitel yöntemlerle araştırma kurgulanmıştır. Nitel araştırma kapsamında gözlem, görüşme, doküman analizleri ile veri toplama ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Kişilerin bireysel

düşünceleri, bakış açıları, algılarının kayıt altına alınması sayesinde olayların doğal ortamında bütüncül ve gerçekçi şekilde ortaya konulması hedeflenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016:41).

Esnaflığın toplumsal cinsiyet bağlamında değişime etkilerini ele alan çalışmada Ankara İli Çankaya İlçesi Bahçelievler Mahallesi örneklemini üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Dokuz erkek, dokuz kadın katılımcı olmak üzere toplam 18 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmelerde toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden esnaflığın nasıl tanımlandığına ve toplumsal cinsiyet rollerinin esnaflık hallerini nasıl etkilediğine bakılması amaçlanmıştır. Bu sayede esnaflık kavramının kadın ve erkek rolleri üzerinden anlamlandırılması somut bir örneklem ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Yaş Dağılımı		Faaliyet Alanı		Eğitim Durumu		Cinsiyet	Medeni Hal
35-39, 56%		Gıda Hizmetleri, 33%		Lisans, 56%		Kadın, 50%	Evli, 61%
30-34, 22%		Temizlik ve Sağlık Hizmetleri, 33%		Önlisans, 22%	Lise, 22%		
40-44, 17%		Giyim Kuşamları İlgili Hizmetler, 17%	Muhtelif Hizmetler, 2%			Erkek, 50%	

Araştırma, 9 erkek 9 kadın olmak üzere toplam 18 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 26-41 arasında değişmektedir ve katılımcıların yaş ortalaması 35,7'dir. Medeni halleri bakımından katılımcılardan yedisi bekar on bir katılımcı ise evli olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların eğitim seviyelerine bakıldığında ise dört katılımcı lise, dört katılımcı ön lisans ve on katılımcı lisans mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte görüşme yapılan katılımcıların faaliyet alanları 6 gıda hizmetleri, 6 kişi temizlik ve sağlık hizmetleri, 3 giyim kuşamla ilgili hizmetler, 2 muhtelif hizmetler, 1 kâğıt-basım ile ilgili sanat

hizmetleri şeklinde ifade edilmiştir.¹ Bu işletme sahipleri ise 3 ila 20 yıl arasında değişen esnaflık sürelerine sahiplerdir, ortalama esnaflık süresi ise 9,2 yıldır.

2.1.1. ESNAFLIĞIN NEDEN TERCİH EDİLDİĞİ

Katılımcılar, neden esnaflık yaptıklarına dair soruya dört farklı başlık altına toplanabilecek farklı cevaplar vermişlerdir. Bunlar, iş hayatında özgürlük, esnaflık geleneği ve kazanç hedefleri, kariyer değişikliği ve işsizlik şeklinde karşımıza çıkmaktadır. On sekiz katılımcıdan altısı iş hayatında özgürlük, altısı esnaflık geleneği/kazanç hedefi, dördü kariyer değişikliği ikisi ise işsizlik/iş arayışı sebepleri ile esnaflık yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu cevaplardan en çok öne çıkanlar görüldüğü üzere iş hayatında özgür olma isteği ile esnaflık geleneği/kazanç hedefleridir.

Burada önemli bir detay her iki cevap grubuna dağılan cinsiyetlerdir. İş hayatında özgür olma isteği ile esnaflık faaliyetlerine katılan katıldığını dile getiren altı katılımcının dördü kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Esnaflık geleneği/kazanç hedefi amacı ile esnaflık faaliyetlerine katılan altı katılımcıdan ise yalnızca ikisi kadındır. Benzer çalışmalarda da kadınların kendi işlerini yapmaya karar verme dinamiklerinde, genel olarak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulların yanında, kadınların maruz kaldığı çalışma koşulları, farklı ücret tarifeleri, cinsiyet ayrımcılığı vb. gibi sebeplerin etkili olduğu görülmektedir (Sinanoğlu Koç, 2005, s. 111-112)(Yetim, 2002, s. 86-88).

Kadınların çoğunlukla bu yönde bir eğilim ile esnaflık faaliyetlerine katılması ve başlangıç dinamiklerinin çalışma hayatlarındaki özgürlük arayışı ile şekillenmesi oldukça önemlidir. Aşağıda “Neden esnaflığı tercih ettiniz?” sorusuna katılımcılar tarafından verilen cevaplardan yaptığımız alıntı da göstermektedir ki; önceki sayfalarda da belirttiğimiz, kadınların istihdam edilme şartları, saatleri ve karşılığında aldıkları ücretleri gibi konular her iki cinsiyet içinde çalışma hayatını zorlaştırıcı etkenler olsa da kadınları kendi işlerini kurmaya yönelttiği açıktır. Öte yandan soru her iki cinsiyete ait esnaf olma süreçlerinin, sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerinin de anlaşılması hedeflenmektedir. Katılımcılardan bazılarının verdiği cevaplara bakıldığında:

¹ İşletmeler ve faaliyet alanlarına ilişkin isimlendirmeler ‘den alınmıştır.

“Özel bir firmada başladım kariyerime, gıda sektörüydü yine ama büyük bir zincir firmanın üretim tarafındaydım. Düzenli beyaz yaka bir işti. Ama ben değildim sanki o... kendimi ait hissetmedim. Ayrıldım işten ve bu dükkânı açtım. Kendimi buldum.” (Gıda Sektörü Kadın, Yaşı 40) şeklindedir.

Daha önce düzenli bir işte çalıştığını belirten görüşmecinin iş hayatına ilişkin tutumunda açıkça ifade ettiği ve en önemli gördüğümüz nokta görüşmecinin kendi iş yerine sahip olma hissettiği tamamlanmış hissi ve kendini bulması, isteklerinin peşinden ait olmadığından inandığı yerden ayrılıp ait hissedeceği bir alan kurmasıdır. Yine benzer bir şekilde hali hazırda bir işte çalışırken kendi işini kuran bir diğer katılımcı ise şunları ifade etmiştir:

“Yoğun çalışma hayatından sıkıldım. Tek düze çalışmak beni yormuştu bende bu işlere girmek istedim. Süs eşyaları hep ilgimi çekerti.” (Züccaciye İşletmecisi Kadın, Yaşı 38)

“Özgür olmak istedim. Düzenim kendime ait olsun istedim. Onun için bir iş yeri açmak önemliydi benim için.” (Mağaza İşletmecisi Kadın, Yaşı 36)

Burada özgürlük ifadesinin altında yatan, kendisini iktisadi ve kültürel olarak görece geliştirmiş, belirli bir noktaya ulaşmış kişinin, çalışma hayatında tek düze bir biçimde çalışmanın ve kendine bir şey katmıyor olmanın verdiği özgür hissetmeme halini ifade ettiği açıktır. Öte yandan esnafılığı tek meslek olarak gören ve bu geleneğe sahip ve başka bir işte çalışmayı seçenek olarak bile görmeden kendi işletmelerini işleten görüşmeci şu ifadeyi kullanmıştır:

“Yirmi yıllık mağazacıyım. Başka iş bilmem. Ben ilk bu işe girdiğimde daha kolay işler... Esnaflık iyidir.” (Mağaza İşletmecisi Erkek, yaşı 41)

Yirmi bir yıldır aynı mesleği yapıyor olmak, o işin söz gelimi alaylısı olmanın verdiği çalışma güveni açıktır. Her ne kadar mevcut ekonomik koşullar ve başka koşullar yapılan işi zorlaştırıyor olsa da esnafılık onlar için hayatlarını üzere inşa ettikleri bir gerçektir.

Bir diğer tarafta ise hali hazırda bir işletmede çalışıyor olup çalıştıkları bu sektörde bir işyeri sahibi olmanın, çalışmaktan daha fazla gelir elde etmelerini sağlayacağı inancı ile kendi işletmelerini açmış olan görüşmeciler şu ifadeleri kullanmıştır:

“Başkasının yanında başladım ben bu işe. İş öğrendim diyelim. Sonra dükkân açtım. Bizim meslekte dükkân açmadan kazanamıyorsun. Dükkân açarsan kazandığın sana kalır. Yoksa ustana gider” (Güzellik Salonu İşletmecisi, Erkek, Yaşı 38)

“Okurken girdim ben bu işlere. Başka bir mekânda çalışıyordum okuldan sonra kendi mekanımı açayım dedim. Öğrenmişim pek çok şeyi yapardım dedim.” (Gıda Sektörü İşletmecisi Kadın, Yaşı 26)

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere, esnafılığı tercih etme nedenlerinin farklı cinsiyetler üzerinde farklı uçlara yığıldığı görülmektedir. Bu kadınlar için genellikle hali hazırda özel sektörde bir işte çalışıyor olmanın onların özgürlüklerini kısıtladığı, kendileri olamadığı inancına dayanırken; erkeklerde, gelir hedefleri veya zaten o iş içinde olmanın verdiği bir güven ile kendi işletmelerini kurdukları inancı şekilde iki uç olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2. KADIN VE ERKEK ESNAF ARASINDAKİ AVANTAJ-DEZAVANTAJ FARKLARI

Kadın ve erkekler için biçilen, önceden hazırlanmış cinsiyet rolleri gereği ve bunların her iki cinsiyet içinde en baştan öğreniliyor olması, temelde farklı cinsiyetlerin karşı cinsiyete karşı oluşturduğu bir ön yargıyı doğurmaktadır. Katılımcılara “Erkek ve kadın esnafar arasındaki avantaj ve dezavantaja değinebilir misiniz?” sorusunu yönelttiğimizde karşılaştığımız ilk şeyin esnaflık özelinden daha çok içselleştirilmiş bir toplumsal cinsiyet avantaj ve dezavantajlar yığını olduğunu söylemek mümkündür. Bu önyargılar kendini şu ifadeler ile açıkça göstermektedir.

“Erkeklerin daha rahat olduğunu düşünüyorum. Kadın için her yerde her şey zor. Bir de seni yapamaz olarak görüyorlar. Kadın

olduğunda bence yenik başlatıyorlar seni...” (Güzellik Salonu İşletmecisi, Kadın, Yaşı 36 / K1)

“Kadınların işi zor bence. Esnaflık gecesini gündüzü olmayan bir iş. Kadın için buna ayak uydurması zor. Uyduramaz zaten evi var, evde işleri olacak... Kadın, esnaf olmamalı bence” (Kafe İşletmecisi, Erkek, Yaşı 36 / K4)

“Kadınlar için bu işler zor ilerliyor. Esnaflık kadınlar için bence pek kolay değil. Ev işleri oluyor bu kadınların, odaklanamıyorlar ticarete” (Mağazacı, Erkek, Yaşı 36 / K18)

Öğretilen toplumsal cinsiyet rollerinin kimin hangi işi yapacağına önceden karar veren bir güce sahip olduğu daha önce de açıklanmıştı. Nitekim toplumsal yapının her bir unsuru bir cinsiyetten, o cinsiyetin üzerine düşen role uygun davranmasını beklemektedir. Bu önyargılarda da kendisini açıkça gösteren toplumsal cinsiyet öğretisinin bu boyutudur. Çok net bir ifade ile bir görüşmeci bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“Erkek güçlü. Masayı kaldırır, kepengi açar. Kadın güçsüz yapamaz. Kadının evinde işleri var yetişemez iş yerine... Erkek dükkân açtığına karısının yardımı illaki gerekli ama kadının asıl işleri evde. Çocuk var, dersleri var, çamaşır, bulaşık... Kadının evde işi bitmez ki dükkânda dursun.” (Gıda Sektörü, Erkek, Yaşı 34 / K10)

Nitekim her iki cinsiyet içinde biçilen roller onları toplumsal yapıda konumlandıran birer rozet gibi sürekli üzerlerinde taşıdıkları bir belirleyici olmaktadır. Kadını yardımcı konumuna, ev işlerine iterken, erkek, saygınlık, iş adamlığı gibi kimliklere daha hızlı bürünebilmektedir ki zaten öğretilen budur.

Ancak sosyal politikalar ve destekler toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı dezavantajı kırmaya, eşit şartlar yaratmaya çalışmaktadır. Nitekim bu durum toplumsal zeminde de bir karşılık bulmuştur.

“Kadın esnaflara daha çok destek var” (Gıda Sektörü, Erkek, Yaşı 40 / K2)

“Erkekler daha avantajlı, çünkü onlara saygı var. Kadınlara saygı gösterdiğini sanıyor insanlar ama öyle değil... Kadınlara daha çok

destek var gibi görünüyor o da doğru değil... kadınlar esnaf olarak hep dezavantajlı” (Gıda Sektörü, Kadın, Yaşı 40 / K9)

“Kadın esnaf olmak zor, senden her başarısız olmanı bekliyorlar. Bence bu temel dezavantaj. Ekside başlıyorsun... Erkekleri destekleyen çok (sosyal çevre desteği). Neden reklamlarda hep kadın girişimci desteği var? Çünkü bizim ihtiyacımız var. Kimsenin (sosyal çevrenin) bize destek olmadığını, arkamızda durmadıklarını bildikleri için bu böyle” (Mağazacı, Kadın, Yaşı 36 / K13)

Ancak bu desteklerin ve eşit şartlar yaratma çabasının sonuçları katılımcıların yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, özellikle de kadın esnaf için hayata geride başlamanın açık bir kabulü, kanıtı ve beyanıdır. Bununla birlikte bu avantaj ve dezavantaj farklılıkları bakımından kadınların esnaflık konusunda daha dezavantajlı bir konumda olduğunu, bu dezavantajlılık fikrinin ise toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin önceden edinilmiş önyargılarda saklı olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.3. İŞYERİNE OLAN BAĞLILIK: İŞ – EV AYIRIMI

Toplumsal cinsiyet rollerinin her iki cinsiyete karşı yüklediği sorumluluklar ve her iki cinsiyet için toplumsal alanda ayırdığı sınırlar mevcuttur. Bunlar bir tanesi de iş ve ev ayırımıdır. Erkek için işyerinde olmak, çalışıyor olmak öncelikli bir amaç ve uğraş olarak görülürken; kadın için bu durum evde, çocukları ve ev işleri ile ilgileniyor olmak olarak tanımlanmaktadır. Daha temelde bir kamusal alan / özel alan ayırımına dayanan bu iş ve ev ayırımı, kamusal alanın- özellikle de patriarkal toplumlarda- erkek egemenliğinin hâkim olduğu bir alan olarak karşımıza çıkması ve bu sebeple de öznesinin erkek olduğu bir iş hayatı oluşturmaya hizmet ettiğini söylemek mümkündür (Demir, 2021, s. 291-292).

Katılımcıların ev ve iş yerlerine olan tutumlarına ilişkin “İşyerinize olan bağlılığımızı nasıl tanımlıyorsunuz, sizce ikisi arasında bir benzerlik var mı?” sorularına verdikleri yanıtlara bakıldığında bu ayrımı açık bir şekilde görmek mümkündür. Erkek katılımcıların büyük bir çoğunluğu bu ayrımı kesin bir biçimde yaparken, kadın katılımcılar çoğunlukla ev iş yerleri arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Bazı cevaplar şu şekildedir:

“Yok yahu! Evim ayrı. Ama özlüyorum evimi.” (Fotoğrafçı, Erkek, Yaşı 33 / K12)

“Ev ve iş yeri arasında bence herhangi bir benzerlik yok. Benim için kesin çizgiler ile ayrılır.” (Züccaciye İşletmecisi, Erkek, Yaşı 39 / K16)

“İşyeri ayrı bir düzen, ev gibi olmaz. Ben sabah kalkarım dükkancı çocuklar açar (dükkânda çalışan elemanlar) ben evde işlerim bitince gelirim. İş yeri iş yeridir.” (Gıda Sektörü, Erkek, Yaşı 40 / K2)

“Kafe benim ikinci evim gibi... ama bir kafe olarak dizayn ettik burayı... ev değil yani. Eve benzemiyor öyle değil mi?” (Gıda Sektörü, Erkek, Yaşı 37 K/6)

Katılımcılar ev ve iş yerleri arasında kurduğu ilişkide keskin bir biçimde ayrılmaktadır. Erkekler için ev ve iş ayrı alanlar, hatta birlikte düşünülmesi güç alanlar; kadınlar için ev ve iş yeri arasında bir bağlantı vardır ve iş yerleri aynı zamanda günün çoğunu orada geçirdikleri, misafir ağırladıkları bir ev görevi üstlenmektedir.

“Evim gibi tertemizdir burası. Gelen müşterilerin rahat etmesi çok önemli. Onun için ev gibi merkezimde.” (Güzellik Merkezi İşletmecisi, Kadın, Yaşı 36 K/17)

“Benim evim dükkânım. Ben dükkânda olmayı seviyorum... Sabahtan akşama kadar buradasın. Eşim dostumda hep burada ziyaret eder beni. Evim burası...” (Gıda Sektörü İşletmecisi Kadın, Yaşı 26 / K3)

Bu ayrımların her iki cinsiyet tarafından farklı yorumlanıyor olması, farklı cinsiyet rollerine verilen alanların temelde farklı olması ancak bir şekilde roller dışında – özellikle kadınların- alanlarda var olunuyor olması ile yakından alakalıdır. Bu kadınlar için bir yandan öğrenilmiş bir ev fikri ile alakalıyken bir yandan da kamusal alanda aktif olmasını sürdürülebilir kılmasının da bir yoludur.

Erkekler içinse yalnızca para kazanmanın bir yolu olarak gördükleri ve miras aldıkları bu bilgiyi sürdürmeleri, eve yükledikleri anlamlar ile işyerine

yükledikleri anlamların kesin bir biçimde ayrılması gereken şeyler olduğu düşüncesidir. Sonuçta “İşyeri, iş yeridir!”

2.1.4. ESNAFLIĞIN YENİDEN TERCİHİ

Burada görüşme yapılan katılımcılara, “Yeniden çalışma hayatına katılacak olsanız yine esnaf olmayı tercih eder misiniz?” sorusuna verilen yanıtların dağılımına baktığımızda yeniden esnaflığı yapmak istemek çoğunluktadır. Her iki cinsiyet içinde durum böyledir. Ancak kadınlar içerisinde bu tercih daha baskındır. Araştırmaya katılan 9 erkek katılımcıdan beşi, dokuz kadın katılımcıdan yedisi yeniden çalışma hayatına katılsalar esnaflığı tercih edeceklerimi belirtmişlerdir. Bazı kadın görüşmecilerin sözlerine baktığımızda;

“Kesinlikle esnaf olurdum. Hiç başka işlerle vakit kaybetmem hatta küçük yaştan yetiştirmeye çalışırım kendimi.” (Züccaciye İşletmecisi, Kadın, Yaşı 38 / K15)

“Çok daha erken girerdim bu işlere, eğitimimi de alırım... okumadım, sonra dedim kaldı. Başa dönsem hem okurum hem esnaf olur işimi yaparım” (Güzellik Salonu İşletmecisi, Kadın, Yaşı 36 / K1)

“Evet hiç düşünmem. Rahat bir iş, kendi hayatını iş yerinde özgürce yaşamak bence büyük bir imkân.” (Gıda Sektörü İşletmecisi Kadın, Yaşı 26 / K3)

Yukarıda yer verdiğimiz katılımcılar ve yeniden esnaf olmayı tercih ederim diyen yedi kadın görüşmeciden tamamı daha önce başka yerlerde gerek kendi mesleki alanlarında gerek başka alanlarda bir çalışma hayatı geçmişine sahiptir. Ek olarak bu katılımcıların tamamı esnaflık yapmaya, özgür olmak ve yoğun çalışma hayatı baskılarından sıkılmış olmak gibi gerekçelerle başlamışlardır. Yani kadınların çoğunlukla ikinci bir iş, sonradan kazanılmış bir özgürlük olarak gördükleri esnaflık deneyimlerine sıkı sıkıya bağlı kalırken, erkeklerin belki de çocukluklarından beri devam ettirdiği işlerin, zorluklarının ve cinsiyet rolleri gereği beklenen başarı stresinin etkisi olarak, çoğunlukla yeniden esnaflığı tercih ediyor olsalar bile yeniden esnaflığa kadın görüşmeciler kadar bağlı değillerdir.

3. SONUÇ

Her toplumda insanlar biyolojik olarak kadın ve erkek şeklinde ayrılırken onlardan beklenen roller de belirlenmiştir. Onlar da bu davranış kalıplarına ayak uydurmak zorundadırlar. Örneğin “erkekler ağlamaz”, “elinin hamuruyla erkek işine karışma” sözleri bunu en güzel açıklayan deyişlerdir. Toplumsal cinsiyet rollerinin gelişmesinde önyargı çok etkili olmaktadır. Günümüzde toplumsal cinsiyet rollerindeki keskin ayrım farkındalığın artması ile biraz yumuşaması bu önyargıların az da olsa kırıldığının habercisidir. Belirttiğimiz farkındalığın etkisi ile küçük ev aleti reklamlarında, fırın, bulaşık makinası gibi kadının toplumsal rol sahnelerinden biri olarak tanımlanan mutfak aletlerinin reklamlarında erkek oyuncuların tercih edildiği görülmektedir. Toplumsal rol tanımlamaları arasındaki keskin uçurum her alanda yumuşatılmaya çalışılmaktadır. Özellikle mesleklerin ve iş hayatının tanımlanmasında cinsiyetler arasında adaletin sağlanmasına yönelik çalışmalar devlet eliyle de desteklenmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunagirişimcilik açısından baktığımızda erkeklere göre kadınların ekonomik hayatta var olması, geleneksel normlar ve değerler, onlardan beklenen toplumsal cinsiyet rolleri gereği oldukça zor ve sınırlıdır. Kamusal alanda görünürlüğünü yeni yeni arttıran kadınların girişimcilik açısından bakıldığında hem avantajları hem de dezavantajları olduğu görülmektedir. Genel olarak girişimcilik özelde ise esnafılık kavramı kadınların kamusal alana kendi özel alan yansımaları ile çıkmalarını sağlayan bir kesit yaratmaktadır. Esnafılık kadınlara ekonomik ve sosyal açıdan özgürlük vadetmektedir.Kamusal alana özel alanın yansımaları olarak ifade edilen algı özellikle çalışmaya katılan kadın esnafının iş yerlerini evleriyle eş değerde görmeleri noktasında gözlenmiştir. Erkek esnafın ise iş yerlerinin evlerinden ayrı bir mekân olduğunu net şekilde tanımlamışlardır. Bu da kadınların öğrenilmiş bir ev fikri ile ilgilidir. Erkek girişimciler esnafılığı daha çok gelir kapısı olarak görürken kadın esnafın da özgürlük alanı olarak görmektedirler. Toplumsal cinsiyet rolleri her toplumda her dönemde vardır ve olmaya da devam edecektir. İstenen ve beklenen bu rollerin çok baskıcı olmaması ve adil şekilde dağılım sağlayacak politikalarla desteklenmesidir.

KAYNAKÇA

- Çoban , H., & İrmiş, A. (2015). Girişimcilik Kültürü Açısından Geleneksel Alış-Veriş Yerlerindeki Esnaf İle Modern Avm'lerdeki Esnafın Karşılaştırılması. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*(1), 29-38.
- Özdemir, H. Ö., & Toker, Ö. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Girişimciliklerinde Eğitim Düzeyi ve Cinsiyetin Etkisi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 159-172.
- Arıkan, G. (1997). Ataerkillik Kavramıyla İlgili sosyolojik Tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 1-24.
- Arat, N. (1995). *Kadın Sorubu*. İstanbul: Say Yayınları.
- Arun, Ö. (2014). İnce Zevkler - Olağan Beğeniler: Çağdaş Türkiye'de Kültürel Eşitsizliğin Yansımaları. *Cogito*(76), 167-191.
- Aslan, H. (2016). Ev-Eksenli Çalışan Kadınların Sosyal ve Ekonomik Hayatlarına İlişkin Bir Saha Araştırması: Denizli İli Örneği. *Fe Dergi*, 8(1), 68-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/564560> adresinden alındı
- Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: Sosyo Kültürel Bir Perspektif. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 139-160.
- Baykul, A. (2009). Isparta İl Merkezindeki Esnaf Sorunları ve Esnafın Yerel Ekonomi İle İlişkisi. Isparta: Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Bedük, A. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), 106-117.
- Bhasin, K. (2015). *Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller"*. (K. Ay, & Z. Sarıhacıoğlu, Çev.) İstanbul: KADAV Yayınları.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril Tahakküm*. (B. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Connell, R. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum Kişi ve Cinsel Politika*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demir, G. (2021). Elinin Hamuru İle Dükkân Açanlar: Kadın Esnafın Kamusal Alanda Görünürlüğü. G. Demir, & R. Akgün (Dü) içinde, *Görünür Olmak: Özel Alandan Kamusal Alana Kadına Bakış*. Nobel Yayıncılık.
- Demirel, E. T., & Akbıyık, N. (2009). Girişimcilik Kavramı ve Ortaya Çıkışı. M. Tikici, & A. Aksoy (Dü) içinde, *Girişimcilik ve Küçük İşletmeler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişki Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir? *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 4(25), 83-88.
- European Commission. (2023). *Eurostat Data Browser*. 4 14, 2023 tarihinde European Commission: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/womenmen/bloc-2d.html?lang=en> adresinden alındı

- İlkkaracan Ajas, İ. (2017). *Ekonomik Haklarımız Var!* İstanbul: KİHYÇD.
- Kuvan, H. (2007). *Türk Girişimcilerin Yaşam ve Çalışma Değerleri - Malatyalı Girişimciler Üzerine Bir Araştırma.*
- Perktaş, E. (2014). Bölgesel Kalkında Özelinde Girişimciliğin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 472-486. 3 5, 2023 tarihinde https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=32985# adresinden alındı
- Resmî Gazete. (2011, 2 14). *Türk Ticaret Kanunu. (27846).* 2 6, 2023 tarihinde alındı
- Söyler, S., & Çavmak, D. (2018). Sağlık Alanında Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Girişimlik Eğilimlerinin Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması. *International Anatolia Academic Online Journal*, 4(1), 8-26.
- Sargut, A. S. (2015). *Kültürler Arası Farklaşma ve Yönetim.* Ankara: İmge Kitapevi.
- Sinanoğlu Koç, E. (2005). *Kadın Girişimciler Kavramı ve Serbest Meslek Mensubu Kadın Girişimcilere İlişkin Konya İlinde Uygulamalı Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi.* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı.
- Şenol, D. (2020). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. R. Akgün (Dü.) içinde, *Adli Sosyal Hizmet: Teoriden Pratiğe* (s. 51-75). Ankara: Nika Yayınevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021a). *Hanehalkı İşgücü Araştırması. TÜİK.* 3 2, 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021b, 3). *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri.* https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/toplumsal_cinsiyet_istatistikleri_2021.pdf adresinden alındı
- TESK. (2012). *Esnaf ve Sanatkarların Sorunları Çözüm Önerileri.* 12 5, 2022 tarihinde <http://www.tesk.org.tr/tr/guncel/talep.pdf> adresinden alındı
- Vatandaş, C. (2007). *Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. Dergipark Akademik Dergisi*, 29-56.
- Yetim, N. (2002). *Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği. Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(2), 79-92. 2 1, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39833/472261> adresinden alındı

BÖLÜM 2

KADIN VE DOĞA İLİŞKİSİ AÇISINDAN EV İÇİ EMEĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe TOSUN ORUÇ¹
Doç. Dr. | Hülya ÇAKIR²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8310127>

*Çalışma Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yozgat, Türkiye. ayse.tsn40@hotmail.com, Orcid ID:0000-0001-9858-8591

²Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yozgat, Türkiye. hulya.cakir@bozok.edu.tr, Orcid ID:0000-0001-8115-4076

GİRİŞ

Ataerkil sistemin avcılık-toplayıcılık zamanından beri işlediği görülmektedir. Erkek avlanmaya, savaşmaya giderken emeğini kamusal alanda harcamış, kadının emeği ise eve yani özel alana hapsedilmiştir. Erkeğin doğada, endüstriyel ve modern toplumda hâkimiyet ve tahakkümü söz konusu olmuştur. Kadın ise doğada ataerkil, kapitalist, endüstriyel çağın getirdikleriyle sömürü altındadır. Doğanın sömürülmesi ile kadının sömürülmesi arasındaki bağlantı, ekofemizmin temel argümanı olarak gösterilmekte; varolan bu ikili sömürünün kendisi ve sonuçları araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kadın da erkek de insanlık var olduğu günden beri doğa ile sürekli etkileşim içinde olmuştur. Bu süreç içinde doğaya hâkim olmak esas görevler arasında sayılmıştır. Toplumsal cinsiyet açısından doğa ve insanın, doğa ve kadının, doğa ve erkeğin ilk ayrışmaları başlamıştır ve bugünkü anlamıyla bu ayrışmalar da keskinleşerek varlığını sürdürmektedir. Kadın-doğa-emek üçlüsünün geçmişten itibaren ne derece birbirleri üzerinden varlıklarını devam ettirdikleri, mevcuttaki durumları ve gelecekleri çalışmanın ana hattını oluşturmaktadır.

1. FEMİNİZM VE EKOFEMİNİZM

Feminist düşüncenin temelinde desteklenen bazı düşünsel ilkeler yer almaktadır. Bu ilkeler; eşitliği arttırmak için çalışmak, insanlığın seçeneğini genişletmek, toplumsal cinsiyet tabakalaşmasını yok etmek, cinsel şiddete son vermek ve cinsel özgürlüğü teşvik etmek şeklinde sıralamaya tabii tutulabilir (Macionis, 2012: 346-347).

Kadınlar, tarih boyunca erkeklerin gücüne karşı mücadele etmişlerdir. Kadınlar, erkeklerin gücünü bazen bireysel ya da kolektif olarak kırmayı başarabilseler bile, erkek gücü son noktada asla kırılmış değildir. Kadınlar, kendileri üzerinde fiziksel, ekonomik, ideolojik ve duygusal bir denetim kurmakta uzmanlaşmış olan çok başlı bir canavarla savaşmaktadırlar (Mellor,1993:24).

Feminizm zaman içerisinde birinci, ikinci ve üçüncü dalga olmak üzere dönemsel gelişmelerin etkisiyle şekillenmiştir. Birinci dalga feminizmin odak noktası toplumsal ve siyasal alanda kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını vurgulamak olmuştur. Yasal olarak erkeğe tanınan hakların fırsat eşitliği ile kadına da tanınmasıyla genel olarak bir eşitlik sağlanacağı düşüncesini

barındırmaktadır. İkinci dalga feminizm, birinci dalga feminizmin eleştirisi olarak şekillenmiş, içeriğini oluşturan durumlar ilk dalga feminizmin ele almadığı konular olmuştur. İkinci dalga feminizmin eleştirdiği ilk nokta kamusal alan özel alan ayırımına gidilerek özel alanın göz ardı edilmesi olmuştur. Kamusal alandaki eşitsizlikler yerine özel alandaki eşitsizliklere odaklanan bir çalışma yürütmüştür. Feminist teorinin tarihinde yer alan üçüncü dalga feminizm, 1990'lı yıllarda başlamıştır. Ele aldıkları ve çözüm aradıkları konular arasında savaş, çevre sorunları, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve dönemin güncel sorunları bulunmaktadır. Üçüncü dalganın ortaya çıkışıyla teknolojinin ve internetin yükselişe geçmesi eş zamanlıdır. Kadının kadınla eşitsizliği dinsel, dilsel, ırksal, etnik bakımdan ele alınmaktadır. Kadınlar arasındaki güç ilişkisi üçüncü dalga feministlerin kapsamına girmektedir.

Üçüncü dalga feminizm, Erbaş'a (2018) göre farklılıkları ele almakta ve bu farklı sorunların görünürlüğü üzerinde durmaktadır. Bu farklı sorunların ortak noktalarından hareket ederek siyaset yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Yani kolektif siyasal bir bilinç oluşturmak üçüncü dalga feminizmin amaçlarındandır.

Üçüncü dalga feminist hareket olarak ekofeminizm, benzerlikten öte farklı kadın kimlikleri ve evrensel olanın yerine yerellik üzerinde durmaktadır. "Bireysel olarak kadın sorunlarından yola çıkan üçüncü dalga feminist hareketinde, kolektif sorunlara yer verilmemektedir. Çevre niteliği itibarıyla kolektif bir sorun temsil ettiği için, toplumsal hareketlerde kendini daha çok hissettirmektedir"(Yılmaz Aslantürk, 2018: 320). Üçüncü dalga feminizm olarak ortaya çıkan ekofeminizm ile birlikte Çetin'e (2005) göre kuramın kendi içindeki görüş ayrılıkları bulunmaktadır ve bu ayrılıklar ortaya çıkan çevre yaklaşımlarının içindeki farklılıklarla birlikte ortaya çıkarak netlik kazanmıştır.

Ekofeminizm kavramı, "ekoloji" ve "feminizm" kelimelerinin birleşimini ifade etmektedir. Bu kavram, iki ayrı disiplinin sentezi sonucu yeni bir çalışma alanının varlığının temsili olmuştur. Bu iki kavram daha spesifik olarak ifade edilecek olursa "doğa" ve "kadın" temsilleri karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kavramın tarihsel süreçteki ilişkisi araştırmanın temellerini belirlemektedir. Ekofeminizm terimi ise d'Eaubonne'un "Feminizm ya da Ölüm" adlı çalışmasında ilk defa görülmektedir.

Ekofeminizm, ilk defa 1974'te Fransa'da Françoise d'Eaubonne tarafından "adlandırıldıysa da 1970'li yılların sonunda ortaya çıktı. Erkeklerin gerek kadınları gerekse doğayı baskı altında tutulan ve korkulan Öteki olarak ele alma biçimlerine ilk defa 1949'da Simone de Beauvoir'in işaret ettiğine bakarsak, bu belki de çok yerinde bir adlandırmadır (Mellor, 1993: 69).

Erkek kadında Doğa olarak ve kendi varlığı olarak Öteki'ni arar. Ancak biz, Doğa'nın erkekte ne kadar karışık duygular uyandırdığını biliyoruz. Erkek kadını sömürür ama kadın da erkeği ezer, erkek kadından doğar ve kadında ölür; kadın erkeğin varlığının kaynağı ve erkeğin kendi iradesine boyun eğdirdiği alandır. (1968:144)

Ekofeminizm kavramı, çok eskiye dayanmamakta; yeni bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Vandana Shiva, aynı adlı eserinde kavramın taşıdığı ana meselesinin çok eskiye dayandığını belirterek "Terim kadınların geçim kaynaklarını korumak ve yaşadıkları toplulukları güvenli kılmak için her daim gösterdikleri çabadaki itici güce vurgu yapar." Cümlesiyle başlamaktadır. "...ekofeminizm kavramı içerisine, erkeğin doğayla ilişkilerinde hiyerarşik olarak üstünlüğünü, batı kültüründe doğanın kadın bedeni ile özdeşleştirilmesini, kadınla doğanın karşılıklı bağımlılığını, kadınların yeşil hareket içindeki faaliyetlerini feminist ve çevresel ahlak için rejim talebi gibi pek çok şey dâhil edilebilir" (Yılmaz Aslantürk, 2018: 314). Ekofeminizm kavramı kapsamı bakımından geniş bir yelpazeye sahiptir. Kadın ve doğaya dair ilişkilendirilen her türlü düşünce ve konu ekofeminizm kavramına dâhil olmaktadır.

Ekofeminizm, "feminizmin erkek egemenliğini mümkün kılan dinamikleri anlama ve açıklama çabası ile ekolojik hareketin doğanın tahakküm altına alınmasına yol açan dinamikler üzerinde düşünmek gayretinin örtüştüğü bir uğrağa işaret eder" (Türk, 2017:379). Ekofeministlerin bu perspektifi ve bu şekilde kurulan bir bağlantının kuramsallaşması için önemli bir adım olmaktadır.

Doğal dünyanın, zenginliğini ve potansiyellerini ortaya serip gerçekleştirebilmesi için, belli bir oranda kendiliğinden bir gelişmenin dümen suyuna girmesine izin verilmelidir; elbette, doğanın özbilinçli ve özyetkin kıldığı insan bilincinin ve yönetiminin bilgisi ışığında. [...] Bir ekosistemdeki bitkisel ve hayvansal çeşitliliğin parçası olarak hemen her şey bütünü dengesini ve tamlığını sürdürmede karşılıklı eşit rol oynar (Bookchin, 1996: 63).

Ekofeminist görüş farklılıklarına bakıldığında kadının ev içi emeği konusunda bu yaklaşımlara dair izlere rastlandığı görülmektedir. Kadına yönelik biyolojik, psikolojik aktarım, tarihsel maddi temelli tahakküm ve bütün bunların kadının doğuştan getirdiği, seçme hakkının olmadığı nitelikler olarak varlık göstermekte ve kadının ev içi emeğindeki rollerine hitap etmektedir. Özel alan yani ev içi kadına aitken kamusal alan olan ev dışındaki bütün alanlar erkeği işaret etmektedir. Üçüncü görüş farklılığında ise bu ayrımların kültürel bir aktarım olduğu ifade edilmektedir.

Ekofeminist görüşlerin ortak noktası; kadın sömürülürse doğa da sömürülür, kadın doğayla eş tutulur, dolayısıyla doğa özgürlüğü mücadelesi de kadınların konusudur, çevre sorunları ve kirlilik, kadınlar tarafından hem ev hem de üretim sürecinde belirlenmiş rollerinde doğa ile yakın ilişkilere sahip oldukları için daha hızlı fark edilmektedir (Günindi Ersöz, 2022: 1378).

Bu bağlamda hem kadın hem de doğa sömürülmektedir. Kadının sömürüsü demek doğanın sömürüsü demektir. Bu yüzden doğa özgürlüğü için verilen her mücadele aynı zamanda kadınları da ilgilendirmektedir. Ayrıca kadınlar doğa ile kurduğu ilişkilerden dolayı çevre sorunlarını daha çabuk algıladıkları dile getirilmektedir.

1980'ler ile beraber ekofeminizm savunucuları arasında birtakım ayrışmalar, farklılaşmalar meydana gelerek bazı yol ayrımları başlamaktadır. Bu da beraberinde kendi içlerinde tartışmalara ev sahipliği yaparak ekofeminizmde yeni yaklaşımların doğmasına sebep olmaktadır. Sosyal araştırmacı ve çevre tarihi profesörü Carolyn Merchant, ekofeminizmi 4 gruba ayırarak incelemektedir: Bunlar; liberal, kültürel, toplumsal (sosyal) ve sosyalist ekofeminizm şeklinde gruplandırılmaktadır. Ekofeminizmin liberal temsilcileri "kadın üzerindeki baskının sebebi olarak eşit kanuni hakların olmayışını ve kamusal alandaki adaletsiz uygulamaları görmektedirler" (Olgun, 2017: 399). Varlığını kurumsal öğelerin oluşturduğu tahakküm ve türleri sosyal ekofeminizmin asıl konusunu oluşturmaktadır. Sosyal ekofeminizme göre, toplumsal cinsiyet rollerine ve o rollere geliştirilen yüksek bağlılığın kadınların doğa ile fazlaca yakın kılınmasına olanak vermektedir. Kadınlara özgü olan hamilelik ve çocuk doğurmak olgularının neticesinde çocuğun bakımı, onun beraberindeki ev işleri rolleri kadına bırakılmaktadır. Sosyalist ekofeministler, var olan ataerkil zihniyete eklenen

kapitalist sistemle birlikte hem kadının ve emeğinin hem de doğanın daha fazla tahakküm altına alındığını ifade ederler. Bu durumun hem kadının hem de doğanın daha fazla ezilmesi ve baskı altına alınmasına neden olduğunu dile getirmektedirler. Kültürel ekofeminizmin ele aldığı temel mesele ise erkek egemenliğindeki toplumsal hayattır. Toplumsal hayat erkeğin kültürü, dili ve dinidir. Kültürel ekofeministler bu duruma yeni bir bakış açısı kazandırmayı istemektedir. Kültürel ekofeministler de aynı liberal düşüncede olduğu gibi kadın-erkek eşitliği ve haklar anlayışıyla hareket etmektedir.

2. EMEK

Emek kavramı, Yüksel'e (2014) göre insanlığın tarihsel yaşantısında geçim sıkıntısı ile sınırlandırılmış olup sonrasında bu kapsama çok boyutluluk getirilmiştir. Emek kavramı içerisine psikolojik, kültürel ve sosyal boyutlar eklenmiştir. Böylelikle emek, "sistemik anlamda ilk defa özellikle Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte ortaya çıkan ve işçinin işte harcadığı zamanın maddi ve manevi anlamdaki karşılığı olarak tanımlanan bir olgudur" (s. 258). Emek kavramının maddi ve manevi gereksinimler üzerinden ele alınması ve günümüz dünyasında üretim süreciyle ilişkisinden öte sosyal bir alana taşınması ona yaşamsal bir boyut kazandırmaktadır.

Emek kavramı denilince akla gelen ilk isim Karl Marks olmaktadır. Marks'ın sosyolojisi, insan emeğinin kapitalist sürecin her alanına nasıl nüfuz ettiğini açıklamak üzere kurulmuştur. Marks' a göre emek:

...her şeyden önce, hem insanın hem doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri dilediği şekilde başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. Doğanın ürünlerini kendi gereksinmelerine uygun bir birimde ele geçirebilmek için, kollarını, bacaklarını, kafasını, ellerini ve vücudunun doğal güçlerini harekete geçirerek, doğa güçlerinden birisi olarak onun karşısına geçer. Dış dünya üzerinde bu şekilde etki yaparak onu değiştirmekle, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir (2003: 166-167).

Marks emeği bu şekliyle bir etkileşim olarak ifade etmektedir. İnsan ve doğanın değişimi emek ile gerçekleşmektedir. Bu emeğin neticesinde insan doğanın karşısında yer almakta ve doğa üzerinden gücünü göstermektedir. Bu güç sonucunda hem doğa hem de insan değişmektedir. İnsan kendi dışındaki dünyayı yani doğayı, değiştirmekte, düzenlemekte ve hâkimiyet kurmaktadır. Sonucunda değişen dünya ile birlikte insan da değişmektedir.

Emeklerinin sömürüldüğü, bedenlerinin tüketim kültürü tarafından sürekli olarak kullanıldığı ve sonunda düşük bir ücret mukabilinde çalıştırılmaları, onların bir meta ve imaj olarak tüketildiği, sömürüldüğü görülmektedir. Kapitalist sistemin doymayan hırsının kurbanı olan kadın emeği, hızlı bir ivmeyle artmaktadır. Hem kamusal alanda hem de özel alanda yapılan emeğin gerçek manada maddi karşılığının olmadığı görülmektedir (Akyıldırım, 2019: 77).

İnsan ve doğa ilişkisi esnasında emek faktörü ele alınırken buna erkek-doğa ve kadın-doğa ilişkisi olarak bakmak gerekmektedir. Dünya sistemi üzerinde hem kadın hem de erkek, gerekli emeği harcayarak toplumu, dünyayı ve doğayı değiştirip dönüştürmektedir. Dış dünyadaki emek yani kamusal alandaki emek erkeklerin emeğini işaret ederken iç dünya yani ev içindeki özel alandaki emek kadını işaret etmektedir. Ortada kadının ve erkeğin de emeği mevcuttur ama dâhil oldukları alan kapitalist sistemle ayrılmaktadır.

3. EV İÇİ EMEK

Emek kavramından anlaşılacağı üzere verilen emek karşısında elde edilen bir ücret vardır. Bu durum, kapitalist sistemle birlikte yapılan işin, çalışmanın ev dışına taşınmasını beraberinde getirmiştir. Kadınlar bu tarihsel süreç içerisinde aktif bir şekilde rol almışlardır. Tarımda, kapitalist sistemde (fabrikada, hizmet sektöründe) ve tabii ki ev içinde her daim çalışma içerisinde olmuşlardır. Ancak kadınların ev içindeki bütün uğraşları “çalışma” olarak kabul görmemiş, ev içindeki emekleri ücretsiz kalmıştır. Sarf edilen bu emeğin kadınların zaten görevi olduğu genel kabulü yaygındır. Ev içi emek, kadınların kendi istekleriyle, hoşnut olarak yaptıkları ve sorumluluklarının getirdiği rutin bir durum olarak algılanmıştır. Bu durum uzun bir süre devam etmiştir. 1960’lı yıllara gelindiğinde feminist teori içerisinde bu durumla ilgili tartışmalar yer almaya başlamıştır.

Kapitalist dünya düzeninde kadının ev içindeki emeği, kapitalist sistemin devamı için önem teşkil etmektedir. Hatta kapitalist düzen çarkının sorunsuz dönmesi için kadının ev içi emeği kapitalizm bünyesinde yüceltilmektedir. Ev içi emek dolaylı olarak kapitalizme hizmet etmektedir.

Bu noktadan hareketle, kadınların ev içi emeğinin, karşılığının ödenmemesinden öte bir anlamı vardır, bu da erkek olan işçinin hane içinde bakımını sağlanması ve onun ertesi güne hazırlanmasıdır, yani yeniden üretim emeğidir. Kadının hane içinde harcadığı bu emek, dolaylı olarak kapitaliste yapılan bir katkıdır ve bu durum kapitalizmin

daha ilk aşamalarında sermaye tarafından keşfedilmiştir (Etiler, 2017: 26).

Ev içi emek anlaşılacağı üzere kapitalist sistemin kilit noktası olarak gösterilebilir. Kadının ev içinde yaptığı her eylem ve davranış her ne kadar görünmese de piyasa değeri olmasa da kapitalist sistemin önemli bir koludur. Ev içi emeği niteleyen her bir özellik, kadın emeğine yönelik olumsuz çağrışımlar yüklese de kapitalist dünya sistemine olumlu anlamda katkı yaparak sistemin ayakta kalmasını sağlamaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Konusu ve içeriği itibarıyla nitel araştırma yönteminin “mecazi anlamda incecik iplik, birçok renk, farklı doku ve çeşitli malzemelerin karışımından oluşan girift bir kumaşa benzer. Bu kumaş kolay veya basit bir şekilde açıklanamaz. Kumaşın dokunduğu tezgâh gibi, genel varsayımların ve yorumlayıcı çatının nitel araştırmayı bir arada tutması” (Creswell, 2013: 42) yapısal özelliği dolayısıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmak suretiyle nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yönteminin olasılıklı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme kullanılmıştır. 25-57 yaş arası 20 kadın akademisyen ile Etik kurul onayı alınmış görüşme sorularıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem doğrultusunda görüşmecilerin ev içi emeklerini ekofeminizmle ilintili olarak ne derecede ve nasıl ele alıp yaşantılarına ortak ettiklerini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Kadın ve doğa kavramlarına hem yerel hem de küresel bakış açısıyla bakıldığında aslında kavramların insanlığın ortak mirasının bir uzantısı olduğu görülmektedir. Eril zihniyet, kadına ve doğaya belli roller biçmiş ve bu roller toplumsal süreç içerisinde içselleştirilmiştir. Bunun neticesinde kadının ve erkeğin rolü birbirinden ayrılmıştır. Bu ayrılma erkeği hem sosyal hem de ekonomik anlamda evin dışındaki kamusal alana ve doğaya hâkim olması yönünde bir sürece götürürken kadını ev içine ait özel alana konumlandırmıştır.

5.1. Kadın ve Doğa İlişkisi

Tarih boyunca kadın ve doğa, hep birarada aynı cümle içinde yer almıştır. Kadın-doğa ilişkisi ya da bağlantısı süregelen bir ortak görüşe bürünmüştür. Kadının doğaya yakınlık derecesi, doğa ana kavramı, annelik ve buna dair şeylerin kadın için doğa ile ilgili olup olmadığına dair sorular oluşturulmuştur. Doğa, cinsiyetlendirilerek bu cinsiyetten kaynaklı kadının doğaya daha yakın olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir. Doğa ile kadın arasında bağ kurulurken erkek ile kültür arasında da bağ kurulmaktadır. “Kadınlık ile doğa arasında bağlantı olduğu düşüncesi çoğu kişiye toprak anaları, edilgen ve doğurgan hayvanları, bedenlerine gömülü, düşünmeden yaşayan ‘gebeş karıları’ çağrıştırdığı için geri ve aşağılayıcı bulunuyor” (Plumwood, 2004: 35). Kadın ve doğa ilişkisi açısından ele alındığında kadına ve doğaya atfedilen bu nitelendirmeler olumsuz anlamlarla yüklüdür. Bu konu ile ilgili de ortaya çıkan analizler şu şekildedir:

Doğa ana tabii ki cinsiyetçi bir söylem. Üretmek kadının doğurganlığına atfedilen şey tabii ki doğa da üreten işte bir tohum ekiyorsunuz o size yüz katını tekrar verdiği için o üretme kısmı uyuyor. Ama burada bizim kadına atfettiğimiz değerler erkeği daha işlevsiz ve hatta bana göre sorumsuz bırakıyor. (A, 44, Doktora Mezun)

Evet kesinlikle. Üretici olmaktan kaynaklı. Mesela biz dünyaya bir şey getirebiliyoruz. En basitinden çocuk dünyaya getiriyoruz. Ağaçlar da aynı şekilde öyle. Yani onların köklenip dallanıp budaklanmasıyla yani aynı şekilde erkekler bu konuya dıştan ve donuk bakıyorlar diye düşünüyorum. (B, 26, Yüksek Lisans Mezun)

Kadının kurduğu doğa ilişkisi ile erkeğin kurduğu doğa ilişkisi farklılaşmaktadır. Buna sebep olarak kadın ve doğanın özdeş birçok yanının bulunduğu ifade edilmektedir. “Doğa ananın, bütünleştirici, şefkatli, üretken ve koruyucu vasıflarının dişil çağrışımları, kadının kendini, doğayı, gezegeni, yaşamı, biyolojik ve kültürel çeşitliliği koruma misyonu ile ortaya çıkmaktadır” (Ertuğrul Tomsuk, 2022: 115). Doğanın koruyuculuğu ile kadının çevreleyen koruyuculuğu kadın doğa ilişkisinde ortak bir özellik olarak ele alınmaktadır. Katılımcılar da kadının ve doğanın ortak birçok yönü üzerinde durmaktadır.

Kadın daha üretken, her zaman kendinden daha çok fedakârlık yapan değil mi? Daha çok verici olan kadın. Doğa ana dememizin nedeni de o

işte. Doğa da aynı şekilde. Örneğin evladı ya da eşi, arkadaşı, dostu, akrabası ona ne kadar kötü davranırsa bile kadın hani o merhametiyle olayı çok fazla büyütmeyip alttan alıyor, fedakârlık yapıyor. Yani bir şekilde toparlıyor, düzeltmeye çalışıyor değil mi? Daha toparlayan taraf oluyor. Mesela doğada da bu var. (C, 27, Yüksek Lisans Mezunu)

Ana kavramı aslında verici olma anlamında merhamet inanılmaz bir merhamet duygusuyla yapamayacağı şey olmuyor korunma içgüdüsü vs. İhtiyaçlarımızın çoğunu biz doğadan karşılıyoruz. Onun için verici olması sebebiyle anneye benzetilmiş, kadına benzetilmiş olabilir. (F, 25, Yüksek Lisans Mezunu)

Sonuç olarak kadın-doğa ilişkisine yönelik genel itibarıyla olumlu yönde bir bakış açısına sahip olunduğu fark edilmektedir. Gerçekleştirilen görüşmelerde kadın ile doğa arasında genel itibarıyla bir benzeşim kurulmakta; kadın, doğa ile özdeş olarak tasarlanmaktadır. Kadınlar duygu durumu itibarıyla erkeklerle kıyaslanınca kadının daha fazla duygularına göre yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Katılımcıların merhamet, şefkat gibi evrensel duyguları erkeklere değil de sadece kadınlara ait bir özellikmiş gibi kabul ettiği ve sadece “kadın” cinsiyetine atfettikleri görülmektedir. Kadın akademisyenler tarafından kadının “anne” olmasının üretkenlik, verimlilik değerlendirmesine hizmet ettiği görülmüştür. Kadının doğa ile iç içe olması konusunda ise bunun sadece kadına özgü bir şey olmadığı, kadın ve erkeğin ikisinin de eşit derecede bir ilişki içinde olduğu belirtilmiştir. Doğaya atfedilen özellikler kadın için de geçerli kılınmaktadır. Doğa nasıl ki insanlık için bütün kapılarını sonuna kadar açıyorsa kadınların da özveri noktasında doğa ile örtüştüğü algısı kadın akademisyenlerin ifadelerinde de yer almaktadır.

Buradan hareketle kadın-doğa ilişkisinde ev içi emeği burada da görmek mümkündür. Ekofeminizmde kadın-doğa özdeşliğini ele alan yaklaşımlar mevcuttur. Kadın, doğa ile eş kabul edildiği ve ev içi emeği de sömürüye uğradığı için doğanın üzerindeki sömürüyü anlayıp fark etmesi daha çabuk ve kolay olmaktadır. Bu özdeşlikten doğan sömürü meselesinde kadınların doğanın maruz kaldığı sömürüyü erkeklerden daha yüksek düzeyde bir bilinçle anlamlandırdığı görülmektedir.

5.2. Ev İçi Emek

Kadınlar tarih boyunca her zaman aktif role sahip olmuşlardır. Toplumda bütün yapıların içerisinde kadınların emeği yadsınamaz. Kadının

sosyal ve iktisadi hayattaki emeği ve bu emeğin görünürlüğü üzerine katılımcılara görüşleri sorulmuştur. Kadın emeğine nasıl ve ne açıdan bakıldığının, bu emek hakkında ne düşünüldüğünün cevabı aranmaktadır. "...kadın emeği ve zihinsel değer yaratımını dışlayan kapitalist ataerki modeli, kadınları geçim kaynaklarından ayırarak ve geçimlerinin dayalı olduğu doğal kaynaklara, topraklara, ormanlara, sulara, tohumlara ve biyolojik çeşitliliğe yabancılaşarak şiddeti derinleştirmektedir"(Shiva ve Mies, 2018: 19). Kadının emeği kapitalist ve ataerki sistem içerisine dâhil edilmemektedir. Bu yüzden kadın ekolojik ve doğal dünyadan uzak kalmaktadır. Geçim kaynağı olan doğal dünyadan kadının ayrı tutulması onu ekosistemden uzaklaştırmaktadır.

Modern toplumda bile ev işi veya iş gücünde kadının emeği halen görünmüyor. Hiçbir yasayla korunmuyor. Sosyal hayatta, iş hayatında büyük bir rekabet söz konusu. İş hayatında kadının annelik vasfı çok fazla eleştirilen bir şey ne yazık ki. Kadın anne olacak diye yükselmesi, terfisi verilmiyor, işe alınmıyor. Yakın zamanda yine bir yerde sen çocuk doğurursun diye kadını işe almadılar. (H, 35, Doktora Mezunu)

Kadınların emeklerinin çok görülmediğini düşünüyorum. Erkekler göre daha geri planda kalıyorlar. Sadece iş yaşamında ya da iktisadi boyutta değil sosyal yaşamda da geri kalıyorlar. Çünkü kadınlar her ne kadar eşit olduklarını kadın-erkek eşit olmalı, oldu diye savunsak da hiçbir zaman bence o eşitlik tam olarak sağlanamıyor. Çünkü hala kadından beklenen roller daha fazla oluyor. Kadın evde hem işini yapsın hem de gitsin gündüz işte çalışsın. Ama erkeklerde o şekilde olmuyor günümüzde. Bence çok fazla da şans sunulmuyor kadınlara. Yani bence bu akademide de böyle. (J, 26, Doktora Öğrencisi)

Kadın emeğinin sömürsü çok yönlüdür. Sadece bir alanda değil, birçok alanda emeklerinin sömürsü mevcuttur. "Kadınlar çifte sömürüye maruz kalırlar: iş sisteminde ayrımcılığa uğrarlar ve aynı zamanda, karakteristik olarak ev işleri ve çocuk bakımının da yükünü taşımak zorundadırlar" (Giddens, 2013: 61). Katılımcılar da Giddens'in ifade ettiği gibi bu çifte sömürüye dikkat çekmektedir.

Kadın hem sosyal hayatını hem evdeki yaşamını hem çalışan bir insansa iş hayatını hepsini birden yürütmek zorunda kalan emeği de her zaman göz ardı edilen bir varlık olduğu için ev hayatındaki emeği mesela ev hanımı diye bir meslek yok ama aslında en zor iş o. Çalışan bir kadın olduğu zaman hem eve para getiriyor hem ev işleriyle uğraşiyor. Çift

rolü var. O yüzden kadının bu iki rolün içinde kavram kargaşası ve bu paradoksun içinde kaybolduğunu düşünüyorum ve emeğinin de göz ardı edildiğine inanıyorum. (L, 33, Doktora Mezunu)

Karşılıksız tek kelimeyle. Ya da bunu beklemiyor. Çok özverili diyebilirim tek kelimeyle. Hiçbir çıkarı yok. (N, 57, Doktora Mezunu)

Kadının en büyük emeği evde. O yüzden kadının sosyal ve iktisadi hayatındaki emeğinin büyük olduğunu düşünüyorum ve bazen erkeklerden daha büyük çünkü onların evdeki rolleri daha fazla. Annelik rolü var evin işi ama onun yanında da erkekle aynı işte çalışıyor olabilmek yani aynı işi yapıyorsun, aynı pozisyonda çalışıyorsun ama senin ondan daha fazla görevlerin, yüklerin var. (O, 42, Doktora Mezunu)

Çok fazla emeği var fakat hiçbir şekilde karşılık görmediğini düşünüyorum karşılıksız bir emek. (P, 45, Doktora Öğrencisi)

Kadının sosyal ve iktisadi emeğinin karşılığını alamadığını, hakkının yendiğini kesinlikle düşünüyorum. Mevsimlik işçilik, kayıt dışı işlerde yer alırlar, akraba işlerinde yer alırlar ev emekleri sömürülür ne yazık ki. (Z, 46, Doktora Mezunu)

Görüşmelerde kadın akademisyenler, kadın emeğini ücret piyasası dışında kalan emek olarak adlandırmaktadır. Geçmişten gelen bu durumun günümüzde de hâlâ yerini koruduğunu ifade etmişlerdir. Kadının emeğinin görünmezliğini kadınların her anlamda pasif ve edilgen kılınmasının arkasında yatan sebep olarak görmektedirler. Plumwood' un da bu duruma yönelik bir düşüncesi mevcuttur:

Kadınların geleneksel rollerini oynarken harcadıkları emek iktisadi sistemdeki sistemde sürekli ve düzenli bir biçimde hesap dışı bırakıldığı gibi (Waring, 1998) insanlık tarihi ve kültüründe önemli şeylerin öyküsü anlatılırken de es geçilir. Geleneksel olarak kadın “çevre”dir; erkeğin kazanımlarının çevre ve koşullarını oluşturur, ama onun yaptıkları kazanımdan sayılmaz. (2004: 37)

Bu bağlamda kadının emek sistemindeki görünmezliği dikkat çekmektedir. Kadınlar toplumsal rollerini her zaman yerine getirmeye devam etmelerine rağmen insanlık tarihinin onların katkılarını görmediği ifade edilmektedir.

Katılımcılar kadın emeğinin hak ettiği karşılığın tam anlamıyla toplum tarafından gösterilmediğini ifade etmişlerdir. Kadın emeğinin daha çok arka plana atılan, görünmeyen emek olarak tanımlanması ortak paydasında buluşmaktadırlar. Toplumumuzda “ev kadını”nın mesleki ve toplumsal

statüsünün olmaması, onun emeğinin hem ücretsiz hem de görünmez emek olmasına sebebiyet vermektedir. Kadınların sosyal, iktisadi, ev vb. toplumun her alanına nüfuz eden emeği mevcuttur.

Kadın-doğa ilişkisinde her ikisinin de ikincil konumlandırılması, güçsüz konumda edilgen olarak tanımlanması söz konusudur. Erkek egemen tahakküm ve neticesinde ortaya çıkan ikicilik, kadın ve erkeği keskin bir şekilde ayırık tanımlamaktadır. Ataerkil zihniyetin varlığını zaman boyunca hissettirmesi ve bunun devam edecek olması toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizliğin artmasına ve derinleşmesine yol açmıştır.

Kadınların omuzlarına doğuştan yüklenen büyük bir sorumluluk olarak içselleştirilen ev içi emek ataerkil kapitalist toplumda fark edilmemekte ve kadınların kendilerini gerçekleştirme potansiyellerinin önünü kapamaktadır. Ev içi emeğin, kadının bütün emeğini ev içine hapsederek, kadınların tam anlamıyla kendilerini gerçekleştirmelerine engel teşkil edebilmektedir.

6. SONUÇ

Feminist teorinin içerisinde yer alan ekofeminizmin kadın-doğa etkileşimi ile ev içi emek kavramlarının tarihsel ilişkisine yönelik bir bakış açısı vurgusu söz konusu olmaktadır. Feminist kuram aracılığıyla cinsiyetler üzerine kurulmuş bir sistem içerisinde ortak kadere maruz kaldıklarını ifade eden ekofeminist görüşe göre doğanın ve kadının ev içi emeğinin yeri anlaşılmaya çalışılmıştır. Toplumsal hayatta ve yaşamın her alanında cinsiyetçi söylemle karşı karşıya kalınmaktadır. Bu bize ev sahipliği yapan doğa için de kadının ev içi emeği için de geçerlidir. Toplumsal yaşama ve diğer tüm canlılara ev sahipliği yapan doğa ve toplumun yarısını oluşturan kadınlar, bu cinsiyetçi söyleme karşı tarih boyunca sürekli bitmeyen bir mücadelenin içinde yer almak durumunda kalmışlardır. Ekofeminizm ana başlığı altında yapılan bu çalışmada doğanın karşı karşıya kaldığı sorunlar ile kadına atfedilen ev içi emeği sorunsalı arasındaki ilişki ve doğanın kadın ile bütünleşmiş cinsiyetçi yapısı ifade edilmektedir. Doğanın araç olarak kullanılması da kadının ev içi emeği de ataerkil sistemin hizmetini yapar hâle gelmiştir.

Eril düşüncenin tahakkümü kadını eve ait konumlandırırken, doğayı bir araç olarak görmüş ve kendine hizmet etmesi için kullanmıştır. Bu duruma karşı feminist teori, kadının yerini ve haklarını korumaya yönelik çalışmalar

yapmıştır. Ekofeminist teori, kadın ve doğaya olumsuz anlamlar yükleyerek kadının ve doğanın özdeş kabul edildiğini vurgulamaktadır. Kadın nasıl ataerkil toplum içerisinde ikincil konumda bırakılıyorsa doğa da aynı şekilde ikincil pozisyonda insanlığın sömürüsüne açık bir araç olarak kalmaktadır. Bu çalışma esnasında da kadın-doğa özdeşliğinden ortak kadere karşı mücadele esas olmuştur.

Doğanın tahakküm altına alınmasında ataerkil oluşumun payı ile kadının baskı ve denetim altına alınmasındaki ataerkil sistemin payı eş değer görülmektedir. Kadının baskı ve denetim altına alındığını gösteren bir diğer durum ise ev içi emektir. Kadınların ev içindeki uğraşları, kapitalist sisteme ve erkeğin tüm ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet etmektedir. Doğa da aynı şekilde ataerkil kapitalist sistemin kullanımına açık bir alan olup, eril zihniyetin amacına giden yolda bir araç olarak konumlanmıştır. Kapitalist sisteme sınırsız hizmet alanı sunan doğa, ataerkil düşünce tarafından tahrip edilip sömürülmektedir. Ev içi emek de doğanın kendisi de ataerkil sistemin tüm ihtiyaçlarına hizmet etmektedir ve tüm ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyıldırım, E. (2019). Kadının Özel ve Kamusal Alanda Sömürülen Emegi. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*,1(2), 75-85.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*.(M. Bütün, S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetin, O. B. (2005). Ekofeminizm: Kadın- Doğa İlişkisi ve Ataerkillik. *Sosyoekonomi*, 1, 61-76.
- Erbaş, S. (2018). Varolmanın Dayanılmaz Zorluğu: Kadın Olmak. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 75-88.
- Ertuğrul Tomsuk, E. (2022). Kadın, Doğa, Sanat Bağlamında Çevreci Mücadelenin Sanatla Buluşması: Ekofeminist Sanat. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*,8, 111-127.
- Etiler, N. (2017). Kesişmeyen Kümeler: Kadın Emegi ve Ücret. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 17(66), 19-27.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (Ü. Y. Battal, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Günindi Ersöz, A. (2022). Vandana Shiva'nın Ekofeminizme Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 1374-1385.
- Macionis, J. J. (2012). *Sosyoloji*. (V. Akan, Çev.). Nobel Yayıncılık.
- Marks, K. (2003). *Kapital* (A. Bilgi, Çev.). Eriş Yayınları.
- Mellor, M. (1993). *Sınırları Yıkmak Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru* (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Olgun, H. (2017). *Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar*. (O. İmga, H. Olgun, Ed.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek* (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları.
- Shiva, V., Mies, M. (2018). *Ekofeminizm*. (İ. Urkun Kelso, Çev.).Sinek Sekiz Yayınevi.
- Türk, S. M. (2017). Ekofeminizm ve Dualizm Fikri. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 24.
- Yılmaz Aslantürk, A. (2018). Çevrenin Siyasallaşmasında Kadın ve Doğanın Dönüşümü: Ekofeminizm. *Social Science Development Journal*, 3(11), 312-324.
- Yüksel, H. (2014). Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 257-273.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE MELEZ ERKEKLİK HALLERİ

Doç. Dr. | Esra GEDİK¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8310159>

* Çalışma 8. Sosyoloji Kongresinde sunulan “Erkeklığın Melez Yüzleri: Türkiye’deki Diziler ve Evlilik Programlarındaki Erkeklikler” adlı çalışmanın tam metin bildirisinin revize edilmiş ve yeniden yazılmış halidir.

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Yozgat, Türkiye.esra.gedik@bozok.edu.tr, Orcid ID:0000-0003-3192-2107

GİRİŞ

İkinci dalga feminizm dünyada toplumsal cinsiyet kimliklerini ve özel alanı tartışmaya açması ile ataerkil toplum sisteminin kadınları tahakküm altına alması ve toplumda ikincil konumda bulunmalarına sebep olan özel alan pratikleri de konuşulmaya başlanmıştır. Bu tartışmalarda kadınlar dışında erkekler de konuşulmaya başlanmış ve ikinci dalga feminizmin etkisi ile 1970'lerde ataerkil sistemin özneleri olarak erkekler ve erkeklik de araştırma konusu olmuştur. Toplumsal cinsiyetin "erkekliği" de kapsadığı anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu anlamda tıpkı feminist kuramın tartıştığı gibi tek bir erkeklik hali olmadığı erkekliklerden/erkeklerden bahsetmemiz gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu aşamadan itibaren ikinci dalga feminizmin de etkisiyle beraber erkekliklere farklı şekillerde bakılmaya, diğer bir deyişle erkeklik ve erkekliğe yüklenen anlamlar sorgulanmaya başlandı.

Erkeklik genellikle erkekler ve erkeklikle ilişkilendirilen nitelikler, davranışlar ve roller kümesi olarak tanımlanır. Ancak bu tanım, erkeklik şemsiyesi altına giren deneyimlerin ve kimliklerin çeşitliliğini tanımadığı için sınırlıdır. Erkeklik, kültürel, tarihsel ve politik bağlamlar tarafından şekillendirilen sosyal bir yapı olarak anlaşılabilir. Yani bir toplumda ya da dönemde eril kabul edilen şey diğerinde aynı olmayabilir. Üstelik erkeklik doğuştan gelen bir nitelik değil, sosyalleşme yoluyla öğrenilen bir performanstır. Erkekler, ebeveynler, akranlar, medya ve diğer kültürel etkilerle etkileşimler yoluyla genç yaşlardan itibaren erkeklik konusunda sosyalleşirler. Bu sosyalleşme süreci, kırılgnalık, beslenme ve heteroseksüel olmayan arzular gibi diğerlerini marjinalleştirirken, duygusal metanet, fiziksel güç ve cinsel hüner gibi belirli cinsiyete dayalı davranış ve değerleri pekiştirir.

Erkeklik çalışmaları, toplumsal cinsiyet araştırmalarının bir parçası olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş bir disiplindir. Bu disiplin, erkeklik kimliklerini, rollerini ve davranışlarını toplumsal, kültürel ve yapısal bağlamlarıyla birlikte incelemektedir. Erkeklik çalışmaları, erkeklik algılarının nasıl oluştuğunu, nasıl değiştiğini ve nasıl etkilendiğini anlamak için çeşitli teorik ve analitik yaklaşımları kullanmaktadır. Erkeklik çalışmaları, 1970'lerin ikinci yarısında feminist teorinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, cinsiyet araştırmaları öncelikle kadınların deneyimleri üzerine odaklanırken, erkeklerin deneyimleri ve toplumsal cinsiyetin erkeklik üzerindeki etkileri de dikkate alınmaya başlanmıştır. Erkeklik çalışmalarının

temelinde, erkeklerin de cinsiyet konusunda etkilenen ve etkileyen bir konumda olduğu fikri yer almaktadır.İlerleyen bölümlerde programlarda sergilenen erkeklik özellikleri ve erkeklik temsilleriyle ilişkili sahneler ile analiz ettim.

1. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI VE MELEZ ERKEKLİK KAVRAMI

Erkekliğin toplumsal bir fenomen olarak incelenmesi, 1970'lerde ve 1980'lerde feminist ve gey hakları hareketlerinin bir parçası olarak ortaya çıktı. Feminist akademisyenler, erkekliğin tarafsız veya doğal bir kategori olmadığına, daha çok ayrıcalıklı ve baskıcı, ataerkilliği ve heteronormativiteyi güçlendiren bir kategori olduğuna işaret ettiler. Eşcinsel akademisyenler, drag, camp ve butch gibi heteroseksüel olmayan alternatif erkeklik biçimlerini keşfederek erkekliğin normatif varsayımlarına meydan okudular. 1970'ler ve 1980'lerde, erkeklik çalışmaları feminist teorinin bir yan dalı olarak şekillendi. Bu dönemde erkeklik, patriyarkal sistemin bir parçası olarak ele alınırken, toplumsal cinsiyetin oluşumunda erkeklerin de etkili olduğu vurgulanmıştır. Erkeklik çalışmaları, erkeklik ideallerinin nasıl inşa edildiğini, erkeklik rollerinin nasıl öğretildiğini ve erkeklik kimliklerinin toplumsal, kültürel ve yapısal olarak nasıl şekillendiğini araştırmıştır.

Erkekler ve erkeklik çalışmaları feminizmle yakın diyalog içinde kaldı. Aslında bazı durumlarda feminizm ve erkeklik çalışmaları arasındaki çizgi tam olarak net değildi. Reeser'e göre erkekler ve erkeklik çalışmalarının feminist bir projenin parçası olarak veya "erkek feminist eleştirisi" olarak ifade edilmesi çok önemli kabul edildi. Erkekleri cinsiyetlendirilmiş bireyler olarak ele alan ilk araştırmalar, Kadın Çalışmaları'na entegre edilmiş feminist bir bakış açısıyla ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapılan erkeklerle ilgili toplumsal cinsiyet eşitliği araştırmasıyla bağlantılı olarak, esas olarak kadınların erkeklerle olan sorunlarına yönelikti. Erkeklik konusu, sosyal bilimlerde ve akademik disiplinler içinde hatırı sayılır miktarda bir literatür üretti. Bu araştırmaların çoğu, erkekliğin değişmez bir özü olduğunu düşünen natüralist bir erkeklik anlayışının tartışmalarından kaçınmaya çalıştı. Bunun yerine erkeklerin sosyal ilişkilere katılımını feminizm ve kadın özgürlüğünün "ikinci dalgası" tarafından şekillendirilen bir bakış açısıyla analiz etmeye çalışıldı. Daha yakın zamanlarda bu çalışmalar, erkekliklerin çoğulluğunu ve

erkek deneyiminin toplumsallığının yanı sıra farklılaşmasını da analize dahil etmeye çalıştı. Erkeklik çalışmaları, 1980'lerde yeni ampirik çalışmalar, çoklu erkeklik analizleri ve hegemonya ve hiyerarşiye dikkat ile bir araştırma alanı olarak şekillendi.

Erkek çalışmaları veya erkeklikler olarak da bilinen akademik erkeklik çalışmaları alanı, 20. yüzyılın sonlarında feminist harekete ve geleneksel erkeklik kavramlarını eleştirel bir şekilde inceleme ihtiyacına bir yanıt olarak ortaya çıktı. Feminizme benzer şekilde, erkeklik çalışmaları da dalgalar halinde gelişiyor olarak görülebilir, ancak bu dalgaların kategorizasyonu feminizmdeki kadar yaygın olarak kabul görmemiştir.

İlk Dalga: Öncüler (1960'lar-1970'ler)

Erkeklik çalışmalarının ilk dalgası, akademisyenlerin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve erkekliğin sosyal inşasını eleştirel bir şekilde incelemeye başladıkları 1960'lara ve 1970'lere kadar izlenebilir. İkinci dalga feminizmden etkilenen Raewyn Connell, Michael Kimmel ve Robert W. Connell gibi bilim insanları, erkeklikle ilişkilendirilen güç dinamiklerini ve sosyal eşitsizlikleri anlamaya odaklanmışlardır. İdealleştirilmiş "ekmek kazanan" kavramını eleştirmişler ve geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının hem erkekleri hem de kadınları nasıl kısıtladığını analiz etmişlerdir.

İkinci Dalga: Çoklu Erkeklikler (1980'ler-1990'lar)

1980'ler ve 1990'larda ivme kazanan ikinci dalga erkeklik çalışmaları, erkekliklerin çeşitliliğini ve çokluğunu vurgulamıştır. R.W. Connell gibi akademisyenler, erkeklik kavramsallaştırmasını tek bir hegemonik modelin ötesine genişletmişlerdir. Erkekliğin sabit veya evrensel bir kategori olmadığını, kültürlere, sosyal sınıflara, etnik kökenlere ve tarihsel bağlamlara göre değiştiğini vurgulamışlardır. Bu dalga ayrıca ırk, cinsellik ve diğer kesişen kimliklerin erkeklik deneyimini nasıl etkilediğini de incelemiştir.

Üçüncü Dalga: İkilinin Ötesinde (2000'ler-Günümüz)

2000'lerin başında ortaya çıkan üçüncü erkeklik çalışmaları dalgası, toplumsal cinsiyet ikilisini yapı söküme ve katı erkeklik kavramlarına meydan okumaya odaklanmıştır. Bu dalgadaki bilim insanları, cinsiyet kimliklerinin akışkanlığını ve karmaşıklığını vurgulayarak, erkekliğin icra edilme ve müzakere edilme yollarına dikkat çekmişlerdir. Ayrıca erkekliğin ırkçılık,

homofobi ve engellilik gibi diğer baskı biçimleriyle nasıl kesiştiğini ve bunun erkeklerin ruh sağlığını, ilişkilerini ve esenliğini nasıl etkilediğini analiz etmişlerdir.

Son yıllarda erkeklik çalışmaları gelişmeye ve çeşitlenmeye devam etmiştir. Bazı akademisyenler küreselleşmenin, teknolojinin ve değişen ekonomik koşulların erkeklik üzerindeki etkisini incelerken, diğerleri erkeklerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet hareketlerindeki rolüne odaklanmıştır. Ayrıca, toksik erkeklik gibi erkekliğin olumsuz yönlerini ele alma ve daha sağlıklı, daha kapsayıcı erkeklik biçimlerini teşvik etme ihtiyacının artan bir kabulü vardır. Erkeklik çalışmalarındaki dalgaların kategorizasyonunun feminizmdeki kadar geniş çapta kabul görmediğini veya doğrusal olmadığını not etmek önemlidir. Alan, çoklu bakış açıları ve devam eden tartışmalarla karakterize edilmekte ve çeşitli akademisyenler ve hareketler, gelişimine çeşitli şekillerde katkıda bulunmaktadır. Genel olarak erkeklik çalışmaları, erkekliğin sosyal inşasına, cinsiyetin güç dinamiklerini nasıl etkilediğine ve geleneksel cinsiyet normlarının hem erkekler hem de kadınlar üzerindeki etkisine dair değerli bilgiler sağlamıştır. Erkekliği eleştirel bir şekilde inceleyen bu alan, toplumsal cinsiyetin daha incelikli bir şekilde anlaşılmasına ve toplumsal cinsiyet eşitliği arayışına katkıda bulunmuştur.

Connell'ın, 1987 yılında basılan *Gender and Power* (Toplumsal Cinsiyet ve İktidar) adlı eserinde “hegemonik erkeklik” kavramını ortaya atmıştır. Bu çalışmasında, bazı erkeklerin, kadınlar ve diğer erkekler üzerindeki hakimiyetini nasıl kurduklarını incelemiştir. Gramsci'nin hegemonya kavramından yola çıkarak bir grup azınlığın nasıl oluyor da çoğunluğu yönetebildiği, başka bir deyişle, çoğunluğun azınlığın baskı ve tahakkümüne nasıl rıza gösterdikleri analizinden yola çıkarak hegemonik erkeklik kavramını oluşturmuş ve bir toplumda farklı erkekler arasında hiyerarşik bir ilişki olduğunu dile getirmiştir. Hegemonik erkekler çoğunlukta oldukları için hegemonik değillerdir toplum tarafından kabul edilen erkeklikler olduğu için hegemoniktirler. Hegemonik erkeklik anlayışında önemli olan, Gramsci'nin hegemonya kavramında olduğu gibi “rıza”dır. Çok az erkek “makbul” erkektir ancak yarattıkları erkeklik kodları toplumdaki diğer erkekler için “ideal” olandır ve diğer erkekleri bu algıların, imajların devam etmesi için iş birlikçi olurlar.

Erkeklik çalışmaları alanı, son yıllarda erkeklik kavramını farklı kültürel bağlamlarda incelemek ve anlamak için çeşitli teorik yaklaşımlar kullanan akademisyenlerle önemli bir büyümeye tanık oldu. Erkeklik üzerine ilk araştırmalar, sabit ve baskın erkek özelliklerini vurgulayarak, genellikle özcü ve hegemonik bakış açılarına odaklandı. Bununla birlikte, çağdaş bilim, erkekliklerin karmaşıklığını ve varyasyonlarını kabul ederek, daha akıcı ve kesişen toplumsal cinsiyet anlayışlarına doğru kaymıştır. Connell'in hegemonik erkeklik teorisi (1987), erkeklik çalışmalarında temel bir kavram olmaya devam ediyor. Hegemonik erkekliği, belirli bir kültürde sertlik, duygusal kontrol ve kadınların tabi kılınması gibi özelliklerle karakterize edilen baskın erkeklik biçimi olarak tanımlar. Hegemonik erkeklik, sadece erkek davranışını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda toplumlar içinde hiyerarşik bir güç dinamiği kurar. Akademisyenler bu çerçeveyi, geleneksel erkek kahramanların genellikle hegemonik özellikleri özetlediği Türk pembe dizilerindeki baskın erkekliklerin tasvirini analiz etmek için kullandılar. Erkeklik çalışmaları alanı geliştikçe, bilim adamları dikkatlerini giderek artan bir şekilde, katı ve yekpare erkek kimliği anlayışlarına meydan okuyan melez erkeklik kavramına çevirdiler. Kimmel (1994), bazı erkeklerin değişen toplumsal cinsiyet rolleri tarafından nasıl tehdit altında hissettiklerini ve baskınlıklarını ortaya koymaya nasıl yönlendirildiklerini keşfederek "mağdur edilmiş hak" kavramını ortaya koyuyor. Hibrit erkeklik, geleneksel ve ilerici erkeklikler arasında devam eden bir müzakereyi yansıtır ve erkek kimliklerinde duygusal kırılmanın, empatinin ve akışkanlığın ifadesine izin verir.

Büyüyen bir sosyolojik teori ve araştırma olarak erkeklik kuramı, erkeklerin davranışları, görünüşleri, görüşleri ve daha fazlasındaki dönüşümleri ele almaktadır. Yapılan araştırmalar, erkekliklerin sürekli bir değişim halinde olduğunu göstermesine rağmen (Kimmel 1996; Segal 1990), çağdaş dönüşümlerin kapsamı, büyük miktarda teori, araştırma ve tartışmanın kaynağıdır. Erkeklik çalışan bilim insanları arasında evrensel olarak benimsenen bir terim olmasa da, "melez erkeklikler" kavramı bu büyüyen araştırmayı anlamlandırmak için yararlı bir yoldur. Melez erkeklikler hakkında, erkeklerin, erkeklikleri daha kapsayıcı davranış ve tutumları yansıtacak şekilde müzakere ettiklerini, ancak erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsiz cinsiyet ilişkilerini sürdüren daha büyük hegemonik sistemleri devam

ettirdiklerini gösteren artan bir literatür var (Bridges ve Pascoe 2014; Connell ve Messerschmidt 2005). Melez erkeklik, Connell'in (1987, 1995) hegemonik erkeklik teorisini cinsiyet hiyerarşisini ve cinsiyet eşitsizliğini açıklamak için genişletilmiş bir kavram olarak karşımıza çıkar (Demetriou, 2001). Örneğin Sarvan'ın (1998) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki beyaz erkek erkekliği çalışması, çağdaş erkekliğin, erkeklerin kendilerini eril ve dişil olarak konumlandıkları yeni, daha dişil/feminen bir erkeklik biçimini göstermektedir. Donovan'ın (1998: 826) uluslararası Hıristiyan örgütü incelemesi Promise Keepers olarak bilinen erkek dini grupların geleneksel cinsiyet rollerini güçlendirmek için hem 'hassas' hem de 'sert' erkeklerin özelliklerini taşıdıklarını belirtir. Erkeklik üzerine çağdaş teorileştirme ve ampirik araştırmaları gözden geçirirken, melez erkekliklerin sadece çağdaş cinsiyetli, ırkçı ve cinsel eşitsizlik sistemlerini yeniden üretmekle kalmayıp aynı zamanda bu süreci olduğu gibi gizlediğini ifade ediyor. Melez erkekliklerle ilgili araştırmacılar, melez erkekliklerin, mevcut güç ve eşitsizlik sistemlerini tarihsel olarak yeni yollarla sürdüreceği şekilde çalıştığını ileri sürmektedir (Demetriou, 2001). Messner'ın (2007) Arnold Schwarzenegger'in kamusal imajındaki değişimlerin analizi, güç ve eşitsizlik sistemlerinde sertliği hassasiyetle birleştiren “yükselen melez erkeklik” dediği şeyi göstermektedir (Messner, 2007). Melez erkekliklerin ortaya çıkmasının normatif erkeklik algılarının değiştiğini gösterse de bu değişimler büyük ölçüde mevcut erkeklik ideolojilerini, güç ve eşitsizlik sistemlerini sürdüren şekillerde gerçekleştiğini iddia ediyorum.

Türk pembe dizileri ve realite şovları bağlamında melez erkeklik, erkek karakterlerin tasvirinde bir dönüşümü ifade eder. Son televizyon dizileri, duygusal zeka sergileyen ve eşitlik ve saygı ile karakterize edilen ilişkilere aktif olarak katılan çok yönlü erkek kahramanları içeriyor. Bu araştırma, belirli pembe dizileri ve realite programlarını analiz ederek, Türk medyasında melez erkekliğin ortaya çıkışını ve müzakeresini keşfetmeyi amaçlıyor. Medyadaki erkeklik temsilleri belirli kültürel sınırlarla sınırlı değildir; küreselleşmiş medya akışlarından ve kültürel alışverişlerden etkilenirler. Araştırmalar, farklı ülkelerdeki çeşitli televizyon programlarında ve filmlerde erkekliğin tasvirini inceleyerek, Batı medyasının dünya çapında cinsiyet ideallerini şekillendirmedeki etkisini vurguluyor. Batı medyası tarihsel olarak baskın ve aşırı erkeksi erkek karakterleri tasvir ederken, küreselleşme

metroseksüel ve hassas erkek gibi alternatif erkeksi kimliklerin yayılmasını kolaylaştırdı. Türk pembe dizileri ve realite şovları küresel medyanın etkisinden muaf değil. Türk televizyonu uluslararası popülarite kazandıkça, toplumsal cinsiyet rollerini temsil ettiği için hem eleştirilere hem de övgülere maruz kaldı. Türk televizyonunda melez erkeklığın yükselişi, erkeklığın daha çeşitli ve kapsayıcı tasvirleri için hem yerel hem de küresel baskılara kültürel bir tepkiyi yansıtıyor olabilir.

2. EVLİLİK PROGRAMLARI VE MELEZ ERKEKLİK

Kısmetse Olur programı Kanal D'de yayınlanmış bir evlenme programıdır. Daha önce yayınlanmış benzerlerinden farklı olarak bir grup kadın ve erkek BBG (Biri Bizi Gözetliyor²) formatında bir evde birlikte yaşadılar. Bu birliktelik sürecinde amaç kadınlar ve erkeklerin birbirlerini kırmızı oda adı verilen bir bölmede tanıyarak kendileri için en uygun damat ve gelin adaylarını bulmalarını sağlamaktır. Türk reality show programları, izleyicilere farklı erkeklik modellerini sunarak melez ve hegemonik erkeklik kavramlarını yansıtmaktadır. Programlarda yer alan erkek yarışmacılar, farklı sosyal ve ekonomik arka planlara sahip olabilir ve bu da melez erkeklik kavramının temsilini kolaylaştırır. Bazı yarışmacılar, geleneksel erkeklik özelliklerini sergilerken, aynı zamanda duygusal ve empatik yönleri de gösterebilirler. Ancak, aynı zamanda programlardaki bazı erkek yarışmacılar, hegemonik erkeklik kavramının temsilini yansıtabilir. Bu yarışmacılar, daha dominant ve baskın bir karaktere sahip olabilirler ve duygusal yönlerini bastırarak geleneksel erkeklik normlarına uygun davranabilirler. Bu durum, izleyicilerin toplumsal cinsiyet rollerinin belirli kalıplara uyması gerektiği düşüncesini pekiştirebilir.

Evlilik programları, toplumsal cinsiyet rollerini ve erkeklik kodlarını sürekli olarak yeniden üreten bir platformdur. Kısmetse Olur gibi programlarda yer alan çoğu erkek karakter, geleneksel erkeklik normlarına uygun olarak tanımlanan özellikleri sergiler ve program boyunca bu hegemonik erkeklik anlayışını yansıtır. Ancak bazı noktalarda, bu programlar

²Bu yarışmada, farklı özellikteki yarışmacılar 100 gün boyunca bir eve toplanarak onları seyreden seyircilerin ilgisini çekmeye ve ortaya koyulan ödülü elde etmeye çalışırlar.

melez erkeklik anlayışını da sunar. Programların kadın izleyici kitlesine hitap ettiği düşünüldüğünde, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün bir sonucu olarak kadınlar üzerinde de baskı kurulduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda, programlardaki "ideal damat" adayları olarak lanse edilen erkekler, melez erkeklik kavramını yansıtan özellikleri de sergilerler. Onlar, geleneksel erkeklik normlarına uygun davranırken aynı zamanda kadınların toplumdaki yerlerini sorgulayarak, kadınlara öğretilen uygun davranış kalıplarını zorlayan melez bir erkeklik örneğidirler. Programlar, kadın izleyicilere, erkeklik algısının esnek ve çeşitli olabileceği mesajını ileterek toplumsal cinsiyet normlarının dönüşümüne katkı sağlayabilirler. Ancak yine de bazı durumlarda geleneksel erkeklik normlarının pekiştirilmesine ve kadınların toplumsal rollerinin sürdürülmesine katkıda bulunabileceği de unutulmamalıdır. Bu nedenle, evlilik programları ve diğer televizyon içerikleri, toplumsal cinsiyet algısının daha eşitlikçi ve çeşitlilikçi bir şekilde ele alınması için eleştirel bir gözle incelenmelidir. Serhan, "Bana göre erkek her zaman otoritesini kurabilmeli, bunu zaten kendi başarım diye uygulayacağım karşımdaki insana. Buna saygı duyabilecek bir bayan adayı arıyorum aslında" diyor.

Kız arkadaşımın kıyafetine asla karışmam, o sınırını ve haddini bilir. Hayalimdeki kadın nerede nasıl davranacağını bilmeli, duygularıyla yaşayıp mantığıyla hareket etmeli. Zaten bizim örf ve adetlerimizde erkeğin belli bir yapması gereken önce olguları vardır: Okulunu bitirir, sonrasında askerine gider, askerliğini yapar, gelir. Sonra da annesi ona bir kız bulur. (Emre)

Bunun gibi söylemler, "iyi" erkeği "kötü" erkeklerden söylemsel olarak ayırır ve erkekler için doğal kaynaklar olarak güç ve güç sunmanın önemli olduğunu vurgular. Ekranda tekrar tekrar sunulan bu toplumsal cinsiyet rolleri, erkekliğin kodlarını, güç ve otorite sistemlerini yeniden üretirken toplumsal cinsiyet eşitsizliğini de gizler. Televizyon ekranlarında sunulan erkeklik hallerine baktığımız da özellikle gündüz kuşağı programlarında yer alan erkekler üzerinden toplumsal olarak erkeğe atfedilmiş pek çok unsurun (futbol oynamak, dövüşmek, katı olmak, vb.) yeniden üretildiğini görürüz.

Ayça (eski sevgilisi hakkında):

Benim iki yıllık ilişkim vardı yani, ben o çocuk için telefon bile kullanmadım hiç. Evden hiç çıkmadım hiç, bakkala gidemedim, izin vermiyordu gidemedim. Bunlar önemli değil gitmem, onunla gidiyor geliyordum. Ananeme onunla gidip geliyordum, onun annesine gidiyor geliyordum. Gerek de duymuyordum ki dışarıya. Her şeyi onunla birlikte yapıyordum.

Ayça (kendini tanıtıyor): “Aşık olursam gözüm hiçbir şeyi görmez, ben aşk uğruna kendini bir buçuk yıl eve kapatmış bir kadınıym.”

Ceyda (kendini tanıtıyor): “Erkek dediğin maço olmalı, gerektiğinde bana kızmalı ama yeri geldiğinde de benimle ağlamayı bilmeli.”

Kitle iletişim araçları, özellikle Kısmetse Olur programı gibi televizyon programları, belirli erkeklik biçimlerini reklamlar aracılığıyla ön plana çıkarır. Bu programlarda kadınlık ve erkeklik rolleri oynanır ve özellikle erkeklik, yaygın toplumsal cinsiyet normlarına uygun olarak sunulur. Kadınca erdemlerin ve çocuk terbiyesinin erkeklerin iktidarına boyun eğme ve empatinin dışında kalan bir konu olarak sunulması, toplumda mevcut olan hegemonik erkeklik anlayışını pekiştirir. Kadınların "ideal kadın/ideal eş" olarak tanımlanması, kocasına saygı duyan, onun sözünü dinleyen, evine bağlı, hamarat ve güler yüzlü olmaları gerektiği mesajını ileterek geleneksel cinsiyet normlarının sürdürülmesine katkıda bulunur.

Melez erkeklik kavramı çerçevesinde programdaki erkeklik, geleneksel hegemonik erkeklik özellikleriyle örtüşebilir. Ancak melez erkeklik, geleneksel erkeklik normlarının yanı sıra duygusal ve empatik yönleri de içeren daha esnek bir erkeklik kimliğini temsil eder. Bu programa dahil olan erkekler, heteroseksüel, başarılı ve iş sahibi olmalarının yanı sıra duygusal yönlerini de gösterebilirler. Melez erkeklik anlayışı, erkeklerin sadece geleneksel erkeklik rollerine sıkışmadan, kadınlarla eşit ilişkiler kurabildiğini ve ev işlerine katkıda bulunabileceğini gösterir. Bu sayede toplumsal cinsiyet rollerinin daha esnek ve eşitlikçi bir şekilde ele alındığı bir toplumun oluşmasına katkı sağlanabilir.

Bu cinsiyet farkları, toplumda statü farklılaşmasının yanı sıra ayrımcılık ve ötekileştirme sürecine temel oluşturmaktadır. Erkeklere göre kadınlar: Açgözlü, şirret, akli olmayan veya algılayamayan, anlayışsız, şımarık vs.

olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere bu yapı; bozulmuş ya da kadınlara bırakılırsa bozulacak olan bu tabloyu düzene sokmak nüvesi altında kendi gücünü iktidara getirmek ve meşrulaştırmak için kullanılıyor. Dolayısıyla bu davranışların kendisi katı bir toplumsal cinsiyet yaratırken, aynı noktada söz konusu davranışlar, bahsi geçen toplumsal cinsiyet kategorilerini de alaşağı edebilirler. Tam da Butler'ın (2008, s. 230) da vurguladığı gibi, "toplumsal cinsiyet nitelikleri ve edimleri, bir bedenün kültürel imlemini gösterme veya üretme biçimleri performatifse, bir edimin veya niteliğin ölçüsü olabilecek, önceden var olan bir kimlik yok demektir."

3. İDEAL ERKEKLER: DİZİLERİN ESAS OĞLANLARI

Dizilerdeki erkek rolleri, hem sanata ve çevreye duyarlı, kadınlarla rahat iletişim kuran, eğitilmiş ve bakımlı özelliklerini "doğru" erkeklik olarak tanımlayarak hegemonik erkekliği yeniden kurar. Öte yandan, fiziksel bakımdan güçlü erkekler aynı zamanda psikolojik olarak dayanıklı, cesur ve erkeksi davranışları "doğru" erkeklikler olarak sergiler. Temel erkeklik özellikleri olan güç, hâkimiyet, otorite, duygusallıktan uzaklık, heteroseksüellik, homofobik olmak, yarışmacılık, iş-güç sahipliği, cinsel olarak aktif olmak, cinsiyetçilik ve ırkçılık/milliyetçilik, karakterlerde sunulan erkekliklerle birlikte melez bir yapı ortaya çıkarır. Türkiye'de, geleneksel erkeklik kalıplarının hala dirençli olduğu görülür ve bu değişimin ancak melez bir yapı ortaya çıkarttığı anlaşılır.

Neticede, dizilerde karşımıza çıkan erkeklik rolleri, melez erkeklik kavramını yansıtır. Bu rollerde, geleneksel erkeklik özellikleriyle birlikte duygusal ve sosyal yönler de sergilenir. Hegemonik erkeklik biçiminin tarihsel süreç içinde değiştiği, bazı davranışlar, modeller ve kurumların hegemonik konumunu yitirirken yerini başkalarının aldığı düşüncesiyle, melez erkeklik kavramı da uyumludur. Dolayısıyla, dizilerdeki erkeklik temsilleri, toplumsal cinsiyet normlarının dönüşümünü yansıtır ve izleyicilere esnek ve çeşitli erkeklik modellerini sunar. Ancak yine de bu temsillerin eleştirel bir gözle incelenerek, toplumsal cinsiyet eşitliği için daha olumlu bir etki yaratılması önemlidir.

Günümüz televizyon dizilerinde sunulan erkeklik anlayışı, geçmiş dönemlere göre bazı önemli farklılıklar göstermektedir. Birincisi, "adam gibi adam" olmanın daha önce alt/alt orta sınıf erkeklerin özelliği olarak

sunulduğu dönemlerde, şimdilerde Cesur, Ömer, Murat gibi karakterlerde görüldüğü gibi üst/üst orta sınıf erkeklerde de karşımıza çıkmaktadır. Artık beyaz yakalı erkeklik, profesyonel bir işte çalışan, yüksek gelirli, ev ve otomobil sahibi, çalışan bir kadınla evli ya da evlilik düşünen bir kentli erkek olarak idealize edilmektedir. Bu yeni tip erkek karakterleri, sınıfsal olarak güçlü erkekleri temsil ederken, önceki dönemlerde sıkça gördüğümüz "fakir ama gururlu" erkek profilleri yerini güçlü ve zengin erkeklerle bırakmaktadır.

İkinci fark, "adam gibi adam" olma sürecinin temelinde yatan dava ve acıların değişmiş olmasıdır. Önceki dizilerdeki karakterlerin isyanları sisteme ve sistemdeki haksızlıklara yönelirken, yeni tip erkek karakterlerin davaları daha kişisel ve özelleşmiştir. Cesur gibi karakterlerin mücadeleleri kişisel acılardan kaynaklanır ve sistemi değiştirmek gibi büyük hedefleri yoktur. Daha çok beyaz atlı prene dönüşen bu karakterler, peri masallarındaki gibi kahramanlık sergilerler.

Üçüncü fark, beden güzelliği ve bakımlılığının erkeklikle ilişkisinin değişmiş olmasıdır. Yeni tip erkeklikte, kaslı, bakımlı ve çekici olmak, gücün bir ifadesi olarak görülürken, metroseksüel erkeklik ve kadınsılaşma arasındaki bağ zayıflamıştır. Cesur gibi karakterler hem bakımlı hem de sert olabilen erkekler olarak tasvir edilirler. Bedenen güçlü ve çekici olma, erkeklik ideali olarak sunulmaktadır ve bu ideale uygunluğun ölçüsü olarak six-packli, kaslı bir vücut dikkat çekmektedir.

Ferit Aslan - "İçerde"

Dizide, melez erkeklik kavramını temsil eden karakterlerden biri Ferit Aslan'dır. Ferit, hukuk fakültesinden mezun olmuş, zeki ve güçlü bir karakterdir. Geleneksel erkeklik özelliklerine sahip olan Ferit, aynı zamanda duygusal ve empatik bir yönü de vardır. Karakter, polis teşkilatında gizli bir göreve katılır ve çeşitli tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalırken, duygusal zorluklar yaşar. İçerde dizisinde Ferit'in, güçlü ve cesur bir şekilde suçla mücadele ederken, aynı zamanda içsel çatışmalarını da ele alarak melez erkeklik özelliklerini temsil ettiği görülmektedir.

Ömer İplikçi - "Kara Sevda"

Kara Sevda dizisindeki Ömer İplikçi, geleneksel erkeklik normlarına uygun bir şekilde başarılı bir iş adamıdır. Güçlü ve kararlı bir karakter olan Ömer, aynı zamanda kadınlarla eşit ilişkiler kurabilen ve duygusal açıdan anlayışlı bir erkektir. Karakter, Nihan adında bir kadına aşık olur ve onunla aralarındaki engelleri aşmaya çalışırken, duygusal olarak da zorlu süreçler yaşar. Ömer'in, iş yaşamındaki güçlü yanları ile duygusal açıdan hassas yönleri arasında denge kurması, melez erkeklik kavramının bir örneğini temsil eder.

Barış Hakmen - "Kuzey Güney"

"Kuzey Güney" dizisindeki Barış Hakmen, geleneksel erkeklik normlarına uygun olarak güçlü ve koruyucu bir abidir. Kardeşi Kuzey'e karşı sorumluluk duygusu ile hareket eder ve onu korumak için elinden geleni yapar. Ancak karakterin duygusal açıdan karmaşık bir geçmişi vardır ve zamanla daha duygusal ve hassas bir yönü ortaya çıkar. Barış'ın, güçlü bir aile büyüğü olarak hareket ederken, duygusal bağlarını da önemseyen melez erkeklik özellikleri, dizi boyunca izleyicilere sunulur.

Haluk - "Menajerimi Ara"

"Menajerimi Ara" dizisindeki Haluk karakteri, güçlü bir menajerdir ve iş yaşamında başarılı bir kariyere sahiptir. Geleneksel erkeklik normlarına uygun olarak, iş odaklı ve kararlı bir kişiliğe sahiptir. Ancak Haluk'un karakteri, dizinin ilerleyen bölümlerinde, duygusal olarak da karmaşık bir kişiliğe sahip olduğu ve iş yaşamındaki başarılarının arkasında kendi içsel çatışmalarının olduğu ortaya çıkar. Bu, Haluk karakterinin melez erkeklik kavramını temsil ettiğini gösterir. İş hayatında başarılı bir profesyonelken, duygusal yönüyle de ilgilenir ve izleyicilere daha esnek bir erkeklik kimliği sunar.

Bu örneklerde gördüğümüz gibi, Türkiye'de yayınlanan yerli dizilerde melez erkeklik kavramı, güçlü ve cesur erkeklik özellikleri ile duygusal ve empatik yönlerin bir araya gelmesiyle temsil edilmektedir. Bu karakterler, toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuyarak, izleyicilere farklı ve çeşitli erkeklik modellerini sunmaktadır. Melez erkeklik kavramının bu şekilde temsil edilmesi, toplumdaki cinsiyet algısının gelişimine ve değişimine katkı sağlayabilir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz televizyon dizilerinde inşa edilen erkeklik, toplumdaki ekonomik, toplumsal ve kültürel faktörlerden bağımsız değildir. Erkek karakterler, dizilerde merkezi bir konumda yer alırken, erkeklik söyleminin inşa edildiği ve anlam kazandığı bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni tip erkeklik, toplumdaki değişen normlara ve değerlere uygun olarak şekillenmekte ve izleyicilere farklı bir erkeklik idealini sunmaktadır. Sonuç olarak, gündüz kuşağı programında sunulan erkeklikler bakan (koruyan, kollayan) erkekler olarak hem kadınları hem erkekleri Türkiye’de var olan geleneksel erkeklik algıları ile şekillendirirken, prime time da karşımıza çıkan erkeklikler bakılan erkekler olarak yeni model ama melez erkeklikler ürettiğini düşünüyoruz. Her iki erkeklik tanımı da Türkiye’de var olan geleneksel erkeklikten beslenirken sadece erkeklere değil kadınlara da hegemonik erkeklik tarif ederler. Kadınların kendilerini bu erkeklere uygun olarak davranmaları beklenirken aslında “ideal” kadın algısı da bu erkeklik üzerinden kurulur. Öte yandan prime time daki erkeklik algısı görece modern ve Batılı erkekler sunarken korumacı cinsiyetçiliğin ardında da onlar da ideal kadın ve erkek algımızı şekillendirir ve tacizi ve şiddeti romantikleştirerek görünmez hale getirirler.

KAYNAKÇA

- Alexander, S. M. (2003), "Stylish Hard Bodies: Branded Masculinity in Men's Health Magazine". *Sociological Perspectives*, 46(4): 535-554.
- Bridges, T., & Pascoe, C. J. (2014). Hybrid Masculinities: New Directions in the Sociology of Men and Masculinities. *Sociology Compass*, 8(3), 246-258.
- Butler, J., S. Benhabib, D. Cornell, N. Fraser, (2008). *Çatışan Feminizmler-Felsefi Fikir Alışverişi*. (Çev. Feride Evren Sezer). İstanbul: Metis Yayınları.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. W. (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar – Toplum, Kişi ve Cinsel Politika. (çev: Cem Soydemir). İstanbul: AyrıntıYayınları.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859.
- Demetriou, D. Z. (2001). Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A critique. *Theory and Society*, 30(3), 337-361.
- Donovan, B. (1998). Political Consequences of Private Authority: Promise Keepers and the Transformation of Hegemonic Masculinity. *Theory and Society*, 27(6), 817-843.
- Kimmel, M.(1996). *Manhood in America: A Cultural History*. New York: Free Press.
- Messner, M. A. (2007). The Masculinity of the Governor: Muscle and Compassion in American Politics. *Gender & Society*, 21(4), 461-480.
- Sarvan, D. (1998). *Taking It Like A Man: White Masculinity, Maschismo, and Contemporary American Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Segal, L. (1993). Changing Men: Masculinities in Context. *Theory and Society*, 625-641.

BÖLÜM 4

TOPLUMSAL CİNSİYET VE MEDYA:TÜRKİYE'DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi | Atike Sevtap DEMİR¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8311803>

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Yozgat, Türkiye.
sevtap.demir@bozok.edu.tr ORCID: 0000-0003-4474-280X.

GİRİŞ

Bu çalışma medya ve toplumsal cinsiyet konusunda Türkiye’de son on yılda (2013-2023) yapılan lisansüstü tezler üzerine yapılan bir inceleme ve değerlendirmeye odaklanmaktadır. Türkiye’de “medya ve toplumsal cinsiyet” ilişkisi çok çeşitli bağlamlarda ele alınmış ve alınmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın amacı da lisansüstü tezler özelinde Türkiye’de medya çalışmalarında toplumsal cinsiyetin hangi bağlamlarda ve hangi sorunsallarla ele alındığını ortaya koymak ve bu alanda yapılan akademik çalışmalardaki eğilimi ortaya koymaktır.

Biyolojik cinsiyetin dışında, toplumun kadınlar ve erkeklere atadığı davranış rollerini ve onlardan beklediği davranış kalıplarını ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı feminist hareketin yükselmesiyle akademik çalışmaların da konusu haline gelmiştir. Medya, toplumdaki egemen görüşleri hem inşa eden, hem de aktaran ve pekiştiren bir aygıt olarak toplumsal cinsiyet kalıplarını da toplumda hem inşa etmekte hem de yaymaktadır. İnsanlar toplumsal cinsiyetle ilgili kalıpları önce aile içinde, sonra ise okulda ve medyadan öğrenmektedir. Bu amaçla medya ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin incelenmesi önemli hale gelmektedir.

Toplumsal cinsiyet konusunun bir inceleme alanı olarak medya çalışmalarında ele alınmaya başlaması dünyada 1970’li yıllara rastlamaktadır. Türkiye’de ise bu alanda yapılan çalışmalar hem kadın hareketinin yükselişi, hem de medyanın bir endüstri haline gelmesiyle 1980’li yıllarda ivme kazanmıştır. 1990’lı yıllarda ise yeni medyanın gelişmesi ve toplumun diğer alanlarını etkilemeye başlamasıyla, toplumsal cinsiyet konusunu yeni medya bağlamında ele alan çalışmalar ortaya çıkmıştır. 2000’li yıllarla birlikte hem sosyal medya, hem alternatif medyanın gelişmesiyle birlikte ise medyanın toplumsal cinsiyet konusunda sınırlandırıcı etkisinin yanı sıra olanakları ve özgürleştirici yanları olup olmayacağı sorgulanmaya başlanmıştır.

Söz konusu gelişmelerle birlikte toplumsal cinsiyet ve medya ilişkisi medya çalışmaları içerisinde çok çeşitli bağlamlarda ele alınmaya başlanmıştır. Bu alandaki akademik çalışmalara bakıldığında oldukça fazla kitap, makale ve yayına rastlanmaktadır. Bu noktada, bu alanda yapılan yayınları incelemek, alanın genel yapısı ve yönelimi hakkında bilgi sahibi olabilmek için önemli hale gelmektedir. Bu çalışma, bu yönelimi lisansüstü tezler özelinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu alandaki, daha güncel

eğilimleri tespit etmek amacıyla son on yılda yapılan tezler inceleme konusu olarak seçilmiştir. Diğer yandan daha ayrıntılı ve spesifik bir inceleme yapabilmek amacıyla Radyo-Televizyon ve Sinema ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalları çalışmaya dahil edilmemiş, Gazetecilik ve İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'nda yapılan lisans üstü tezler inceleme konusu olarak seçilmiştir. Öncelikle “medya ve toplumsal cinsiyet”, “medya ve kadın”, medya ve cinsel yönelim” anahtar kelimeleri ile Yök Tez Merkezi veri tabanında arama yapılmış, ulaşılan sonuçlardan Gazetecilik ve İletişim Bilimleri Anabilim Dalında yapılan tezler seçilmiştir. Böylece ulaşılan 21 adet lisansüstü tezi inceleme konuları, sorunsalları, yaklaşımları, yöntemleri ve bulgularının analizi çerçevesinde incelemeye tabi tutulmuştur.

Çalışmada öncelikle medya çalışmaları alanında toplumsal cinsiyet çalışmalarının bağlamı ve tarihsel gelişimi ortaya konacak, sonrasında örneklem dahilinde seçilen 21 adet lisansüstü tezine ait temel yönelimler ortaya konacak ve bulguları değerlendirilecektir.

1. MEDYA ÇALIŞMALARI VE TOPLUMSAL CİNSİYET: BAĞLAM VE TARİHÇE

Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları aslında kadın çalışmaları olarak başlamıştır. Günümüzdeki literatüre de kadın çalışmaları hakimdir denilebilir (Baştürk Akça ve Ergül, 2019; Renkmen, 2019). Bunun yanında toplumsal cinsiyet ve medya çalışmalarında üç ana odak noktası ya da bakış açısı hakimdir: Bunlardan ilki “medya temsili” ikincisi “izleyici/alımlama” çalışmaları ve üçüncüsü de “haber üretimi/istihdam” odak noktasıdır (Dursun, 2011; Baştürk Akça ve Ergül, 2019). Bu bölümde ilk olarak bu üç odak noktasının temel sorunsalları açıklanacak ve Türkiye’de bu üç ayrı başlıkta yapılan çalışmalar değerlendirilecektir.

1.1. Medyave Temsil Çalışmaları

Kadın çalışmalarının kitle iletişim çalışmaları alanına girişi, dünyada 1970’li yıllarda kadının medyada temsili çalışmaları ile olmuştur. Bu çalışmalar, medyada kadının ne ölçüde ve ne şekilde temsil edildiğini sergilemeye yönelik olarak yapılan içerik analizleridir. Bu araştırmalarda kadınların medyada erkeklerden daha az temsil edildiği, temsillerinin daha

sınırlı ve geleneksel olduğu (ev kadınlığı, annelik, öğretmenlik, hemşirelik gibi) şeklinde benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Sözü edilen bu ilk çalışmalar, kitle iletişim araştırmalarında ana-akım geleneğe dahil olan “etki paradigması” içerisinde yer alır (Baştürk Akça ve Ergül, 2019:21). Bu paradigma, kitle iletişim araçlarının insanlar üzerinde çok güçlü etkileri olduğu, medyanın sunduğu yanlış kadın temsillerinin egemen kültürel değerleri normalleştirdiği ve meşrulaştırdığı tezine dayanır. Bu paradigma aynı zamanda, izleyici ve okuyucuların pasif ve edilgen alıcılar olduğu ve medya mesajlarını olduğu gibi kabul ettiği görüşünü savunur(Özer, 2021; Yaylagül, 2010; Özçetin, 2018).

Medya çalışmaları içerisinde, kadınların medyada temsil edilme biçimleri ile ilgili olarak oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Haberler (Uçak, 2020; DüNDAR, 2010; Abdukaya, 2020; Akmeşe ve Deniz, 2015; Nisan, 2020; Yıldırım ve Dudu, 2014; Nisan ve Tuncel, 2020; gündüz kuşağı programları (Yüksel, 2018; Rahte, 2010), reklamlar (Aydın ve Aslaner, 2015; Bal, 2014; Büstan, 2015), televizyon dizisi (Gül Ünlü ve Aslan, 2016; Polat, 2019; Aytekin, 2018; Şakrak, 2020) ve sinema (Karavar Öz, 2018; Koç, 2014; Kotan, 2015; Kiraz, 2020)bu temsil incelemelerinde başta gelen alanlardır. Bu çalışmalarda özellikle kadına yönelik şiddet haberleri daha fazla sorunsallaştırılmakta (Altun ve Bek, 2015; Dursun, 2010; Abdukaya, 2020; Nisan ve Tuncel, 2020) ve genel olarak da kadının toplumsal cinsiyet rolleri açısından nasıl temsil edildiği incelenmektedir. Ve bu çalışmalarda genellikle ulaşılan sonuç, kadının medyada genel toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile temsil edildiği ve medyanın bu yargıları hem inşa edip, hem de pekiştirdiği yönündedir.

Kadının haberlerdeki temsilini ele alan çalışmaların çoğu, kadın temsilini ulusal basın örneğinde ele almaktadır. Bunlar, televizyon haberlerini de kapsamakla birlikte büyük oranda ulusal basılı gazeteler ve internet gazetelerindeki haber incelemelerine dayanmaktadır. Yerel basında kadının temsiline ilişkin ise oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunun yanında bu çalışmalar daha çok -ulusal basındaki örneklere benzer biçimde- kadına şiddet haberlerini sorunsallaştırmaktadır (Barut,v.d, 2012; Öztunç ve Ilgaz, 2018). Literatürde yerel basın ve kadın meselesi daha çok kadın gazetecilerin çalışma koşulları, sorunları ve karşılaştıkları zorluklar

bakımından ele alınmaktadır(Yazıcı, 2012; Bilecen, 2020; İçten ve Erdurun, 2020; Yücebaş, 2021).

Bununla birlikte 2000’li yıllardan itibaren erkeklik ve farklı cinsel yönelimlere sahip bireylerle ilgili yapılan çalışmaların artmasıyla birlikte sadece kadın temsilleri değil, erkek ve farklı cinsel yönelimlere sahip bireylerin temsili de medya çalışmaları içerisinde yer almaya başlanmıştır (Kaya, 2018; Yücel, 2014; Onay ve Eriş, 2016; Acı, 2021). Yine de bu çalışmalar kadın temsiline yanında sayıca oldukça sınırlı kalmaktadır.

1.2. İzleyici/Alımlama Çalışmaları

Bununla birlikte etki araştırmalarının eleştirilmeye başlanmasıyla, izleyicilerin medya mesajları karşısında pasif ve edilgen olduğu fikri de eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle kitle iletişim araştırmaları içerisinde “eleştirel” paradigma içerisinde yer alan Kültürel Çalışmalar ekolüyle ve Stuart Hall’le birlikte, izleyicilerin ve okuyucuların medya mesajlarını olduğu gibi kabul etmediği, muhalif ve eleştirel okuma yaptıkları tezi yapılan araştırmalarla birlikte ortaya konmuştur. Bu araştırmalar kitle iletişim araştırmaları içerisinde “izleyici araştırmaları” ya da “alımlama” çalışmaları olarak anılır. Özellikle 1980’li yıllardan sonra bu bakış açısıyla kadın izleyicilerin medya metinlerini nasıl alımladıkları üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Baştürk Akça ve Ergül, 2019:21). Bununla birlikte günümüzde alımlama çalışmaları yalnızca kadınların medya metinlerini alımlaması üzerinden ya da kadın temsillerin alımlanması üzerinden değil, - özellikle 2000’li yıllardan itibaren erkeklik çalışmalarının gelişimiyle birlikte- erkek temsillerinin alımlanması ve erkek izleyicilerin alımlanması üzerine de yapılmaktadır.

Türkçe literatürde kadınların medya metinlerini ve kadın temsillerini alımlaması üzerine yapılan çalışmalarla birlikte (Bozkuş, 2022; Şen 2018; Serttaş ve Gürkan, 2015; Uybadın, 2016; Akkaya, 2021) bu temsilleri hem kadınların hem erkeklerin nasıl alımladıkları üzerine çalışmalar da (Nisan ve Boral Aslan, 2018; Yılmaz ve Aşık, 202) sayıca çoğunluktadır. Yani alımlama çalışmalarının çoğunluğu kadın temsilleri üzerindedir denilebilir. Bununla birlikte yukarıda bahsedildiği gibi erkeklik çalışmalarının gelişimiyle birlikte erkek temsiline kadın ve erkekler tarafından alımlanması (Kaya, 2018; Yücel, 2014) ile yine erkek temsillerinin erkek izleyiciler tarafından

alınlanmasını inceleyen çalışmalar da (Onay ve Eriş, 2016) yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca sayıca az olmakla birlikte farklı cinsel yönelime sahip bireylerin temsili ve alınlanmasını konu edinen çalışmalar da son yıllarda literatüre eklenmiştir. Orhun Acı'ya (Acı, 2021) ait Trans birey temsiline farklı cinsel yönelime sahip izleyiciler tarafından alınlanmasını inceleyen çalışması bu çalışmalara bir örnek teşkil etmektedir.

1.3. Haber Üretimi/İstihdam

“Medya temsili” ve “medya metinlerinin alınlanması” odak noktasının dışında iletişim ve medya çalışmaları içerisinde toplumsal cinsiyet konusunda yapılan çalışmalarda bir diğer önemli odak noktası ise kadın medya profesyonellerinin medya sektöründeki yeri, çalışma koşulları ve çalışma şekilleridir. Bu sorunsalla yapılan çalışmalar, kadınların medya sektöründe erkeklere oranla daha az istihdam edildikleri ve istihdam edildikleri alanların geleneksel kadın rollerinin devamı niteliğinde olduğu (örneğin kadınların görselliğin ön planda olduğu sunuculuk gibi kamera önünde işlerde çalıştırılmaları veya kadın muhabirlerin sağlık, eğitim gibi alanlarda istihdam edilmeleri gibi), erkek medya çalışanlarından daha az ücret aldıkları ve yönetici konumunda kadınların sayısının az olması gibi sonuçları ortaya koymuşlardır.

Türkçe literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalar, medyada çalışan kadınların, çalışma yaşamında karşılaştıkları ayrımcılık ve eşitsizlik, sorunlar ve zorluklar başta olmak üzere kadınların yönetim kademelerinde ne ölçüde temsil edildikleri kapsamında da ele alınmaktadır (Asker, 1991; Etike ve Demir, 2017; Kuyucu, 2013; Şen, 2019; Tanrıöver, 2000; Yazıcı, 2012; Bilecen, 2020; Asit ve Kıralp, 2017; İçten ve Erdurun, 2020; Akıner, 2020).

2. GÜNCEL TARTIŞMALAR

2.1. Querr ve Erkeklik Çalışmaları

Dünyada 1990'lı yıllarda gelişen postmodern düşüncenin toplumsal cinsiyet çalışmalarındaki etkisi, farklı kadınlık halleri ve kadınların öznel deneyimlerinin incelenmesi şeklinde olmuştur (Baştürk Akça ve Ergül, 2019:27). Postmodern feminizmle birlikte, “toplumsal cinsiyet kategorilerinin nasıl biçimlendirildiği tartışmaları yerini, mevcut/verili toplumsal cinsiyet

kategorilerinin kendisini sorgulanmasına ve cinsiyetin doğal bir kategori olduğu fikrinin de tartışılmasına bırakmış ve böylece “querr teori”nin gelişiminin önü açılmıştır” (Baştürk Akça ve Ergül, 2019:29). Querr, herhangi bir cinsel kimliği ifade etmemekte, politik bir görüş ve duruşu ifade etmektedir. Bu politik duruş, “heteronormatif” düzene bir karşı çıkış ve kimliksizleşmeyi ifade eder (Özküralpli, 2022).

Toplumsal cinsiyet çalışmalarında “erkeklik çalışmaları ise daha yeni bir çalışma alanı olarak 2000’li yıllardan sonra gelişmeye başlamıştır. Bu alandaki çalışmalar Türkiye’de oldukça yeni olması itibariyle sayıca azdır ve bu nedenle Türkiye’de -çalışmanın başında da belirtildiği gibi- toplumsal cinsiyet ve medya çalışmaları literatürü çoğunlukla “medya ve kadın” çalışmalarıdır (Baştürk Akça ve Ergül, 2019; Renkmen, 2019). Erkeklik kavramı, tıpkı kadınlık kavramı gibi bir toplumsal cinsiyet kategorisidir ve toplumların erkeklere yüklediği rolleri ve onlardan beklediği davranış kalıplarını ifade eder. Bu roller ve davranış kalıpları erkek cinsiyetinin doğal bir sonucu değildir, fakat ataerkil söylem bunu sanki böyleymiş gibi sunar. Erkekliğe atfedilen nitelik ve değerlerin farklı toplum ve kültürlerde farklılık göstermesi de “erkeklik” kavramının doğal değil, toplumsal bir inşa olduğunun kanıtıdır (Arık, 2022). Batı’da erkeklik çalışmaları 1980’lerin ortalarından itibaren hızlı bir gelişme kaydetse de, Türkiye’de bu alan görece yeni şekillenmeye başlamıştır ve medya çalışmaları içerisinde bu konuyu ele alan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır (Arık, 2022: 239). Yine de lisansüstü tezler özelinde konuyla ilgili çalışmaların özellikle 2018 yılından itibaren arttığı görülmektedir. Konu medya çalışmaları içerisinde daha çok “medyada erkek temsili” şeklinde ele alınmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde çoğunlukla erkek dergilerinde erkek bedeni veya hegemonik erkek temsilleri konu edilmiştir (Kaya, 2018; Demircan, 2022; Kırım,2019). Bununla birlikte spor basınında (Karaca, 2019; Çakır, 2015); dizi ve filmlerde (Avnos, 2018; Duyar, 2022; Çetinkaya, 2018) ve sosyal medyada erkek temsili de (Görücü, 2022) inceleme konuları arasında yer almaktadır.

2.2. Yeni Medya ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları

Yeni medya ve sosyal medya mecralarının gelişmesi ile birlikte bu alanda yapılan çalışmalar bütün disiplinlerde sayıca artmıştır. Bu disiplinlerin başında ise iletişim ve gazetecilik disiplini gelmektedir. Yeni medya ve sosyal medya araştırmalarının İletişim ve medya çalışmalarına girmesiyle birlikte inceleme mecraları değişmiş, geleneksel medya temsilleri yerini yeni medyada ve sosyal medyada temsil konusuna, medya izleme ve alımlama çalışmaları yerini medya kullanımı çalışmalarına ve gazetecilerin çalışma koşulları ve pratikleri konusu da yerini yeni teknolojilerle değişen çalışma pratiklerine bırakmıştır.

Yalnızca inceleme mecraları değişmemiş, inceleme konularının değişmesinin yanı sıra çok farklı tartışma konuları İletişim ve medya çalışmalarına dahil olmuştur. Toplumsal cinsiyet ve medya ilişkisi açısından bakıldığında ise, toplumsal cinsiyetin medya aracılığıyla yeniden üretimi sorunsal yerini, sosyal medya aracılığıyla yeniden üretimi sorunsalına bırakmıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların bir kısmında bu alan, toplumsal cinsiyet rollerinin eşitlikçi ve geleneksel olmayan şekilde kurulduğu bir alan olarak tarif edilirken, bir kısmında ise bu alan geleneksel medyanın devamı olarak sunulmuştur. Siber zorbalık, siber taciz, dijital flört, dijital şiddet gibi konular toplumsal cinsiyet ve medya literatürüne girmiş ve bu kavramlar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin sosyal ve dijital medyadaki tezahürleri olarak tarif edilmiştir (Atalay, 2020; Yıldız, 2020). Bu çalışmalar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin gerçek yaşamda olduğu gibi sosyal ağlarda da devam ettirildiğini göstermektedir (Ünal, 2020). Bu konuda yapılan lisansüstü tezlerin de sayıca az ve son yıllara ait çalışmalar olduğu görülmektedir (Karadağ, 2019; İğde, 2022). Alanla ilgili temel yönelimler ve güncel tartışmalar ortaya konduktan sonra, bir sonraki bölümde çalışmanın yöntemi ve bulguları aktarılacaktır.

3. YÖNTEM

Çalışmada “medya ve toplumsal cinsiyet” konusunda Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerin betimsel bir analizini yapmak amaçlanmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde temel amaç, elde edilen bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır. Bu amaçla Yök Tez Merkezi veri

tabanında öncelikle “medya ve toplumsal cinsiyet” anahtar kelimesiyle arama yapılmıştır. Arama sonucunda “medya ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin oldukça farklı disiplinler tarafından inceleme konusu yapıldığı görülmüştür. Bu disiplinler arasında sosyoloji, psikoloji, eğitim bilimleri, kadın çalışmaları gibi alanlar gelmektedir. Çalışma yalnızca medya çalışmalarıyla sınırlı tutulduğu için bu alanlarda yapılan çalışmalar inceleme kapsamı dışında tutulmuştur. Bununla birlikte medya ve iletişim bölümleri içerisinde yer alan Radyo, Televizyon ve Sinema ile Halkla İlişkiler ve Reklamcılık bölümlerine ait tezler de yine inceleme kapsamı dışında tutulmuştur. Çünkü çalışmada özellikle Gazetecilik Anabilim dalında yapılan çalışmalar incelenmek ve bu alandaki eğilim ortaya konmak istenmiştir. Bununla birlikte özellikle yeni açılan ve daha çok özel üniversitelerde ve lisansüstü düzeyinde Gazetecilik yerine “Yeni Medya”, “İletişim Bilimleri” veya “Medya Çalışmaları” gibi bölüm isimleri bulunmakta fakat bu bölüm ve Anabilim Dallarında da gazetecilik konulu çalışmalar yapılmaktadır. Dolayısıyla inceleme kapsamına bu çalışmalar da dahil edilmiştir. Çalışmanın diğer bir sınırlılığı ise, 2013 ve 2023 yılları arasında yapılan lisansüstü tezleri kapsamasıdır. Bunun bir nedeni literatürde bu yıllardan önce yapılan tezlerle ilgili çalışmaların bulunması (Atay, 2018; bir diğer nedeni ise bu alandaki güncel eğilimi ortaya koymaktır. Bir başka neden ise tezlerin kapsamının daraltılarak daha detaylı bir analiz yapılmak istenmesidir. Bu şekilde Yök Tez Merkezi veri tabanında “Medya ve Toplumsal Cinsiyet” anahtar kelimesiyle yapılan arama sonucunda 20 adet teze ulaşılmıştır. Bunların yalnızca 4 tanesi 2013 öncesine, 16 tanesi ise 2013 ve sonrasına aittir. Bu 16 tezden 8 tanesi Radyo Televizyon ve Sinema, Halkla İlişkiler, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Eğitim ve Öğretim ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalında yapılmıştır. Bunların içerisinde 8 tanesi ise “Gazetecilik” ve “Medya ve Gazetecilik” “Yeni medya” ya da “İletişim Bilimleri” Anabilim dalında yapılmıştır ve bu 8 tanesi analize dahil edilmiştir.

Bununla birlikte bazı tezlerin “medya ve toplumsal” cinsiyet” konusuyla ilgili olmakla birlikte, bu etiketi veya anahtar kelimeyi kullanmadığı için arama sonucunda çıkmayacağı düşünülerek ayrıca “medya ve kadın” etiketi ile de ikinci bir arama yapılmıştır. “Medya ve kadın” anahtar kelimesi ile yapılan arama sonucunda ise toplam 59 teze ulaşılmıştır. Bunlardan 10 tanesi 2013 yılı öncesine, 49 tanesi ise 2013 yılı ve sonrasına aittir. Bu 49 tez içinde, 39 tanesi ise giyim, spor, beslenme, Radyo Televizyon

ve Sinema, Halkla İlişkiler, Sosyoloji, Psikoloji, İşletme, Hemşirelik, Din, Güzel Sanatlar, Psikiyatri, Uluslararası İlişkiler ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalına aittir. Geri kalan 10 tanesi ise “Gazetecilik ve Medya”, “Gazetecilik” ve “İletişim Bilimleri” Anabilim dalına aittir ve analize dahil edilmiştir.

Ayrıca yine yukarıda sözü edilen nedenle “Medya ve LGBT” anahtar kelimesi ile arama yapılmış ve yukarıdaki kriterlere uygun bir adet yüksek lisans tezine ulaşılmış; “Medya ve Cinsiyet” aramasında ise bir yüksek lisans ve bir doktora tezine ulaşılmıştır. Ayrıca “medya ve cinsel yönelim” “medya ve cinsel kimlik” başlıklarında da arama yapılmış fakat bu başlıklar altında yapılmış bir teze rastlanmamıştır. Böylece toplam 21 tane lisansüstü tezi analize dahil edilmiş olup, bunlardan sadece 2 tanesi doktora, 19 tanesi yüksek lisans düzeyindedir ve tamamı Türkçedir. İncelemeye dahil edilen tezlere ait bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Medya ve Toplumsal Cinsiyet Konulu Lisansüstü Tezler

Tezin Yılı	Tezin Türü	Üniversite	A.B.D	Analiz Konusu	Yöntem
2013	Yüksek Lisans	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Medya ve İletişim Sistemleri	Kadının medyada temsili	Göstergebilimsel Analiz (Elle Dergisi kapağı analizi)
2017	Yüksek Lisans	İstanbul Arel Üniversitesi	Medya ve Kültürel Çalışmalar	Haber temsili. Ana akım medya ile alternatif medya haberlerinin toplumsal cinsiyet açısından karşılaştırılması.	Eleştirel Söylem Analizi
2019	Yüksek Lisans	Üsküdar Üniversitesi	Yeni Medya ve Gazetecilik	Ev kadınlarının yeni medya kullanımının toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimine etkisi	Derinlemesine görüşme ve anket
2019	Yüksek Lisans	Anadolu Üniversitesi	Basın ve Yayın	Toplumsal cinsiyet bağlamında heteroseksizmin yeniden üretimi	Derinlemesine görüşme (LGBT bireylerin toplumda algılanışları)

2020	Yüksek Lisans	Marmara Üniversitesi	Gazetecilik	Haber temsili: Türk yazılı basınında ensest haberlerin analizi: Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetesi örneği	Eleştirel söylem analizi
2020	Yüksek Lisans	Üsküdar Üniversitesi	Yeni medya ve Gazetecilik	LGBTİ+ bireylerin alternatif medya kanallarını ve sosyal medyayı kullanım biçimleri üzerine nicel bir araştırma	Anket
2022	Yüksek Lisans	Gaziantep Üniversitesi	İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Ana Bilim Dalı	Temsil: Hegemonik Erkekliğin Yeniden İnşası: “Gelinim Mutfakta” Programının Söylem Analizi	Eleştirel Söylem Analizi
2022	Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi	Gazetecilik	Cinsiyet eşitsizliği bağlamında çalışan sorunları ve mobbing: Kayseri medyası örneği	Kadın ve erkek çalışanlara uygulanan anket
2019	Yüksek Lisans	Marmara Üniversitesi	Gazetecilik	Medya çalışanı kadınlarda güç mesafesi ve toplumsal cinsiyet rolleri algısı açısından cam tavan engelleri	Medya şirketinde çalışan kadınlara uygulanan anket
2021	Yüksek Lisans	On Dokuz Mayıs Üniversitesi	İletişim Bilimleri	Yeni medyada temsil: Toplumsal cinsiyet ekseninde yeni medyada bir mücadele pratiği: 5harfliler.com.	Eleştirel Söylem Analizi: 5Harfliler.com’da yer alan İstanbul Sözleşmesi etiketindeki metinler, Ruth Wodak’ın söylem analizi yöntemi ile incelenmiş.
2021	Yüksek Lisans	Ege Üniversitesi	Gazetecilik	Sosyal medyada temsil: Beden ve tüketim ilişkisi bağlamında simgesel şiddetin yeniden üretildiği bir alan olarak sosyal medyada kadın bedeninin	İnstagram ve twitter içeriklerine uygulanan göstergebilimsel analiz ve içerik analizi

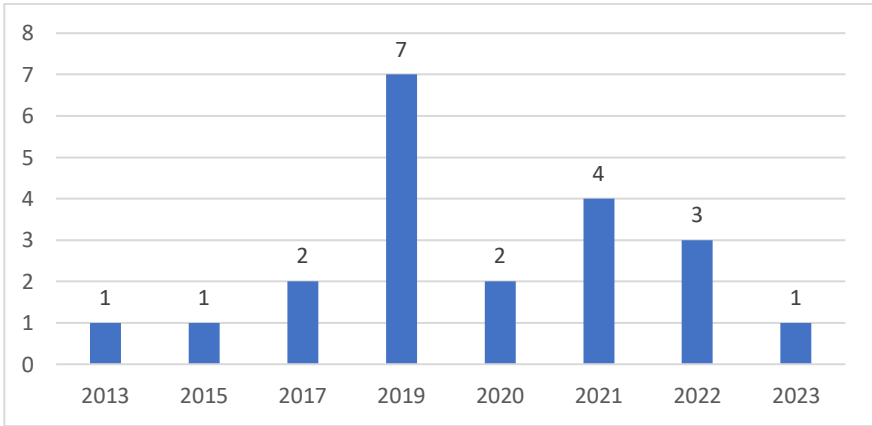
				temsili	
2021	Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi	Gazetecilik	Medya temsili: Medyada kadının sunumu- Türkiye ve Sri Lanka medyası arasında bir karşılaştırma	İçerik analizi
2022	Doktora	Anadolu Üniversitesi	Basın ve Yayın	Haber temsili: Türkiye ve Moğolistan televizyon kanallarında kadına yönelik şiddet haberlerinin sunumu:	Eleştirel Söylem Çözümlemesi
2023	Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi	Gazetecilik	İsrail hapishanelerindeki Filistinli kadın tutuklular: Sosyal medya, gündem ve kamuoyu	Derinlemesine görüşme: Serbest bırakılan Filistinli kadınlar, gazeteciler ve aktivistlerle yapılan görüşmeler
2017	Yüksek Lisans	Ankara Üniversitesi	Gazetecilik	Sosyal medyada kadınların kendini ifade etme olanağı	Kadınların sosyal medya kullanım deneyimlerini ortaya koymak üzere uygulanan anket
2019	Yüksek Lisans	Beykent Üniversitesi	Medya ve İletişim	Toplumsal cinsiyet bağlamında Türkiye'de kadınlara yönelik hazırlanan bloglarda kadın temsili üzerine bir inceleme	Yedi kadın blogger ile yapılan derinlemesine görüşme
2019	Yüksek Lisans	İstanbul Üniversitesi	Gazetecilik	Türk yazılı basınında kadın olgusu	İçerik analizi
2019	Yüksek Lisans	Beykent Üniversitesi	Medya ve İletişim	Alternatif medya bağlamında kadın odaklı habercilik: Bianet örneği	Bianet haberlerine uygulanan içerik analizi
2021	Yüksek Lisans	İstanbul Arel Üniversitesi	Medya ve Kültürel Çalışmalar	Sosyal medya temelinde suskunluk sarmalı kuramının lgbt+ kavramı üzerinden	LGBT-İ bireylerle yapılan derinlemesine (yarı yapılandırılmış) görüşme

				incelenmesi	
2015	Yüksek Lisans	Ege Üniversitesi	Gazetecilik	Medyada Kadın İşgücü ve Cinsiyetçilik: Kosova'daki Kadın Gazeteciler Örneği	2 medya kuruluşunda çalışan toplam 40 kadın gazeteci ile derinlemesine görüşme.
2019	Doktora	Yeditepe Üniversitesi	Medya Çalışmaları	Cinsiyet Kimliği Ayrımcılığı ve Anaakım Medyada Görünmezlik: Transgender Ölümleri: Temsil ve Kullanıcı Deneyimleri	Anaakım medya haberlerine yapılan eleştirel söylem analizi, Facebook'ta T bireylerin bireylerin kurduğu bir oluşturduğu gruba yapılan çevrimiçi gözlem ve T bireylerin kurduğu bir grubun üyeleriyle yapılan derinlemesine görüşme

4. BULGULAR

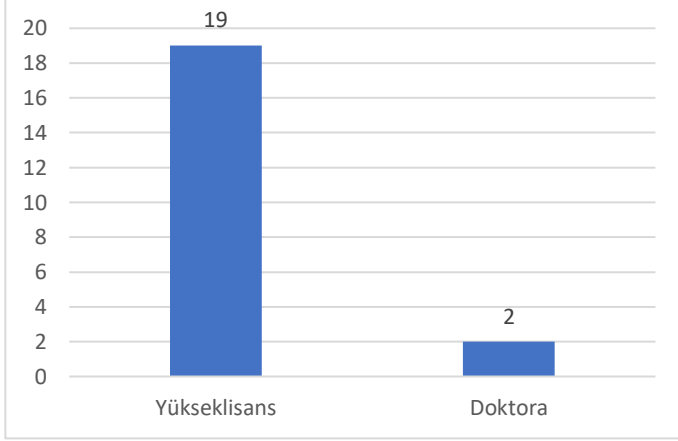
4.1. İncelenen Tezlere Ait Bulgular

Bu bölümde, yukarıdaki tabloda genel hatlarıyla belirtilen tezler, farklı değişkenlerle grafiklerle gösterilmiştir.

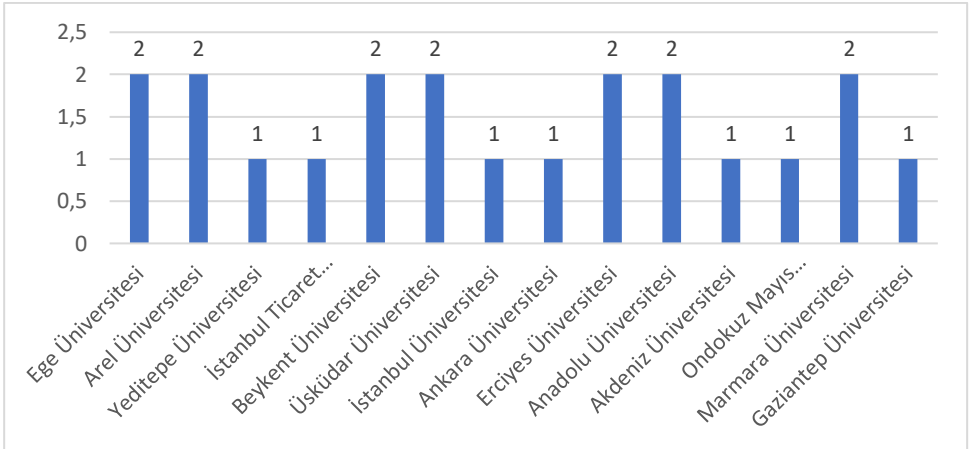
Grafik 1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yukarıdaki grafik, analiz edilen tezlerin yıllara göre dağılımını göstermektedir. 2014-2016 ve 2018 yıllarında konuyla ilgili yapılmış bir teze rastlanmamaktadır. En fazla tezin ise 2019 yılına ait olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Tezlerin Lisansüstü Eğitim Türüne Göre Dağılımı

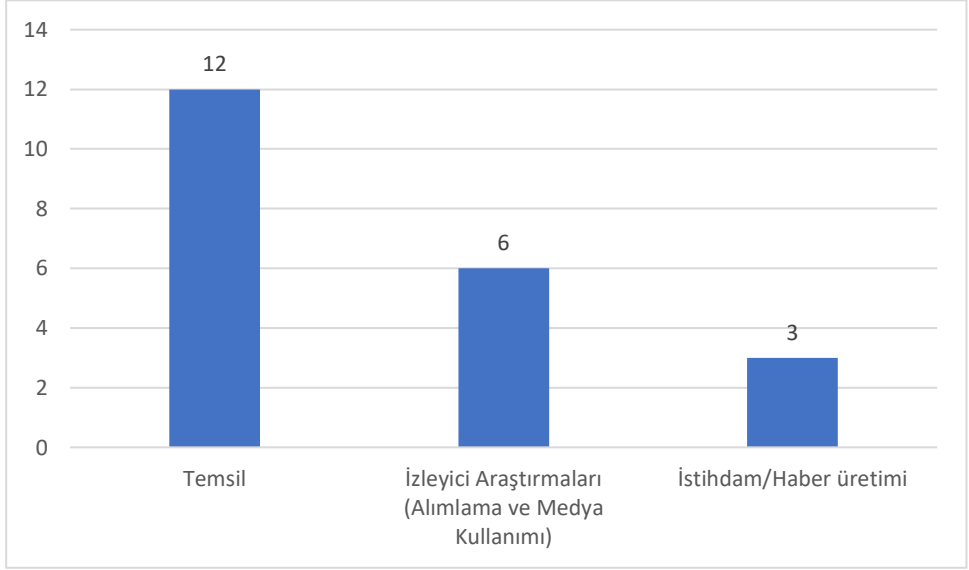
Tezlerden 19 tanesi yüksek lisans tezi, 2 tanesi ise doktora tezidir. Medya çalışmaları içerisinde bu alanda yapılan lisansüstü tez çalışmalarında doktora düzeyinde ilginin oldukça az olduğu göze çarpmaktadır.

Grafik 3. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Tezlerin Türkiye'deki üniversitelere göre dağılımı yukarıdaki grafikte gösterilmiştir. Toplam 14 üniversitenin medya ve gazetecilik A.B.D'da kadın

ve toplumsal cinsiyet temalı tez çalışması bulunmaktadır. Bu üniversitelerden 9 tanesi kamu üniversitesi, 5 tanesi ise özel üniversitedir. Tezlerin 14 üniversite içerisindeki dağılımı dengeli olup, hiçbir üniversitede bu alanda yapılmış tezlerde yoğunlaşma görülmemektedir.

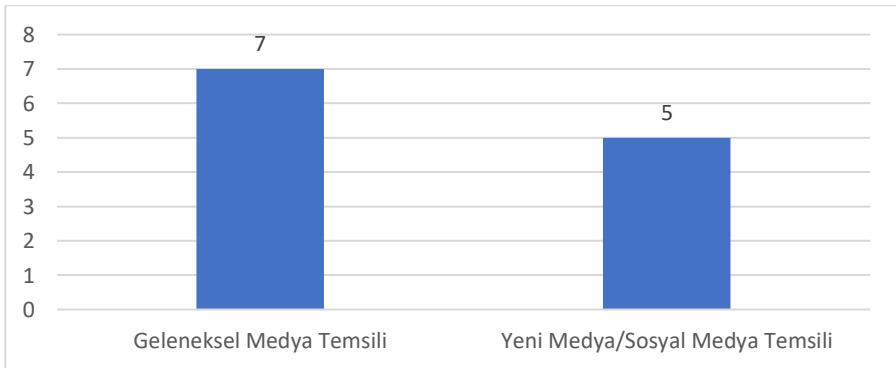

Grafik 4. Tezlerin Analiz Konularına Göre Dağılımı

İncelenen tezlerin konuyu hangi odak noktasında ele aldığı yukarıdaki grafikte görülmektedir. Grafığe göre 12 tez konuyu “temsil” çerçevesinde ele alırken, 6 tanesi izleyici araştırması çerçevesinde ele almıştır. Tezlerden bir tanesi doktora tezi olması dolayısıyla konuyu birden fazla ve farklı yöntemle ve birden fazla çerçevede ve bağlamda ele almıştır. Tez, konuyu hem temsil hem de kullanıcı deneyimi çerçevesinde incelemiştir. İzleyici araştırmaları literatürde alımlama çalışmaları olarak da anılmaktadır. Alımlama çalışmaları izleyicilerin veya okuyucuların medya metinlerini nasıl alımladıklarını ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmalardır ve genellikle bu metinler geleneksel medya metinlerini ifade eder. Sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte artık medya izleyicisi veya okuyucusu kavramı yerine “medya kullanıcı” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü sosyal medya, medya tüketicilerinin yalnızca izleyici veya okuyucu olduğu değil, içerik üreten, paylaşan, paylaşımları beğenerek dolaşıma girmesini sağlayan birer kullanıcı konumundadırlar. Başka bir ifadeyle “alımlama” çalışmalarının sosyal medya incelemelerindeki karşılığı “medya kullanımı deneyimi” dir denilebilir. Bu tür

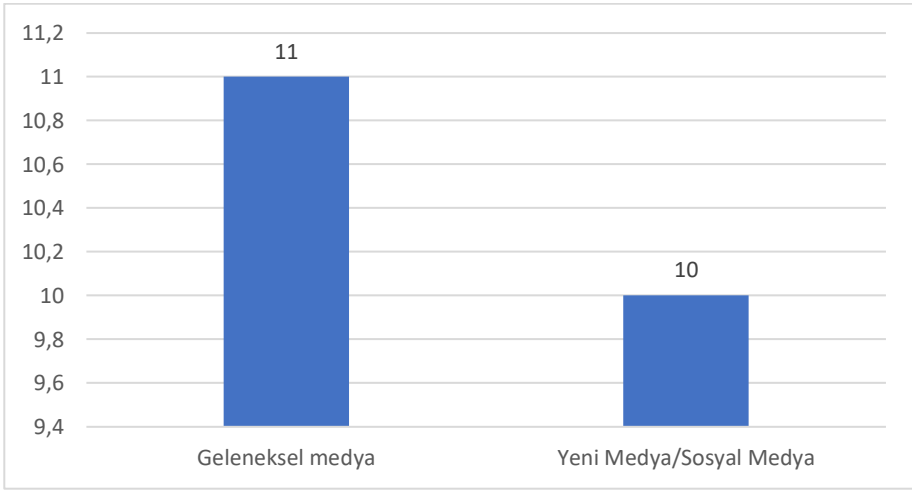
çalışmaların yöntemi ortak olarak genellikle anket ve derinlemesine görüşmedir. Dolayısıyla “kullanıcı deneyimi” ve “alımlama” çalışmaları ortak bir başlık altında “izleyici araştırmaları” başlığı altında ele alınmıştır. Buna göre inceleme yapılan tezler içerisinde 6 tanesi konuyu bu çerçevede almıştır. Bu çalışmalardan 5 tanesi konuyu “kullanıcı deneyimi” çerçevesinde, 1 tanesi ise “alımlama” çerçevesinde ele almıştır. Böylece “izleyici çalışmaları” kategorisinde toplam 6 tez çalışması bulunmaktadır. Başka bir şekilde söylemek gerekirse izleyici araştırmaları kategorisindeki tezlerden 5 tanesi sosyal medyayı inceleme konusu olarak ele alırken, bir tanesi geleneksel medyayı inceleme konusu olarak ele almıştır.

Temsil ve izleyici dışındaki diğer bir kategori “medya endüstrisinde cinsiyet eşitsizliği”, “medya sektöründe çalışan kadınların sorunları ve çalışma koşulları”, “haber üretim sürecinde kadınların konumu” gibi konuları inceleme konusu yapan çalışmalardır. Bu çalışmalar “İstihdam/haber üretimi” başlığı altında ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen 21 adet tezin 3 tanesi konuyu “istihdam/üretim” çerçevesinde ele almıştır. İşyerinde cinsel taciz, mobbing, kadın ve erkek medya çalışanları arasındaki ücret farklılıkları, kadın çalışanların medyada yönetici konumuna yükselememeleri gibi konular bu başlığa dahildir. Bu çalışmaların yöntemi de yine medya çalışanları ile yapılan anket ve derinlemesine görüşmedir. Bu çalışmalar geleneksel medyada çalışma koşullarını inceleyebileceği gibi, internet mediasındaki çalışma koşullarını da inceleyebilir. Bu çalışma kapsamında incelenen tezler ise bu konuyu geleneksel medya şirketleri kapsamında ele almışlardır.

Grafik 5. Temsil Temalı Çalışmaların Dağılımı

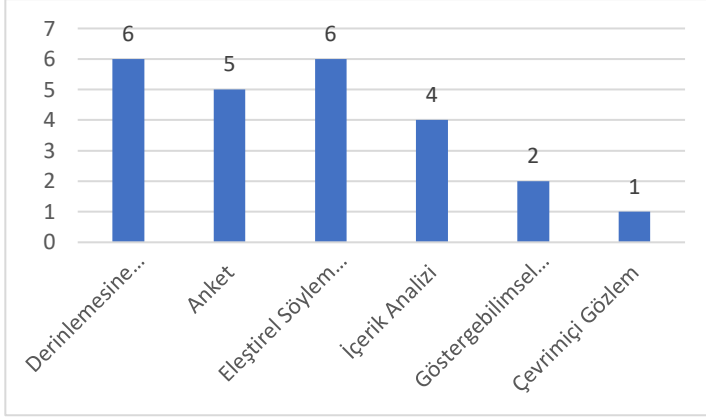
Tezlerden 12 tanesi “medyada kadın veya toplumsal cinsiyetin temsili” üzerinedir. Bu toplam incelenen tezlerin yarısından fazlasına tekabül etmektedir. Konuyla ilgili daha önceki yıllara ait çalışmalarda da medya ve toplumsal cinsiyet ve medya ve kadın çalışmalarının ağırlıklı olarak “medya temsili” çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir. Bu çalışma da önceki çalışmaları destekler niteliktedir. Bu tezlerden 7 tanesi geleneksel medya temsili iken, 5 tanesi ise yeni medya ve sosyal medyada temsili incelemektedir. Böylece toplam 21 tez çalışmasının 11 tanesi toplumsal cinsiyet ve kadın konusunu geleneksel medya kapsamında, 10 tanesi ise yeni medya/sosyal medya kapsamında ele almıştır. Böylece geleneksel medya ve yeni medya/sosyal medya çalışmalarının oranı yarı yarıya ve dengelidir denilebilir. Bu oran aşağıdaki grafikte görülebilir.

Grafik 6. Toplam Tezler İçerisinde Geleneksel Medya ve Yeni Medya Çalışmalarının Dağılımı

Aşağıdaki grafik ise çalışma kapsamında incelenen tezlerin yöntem ve veri toplama tekniklerine göre dağılımını göstermektedir. Buna göre en fazla kullanılan yöntem derinlemesine görüşme ve eleştirel söylem analizi olup 6 tez derinlemesine görüşme yöntemini, 6 tez ise eleştirel söylem analizini kullanmıştır. Bunu 5 çalışmayla anket, 4 çalışmayla içerik analizi izlemektedir. 2 çalışmada göstergebilimsel analiz, 1 çalışmada ise çevrimiçi gözlem yöntemi kullanılmıştır. Tezlerden birinde yöntem olarak hem söylem analizi, hem derinlemesine görüşme hem de çevrimiçi gözlem kullanılmış;

birinde ise hem göstergebilimsel analiz hem de içerik analizi yapılmış; bir çalışmada ise hem derinlemesine görüşme hem anket yöntemi uygulanmıştır.

Grafik 7. Tezlerin Veri Toplama Tekniklerine Göre dağılımı

4.2. Tezlerin Bulguları

Bu bölümde tezlerin ulaştıkları sonuç ve bulgular açıklanacak ve bu bulgular benzer inceleme konularıyla ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılacaktır. Sonuç bölümünde ise tezlere ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

İlk çalışmada kadının medyada temsili, Elle kadın dergisinin kapak fotoğraflarına yapılan göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Sonuçta, seçilen dergide kadınların hakim erkek bakış açısıyla temsil edildikleri ve kadının genelde nesne konumunda sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sevim, 2013)

İkinci çalışmada kadının medyada temsili, ana akım ve alternatif medyadan seçilmiş örneklerle karşılaştırma yapılarak ortaya konmuş, bu kapsamda Sabah Gazetesi ve Gazete Şucin'den seçilen haberlere eleştirel söylem analizi yapılmıştır. Sonuç olarak ana akım medyada kadının haberlerde yer alma oranlarının düşük olduğu, kadının yer aldığı haberlerin genellikle üçüncü sayfa haberi olduğu, kadının magazinsel bir unsur veya haberleri “görselleştirme”de araç olarak kullanıldığı buna karşılık iş, siyaset, ekonomi gibi alanlarda kadının yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alternatif medya örneği olarak seçilen gazete Şucin’de ise, kadın ve erkeklerin yer aldığı haberlerin oranının dengeli olduğu ve haberlerin temsilinde cinsiyetçi

bir yaklaşım sergilenmediği aksine kadın odaklı bir haberciliğin yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Altıntaş, 2017).

Üçüncü çalışmada ev kadınlarının sosyal medya sitelerini kullanım amaçlarını belirlemek amacıyla ev kadınlarıyla anket yapılmış ve sonuç olarak ev kadınlarının yüzde 85'i, sosyal medya sitelerini, temizlik ve yemek gibi ev işleri ile ilgili yeni bilgiler öğrenmek amacıyla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Böylece çalışma, yeni medya kullanımı ile ev kadınlarının, ev içi rollerini ve böylece toplumdaki egemen cinsiyet rollerini yeni medya platformları aracılığıyla yeniden ürettiğini ortaya koymuştur (Önder, 2019).

Dördüncü çalışma, LGBT-İ bireylerin toplumda nasıl algılandıklarını onların gözünden ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaçla LGBT-İ bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada öncelikle medyada, toplumun LGBT'lere yönelik toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının yeniden inşa edildiği ortaya konmuş fakat bu medya içeriklerine yönelik bir içerik ya da söylem analiziyle değil, kuramsal çalışmalar çerçevesinde başka bir deyişle konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalarla- ortaya konmuştur. Sonrasında bu kuramsal çerçeve, LGBT-İ bireylerle yapılan görüşmeler sonucunda sınanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, sözü edilen çalışmaların verileri ile derinlemesine görüşme yapılan LGBT'lerin ifadelerinin aynı doğrultuda olduğu ortaya konmuştur. Görüşme yapılan LGBT'ler çoğunlukla "medyanın LGBT'leri temsil ederken nefret söylemiyle, eril bir dille, suçlu, günah, sapkın gibi temsillerle haberleştirdiğini ve kendilerini marjinalleştirildiğini ve ötekileştirdiğini belirtmişlerdir (Şentürk, 2019).

Beşinci çalışmada, Türk yazılı basını özelinde ensest konulu haberlerin içeriklerine bakılarak haberlerde ensestin ne oranda yer aldığı ve haberlerde anlamın nasıl inşa edildiğine odaklanılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi ve Yeni Şafak Gazetesi'nin 2008-2018 yılları arasında yayınladığı ensest konulu haberler eleştirel söylem analizi yöntemiyle irdelenmiştir. Çalışma sonucunda on yıllık süre içerisinde Cumhuriyet gazetesinde 59, Yeni Şafak gazetesinde ise yalnızca 8 ensest konulu haber bulunmuş ve böylece çalışma, yazılı basında ensest vakalarının üstünün örtüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca haberlere yapılan söylem analizinde, haberlerde ensest olayların sıra dışı olarak nitelendiği, ensest uygulayanların ise sapkın ve hasta aile üyeleri olarak tanımlandığı, medyanın ensest konulu haberleri üçüncü sayfa haberine

dönüştürerek okurun ilgisini çekmeyi amaçladığı buna karşın sorunu ve çözümü ötelediği ortaya konmuştur (Turan, 2020).

Altıncı çalışmada LGBTİ+ bireylerin alternatif medya kanallarını ve sosyal medyayı kullanım biçimleri üzerine anket oluşturulmuş ve Türkiye genelinde yaşayan 454 kişiden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda LGBTİ+ bireylerin, sosyal medya sayesinde sosyal ilişkiler geliştirebildikleri ve bilgi/habere ulaşmak için ana akım medya yerine sosyal medya üzerinden yayın yapan alternatif medya kanallarını tercih ettikleri görülmüştür. Sosyal haklara eşit erişimi engellenen LGBTİ+ bireylerin bu hakları için sosyal medya üzerinden anonim kimliklerle eylem ve aktivist faaliyetler yürüttükleri sonucuna varılmıştır (Karataş, 2020).

Yedinci tez, hegemonik erkekliğin “Gelinim Mutfakta” isimli televizyon programına uygulanan eleştirel söylem analizi ile, medya söylemindeki inşasına odaklanmaktadır. Programda toplumda da baskın olan ideal erkek tanımları program aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Bu erkek, evli, düzenli bir işe sahip, annesi ile eşi arasında denge kurabilen, midesine düşkün baskın bir temsile sahiptir. Çalışmada elde edilen sonuç, medyanın hegemonik erkekliği yeniden tanımlayıp ürettiği ve böylece geleneksel cinsiyet rollerini yeniden ürettiğidir (Sak, 2022).

Bir sonraki çalışmada, Kayseri ilinde yerel gazeteler ve televizyonlarda görev yapan kadın ve erkek çalışanlarla anket çalışması yapılmış ve elde edilen veriler doğrultusunda yerel medya çalışanlarının toplumsal cinsiyet algıları ve mobbing uygulamalarına maruz kalıp kalmama durumları demografik değişkenler itibarıyla tespit edilmiştir. Çalışmadaki demografik değişkenler, cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve iş deneyimidir. Çalışma, sözü edilen bu demografik değişkenlerden hiçbirisiyle, çalışanların toplumsal cinsiyet algıları ve mobbinge uğramaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun yanında Kayseri yerel medya sektöründe çalışanların mobbinge maruz kalmadıkları ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin düşüncelerinde eşitlikçi bir tavır sergilediklerini bulgulamıştır (Köprü, 2022).

Bir sonraki araştırmada medya çalışanı kadınlarda cam tavan engelleri algısının oluşmasında toplumsal cinsiyet rolleri algısı ve algılanan güç mesafesinin etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İstanbul’da bir medya şirketinde çalışan 344 kadına anket

uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre güç mesafesi algısı medya çalışanı kadınlarda cam tavan engellerine yönelik algıyı artırmaktadır. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet rolleri faktörlerinden gelenekçi cinsiyet rolü cam tavan engellerine yönelik algıyı artırırken, eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik algı azaltmaktadır. Medya çalışanı kadınların demografik özellikleri açısından yapılan değerlendirmede ise genel olarak cam tavan algısının kariyerinin henüz başında olarak değerlendirilebilecek 27-32 yaş aralığındaki, çocuk sahibi olan, sektörde düşük deneyime sahip kadınlarda daha yüksek olduğu görülmüştür (Şen, 2019).

Bir sonraki çalışmada, 5Harfliler.com'da yer alan İstanbul Sözleşmesi etiketindeki metinler, Ruth Wodak'ın söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir. İstanbul Sözleşmesi ile ilgili haberlerin temsilini ortaya koyan çalışmada böylelikle 5harfliler.com'un toplumsal cinsiyet ekseninde bir mücadele pratiği örneği olup olmadığı sorunsallaştırılmıştır. Öncelikle sözleşmenin tarafı olan aktörlerin haberlerde nasıl yer aldığına bakılmış ve sonuç olarak LGBTİ bireyler, kadınlar, kadın platformları ve feministlerin direniş ve güç kavramları etrafında ve ataerkil toplumun anlamlandırıldığı dışında, edilgen birer nense olarak değil, hakkını arayan ve direnen güçlü özneler olarak tanımlandığı ortaya konulmuştur. Çalışma ayrıca kadın söyleminin ana akım medyanın egemen eril söyleminin zıttı biçiminde kurulduğu, böylelikle 5harfliler.com'un toplumsal cinsiyet ekseninde bir mücadele pratiği örneği olduğu sonucuna ulaşmıştır (Kılıcı, 2021).

Bir sonraki çalışma bir temsil çalışması olup sosyal medyada kadın bedeninin temsili, Instagram paylaşımlarına uygulanan göstergebilimsel analiz ve Twitter içeriklerine uygulanan içerik analizi ile ortaya konmuştur. Çalışma, her iki sosyal medya platformunda kadın bedeninin temsilini tüketimle ilişkisi bağlamında ele alıp, simgesel şiddet çerçevesinde tartışmıştır. Instagramda ideal bir kadın bedeni ortaya konduğunu ve bunun da kadınlar üzerinde simgesel bir şiddet yarattığını ortaya koyan çalışma ayrıca bu ideal kadın bedeninin lüks tüketim unsurlarıyla birlikte kullanılarak ideal yaşam olarak sunulduğunu ortaya koymuştur. Çalışma Twitter uygulamasında ise simgesel şiddette idealize etmenin yanı sıra ayrımcılık ve ötekileştirmeye de başvurulduğunu da ortaya koymuştur (Nalman, 2022).

Sonraki tez, Türkiye ve Sri Lanka yazılı basınında kadının nasıl temsil edildiğini ortaya koymak amacıyla, her iki ülkeden seçilen gazetelere yapılan

içerik analizinden oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye yazılı basınında seçilen örneklerde, kadınların nesneleştirildiği, mağdur olarak temsil edildiği; Sri Lanka gazetelerinde ise kadınların güçlendirilmesine yönelik ve cinsiyet eşitliği ile ilgili haberlere daha fazla önem verildiği ortaya konmuştur (Marzook, 2021).

Bir sonraki çalışma Türkiye ve Moğolistan televizyon kanallarında kadına yönelik şiddet haberlerinin sunumunu eleştirel söylem çözümlemesi yöntemiyle incelemektedir. Çalışma, her iki ülkenin televizyon kanallarında ortak olarak kadına yönelik cinayetleri dramatikleştiren, magazinleştiren veya normalleştiren bir dil kullanıldığını; ahlaki kodları veya cinsiyetçi önyargıları ön plana çıkardığını ve zaman zaman bunları basit birer adli vaka olarak bile haberleştirebildiğini ortaya koymakla birlikte, Moğolistan medyasında daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliğine dayanan temsillerin olduğunu belirtmektedir (Enkhtuya, 2022).

Bir diğer çalışma kapsamında Filistinli kadın tutuklular sorunu ve sosyal medya araçları arasındaki bağlantı araştırılmıştır. Bu bağlamda, sosyal medyada konunun nasıl ele alındığı ve sosyal medyanın Filistinli kadın tutuklular meselesine ilişkin gündem ve kamuoyu oluşturmadaki rolü araştırma çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada, serbest bırakılan kadın mahkumlar, gazeteciler, aktivistlerden oluşan 20 katılımcı derinlemesine görüşme yapılmış ve Filistinli kadın tutuklular meselesinin sosyal medyada yeteri kadar gündem- kamuoyu oluşturamadığı ve uluslararası kamuoyunda istenen etkiyi sağlayamadığı tespit edilmiştir (Nijim, 2023).

Bir sonraki çalışmada, sosyal medyanın kadınlara kendilerini ifade etme olanağı sunup sunmadığı, kadın sosyal medya kullanıcılarına yapılan anketle ortaya konmuştur. Çalışma, sosyal medyanın bireyi özgürleştirici bir alan yarattığı iddiasındaki liberal yaklaşımlara eleştirel bir bakışla yaklaştığı iddiasındadır. Çalışma, anketlerden elde edilen verilerle, sosyal medya kullanımının kadınlar için özgürleştirici bir alan olmadığı sadece özgürlük potansiyeli taşıyan bir alan olduğu fakat bu potansiyelin gerçekleştirilmesi konusunda sınırlılıkları olduğu sonucuna ulaşmıştır (Özcan Yılmaz, 2017).

Bir diğer çalışma, Türkiye’de kadınlara yönelik hazırlanan bloglarda kadının temsilini incelemiş ve bu amaçla çalışmada yedi kadın blogger ile görüşme yapılmıştır. Çalışma, kadın bloggerların bloglarında çoğu zaman toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin eleştirildiği ve seyrek de olsa Türkiye’deki

hâkim kalıpların ve ana akım medyanın sahip olduğu ataerkil söylemin etkisinden kurtulamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ayrıcabloglar özelinde sosyal medyanın, kadınların ifade özgürlükleri açısından çok önemli platformlar olduğu belirtilmiştir (Özer, 2019).

Bir diğer çalışmada Türkiye yazılı basında kadının temsili Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Şafak gazete haberlerine yapılan içerik analiziyle ortaya konmuştur. Çalışma sonuç olarak, kadının temsilinin düşük düzeyde olduğu, kadınların genellikle şiddet ve suç gibi olumsuz haberlere temsil edildiği, olumlu olarak ise en fazla eğlence haberlerinde temsil edildiği, kadın fotoğraflarının haberlerde görsel unsuru olarak kullanıldığı gibi sonuçlara ulaşmıştır (Özcan, 2019).

Bir diğer çalışmanın amacı kadın odaklı habercilik bağlamında Bianet.org’da yer alan haberlerin nasıl temsil edildiğini incelemek ve böylece ana akım medyaya alternatif olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmada yöntem olarak betimleyici analiz yöntemi uygulanmış, bianet.org ‘kadın’ bölümü editörü ile de yüzyüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuç ise Bianet’in“ürettikleri içeriklerde; kullandıkları dil, kadınları özne olarak kullanmaları, kadın öncelikli haber üretmeleri, kadına yönelik hak ihlallerinin kamuoyuna duyurulması ve hak odaklı habercilik anlayışı, ürettikleri içeriklerde kadınları mağdur ya da hedef haline getirmemeleri” nedeni ile kadın odaklı haberciliğin uygulandığı olmuştur (Aktekin, 2019).

Bir diğer araştırma LGBTİ+ bireylerin sosyal medyada suskunluk sarmalına dahil olup olmadıklarını LGBTİ+ bireylerle yapılan derinlemesine görüşmelerle ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışma, her ne kadar sosyal medyanın geleneksel medyaya göre düşüncelerin ifade edilmesinde daha ileride olsa da, LGBTİ+ bireylerin sosyal medyada suskunluk sarmalına dahil olduğu sonucuna ulaşmıştır: Çalışmaya göre; “medyada eril söylem devam etmektedir. Sosyal medyada eril söylemin yaygınlaşması ile heteroseksüelliğin “olması gereken” bir yönelim olduğu görüşü genel kanaati oluşturmuştur. Azınlık olan LGBTİ+ bireyler linç, tehdit ve nefret söylemlerine maruz kalmamak aynı zamanda reel hayatlarında olumsuz durumlar yaşamaktan korkmaları sebebiyle sosyal medya paylaşımları yapmaktan çekinmektedirler. LGBTİ+ bireyler korku duymaları ve sessiz kalmaları sebebiyle suskunluk sarmalına dahil olmaktadır” (Ayyıldız, 2021).

Bir diğer tez çalışması, Kosova'daki kadın medya çalışanlarının çalışma koşullarını cinsiyetçilik bağlamında, 12 medya kuruluşunda çalışan toplam 40 kadın gazeteci ile derinlemesine görüşme yöntemiyle ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışma, elde edilen veriler ışığında Kosova'da medya sektöründe kadın iş gücünün önemli bir payı olduğu ve cinsiyetçi uygulamaların az rastlanan bir durum olduğu sonucuna ulaşmıştır (Avdullahu, 2015).

Son çalışma, Trans birey cinayetleri ve ölümlerinin ana akım medyada nasıl temsil edildikleri sorusuna yoğunlaşmış ve bunu eleştirel söylem analizi, çevrimiçi gözlemcilik ve görüşme olmak üzere üç farklı yöntem kullanarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Sonuç olarak çalışmada “ana akım gazetelerde yer alan ölüm haberlerinde trans bireylerin önemsizleştirildiği ve bu haberlerin kamuoyundaki olumsuz algıları pekiştirecek yönde söylemsel inşa ile sunulduğu tespit edilmiştir. Ölümlerin geneli bireysel meseleler gibi verilmiş, politik bağlamından koparılmış ve cinsiyet kimliği ayrımcılığını yeniden üreterek okuyucuya servis edilmiştir” (Çetinbaş, 2019).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırma kapsamında incelenen tezlerin bulgularının değerlendirilmesine geçmeden genel olarak değerlendirildiğinde, temsil çalışmalarının ağırlıkta olduğu, sosyal medyanın oldukça gelişmesi ve geleneksel medyanın etkisini kaybetmesine rağmen hala geleneksel medya ile ilgili çalışmaların yapılmaya devam ettiği; ana akım ve alternatif medya ile ilgili yapılan çalışmaların dengeli olduğu, geleneksel medya ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunlukla ulusal medya ile ilgili olduğu, yerel medya ile ilgili tezlerin daha az yer aldığı; erkeklik ve LGBTİ+ çalışmalarının daha az olduğu ve konunun hala kadın etrafında tartışıldığı görülmüştür. Bununla birlikte erkeklik ve LGBTİ+ çalışmalarının sayısının son yıllarda arttığı ve daha çok özel üniversitelerde çalışıldığı göze çarpmaktadır.

Tezlerin bulguları genel olarak değerlendirildiğinde konuyla ilgili daha önceki çalışmaların bulgularıyla benzerlik gösterdiği gözlenmektedir. Öncelikle ana akım medyada kadınların hakim erkek bakış açısıyla ve genelde nesne konumunda sunulduğu; kadının haberlerde yer alma oranlarının düşük olduğu, kadının genellikle üçüncü sayfa haberi olarak, magazinsel bir unsur ve görsel bir araç olarak kullanıldığı; buna karşılık iş, siyaset, ekonomi gibi

alanlarda kadının yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kadının ikincil konumunu yeniden üreten ana akım medya, hegemonik erkekliği de yeniden tanımlayıp üretmektedir. LGBTİ+ bireyleri ise ana akım medyada ya görmezden gelinmekte ya da sapkın ve tehdit unsuru bireyler olarak gösterilip ötekileştirilmekte ve marjinalleştirilmektedir.

Buna karşın alternatif medyada ise kadın ve erkeklerin yer aldığı haberlerin oranı dengelidir ve haberlerin temsilinde cinsiyetçi bir yaklaşım sergilenememekte, aksine kadın odaklı bir haberciliğin yapılmaktadır. LGBTİ bireyler de edilgen birer nesne olarak değil, hakkını arayan ve direnen güçlü özneler olarak tanımlanmakta ve kadın söylemi ana akım medyanın egemen eril söyleminin zıttı biçiminde kurulmaktadır.

Bununla birlikte sosyal medya ile ilgili olarak yapılan çalışmaların bulguları ise, seçilen örnekleme ve konuya göre değişiklik göstermektedir. Örneğin bir çalışma, ev kadınlarının sosyal medya kullanımlarının onları özgürleştirmediği aksine ev içi rollerini ve böylece toplumdaki egemen cinsiyet rollerini yeniden ürettiğini ortaya koyarken, başka bir çalışma, LGBTİ+ bireylerin, sosyal medya sayesinde sosyal ilişkiler geliştirebildikleri ve sosyal medya üzerinden anonim kimliklerle eylem ve aktivist faaliyetler yürüttükleri sonucuna ulaşmıştır. Fakat başka bir çalışma ise, LGBTİ+ bireylerin sosyal medya paylaşımları yapmaktan çekindiğini ve suskunluk sarmalına girdiğini ortaya koymuştur. Bir çalışmada kadınların Instagramda ve Twitterda simgesel şiddete, ayrımcılığa ve ötekileştirmeye maruz kaldıkları ortaya konmuş, başka bir çalışma ise sosyal medyanın başka bir türü olarak adlandırılan “blog”ların kadınların ifade özgürlükleri açısından çok önemli platformlar olduğunu belirtmiştir. Buna dayanarak sosyal medyanın kadınlar ve farklı cinsel yönelime sahip bireyler için özgürleştirici alanlar olup olmadığı, incelenen sorunsala ve sosyal medyanın türüne ve mecraya göre değişkenlik gösterdiği, bununla birlikte sosyal medyanın özgürleştirici ve geleneksel rolleri dönüştürücü bir potansiyel taşımasına rağmen, sınırlılıklarının da olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte üretim/istihdam başlığı altında yapılan çalışmaların sonuçları da hem birbirinden hem de daha önce yapılan çalışmaların sonuçlarıyla farklılık göstermektedir. Türkiye’de bir yerel medyanın incelendiği çalışmada, mobbinge uğramada kadın ve erkek çalışanlar arasında bir farklılık olmadığı ve bunun yaş, cinsiyet, iş deneyimi gibi diğer

değişkenlerle farklılık göstermediği ortaya konulurken, başka bir çalışma cam tavan algısının söz konusu değişkenlere göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Kosova medyasını inceleyen araştırma ise, Kosova'da medya sektöründe kadın iş gücünün önemli bir payı olduğu ve cinsiyetçi uygulamaların az rastlanan bir durum olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte lisansüstü tezler özelinde bu başlık altında yapılan çalışmaların ana akım medyası özelinde yapılan çalışmalar olduğu ve alternatif medyada çalışma ilişkileri ve çalışma koşulları konusunun ihmal edildiği gözlenmiştir.

Bununla birlikte Türkiye ana akım medyası ile farklı ülkelerin ana akım medya arasında karşılaştırma yapan iki çalışmada da, Türkiye'deki ana akım medyanın karşılaştırma yapılan iki ülke medyasından da (Moğolistan ve Sri Lanka), toplumsal cinsiyet rollerinin temsili açısından daha az eşitlikçi ve daha geleneksel olduğu ortaya konmuştur. Bu durum, alternatif medya ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin daha eşitlikçi ve özgürleştirici olarak sunulmasında alternatif medyanın oldukça önemli olduğu ve bu mecraların sayısının artırılması gerekliliği sonucunu doğurmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulkaya, F. (2020). "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Kadına Yönelik Şiddetin Medyada Temsili: Sıla Gençoğlu Vakası". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Acı, O. (2021). Televizyonda Kesişimsellik: Pose Dizisindeki Siyahi Trans Kadınların Alınlanması. *Strata*,(7).
- Akner, N. (2020). Türkiye’de Medyanın Toplumsal Cinsiyeti: Kadın Medya Profesyonellerinin Erkek Egemen Medya Yapısına Dair Algıları. Cilt: 8. Sayı. 2, ss:40-61.
- Akkaya, Ö. (2021). Popüler Kültürün Arka Yüzü: Genç Kadınlar Çukur’un Toplumsal Cinsiyet Söylemini Nasıl Okuyor?. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 8 (2). 261-286. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iled/issue/68447/997532>.
- Akmeşe, Z. ve Deniz, K. (2015). "Kadına Yönelik Cinsiyetçi Söylemin İnternet Haber Portallarında Yer Alma Biçimleri". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 311-326 <https://dergipark.org.tr/en/pub/usaksosbil/issue/21658/232889>.
- Altun, A. & Gencel Bek, M. (2015). Haberlerde Aile İçi Şiddetin Temsili. *Kadın Araştırmaları Dergisi*. 0 (13). <https://dergipark.org.tr/en/pub/iukad/issue/740/7995>
- Arık, E. (2022). "Erkeklik Çalışmaları". *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde. Der: Saygılıgil, F. Dipnot Yayınları, Ankara. ss: 229-246.
- Asker, A. (1991). *Kadın Gazeteciler*. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Atalay, G.E. (2020). "Toplumsal Cinsiyet Rollerine Dair Toplumsal Baskının Sosyal Medya Mecralarındaki Tezahürü: Siber Zorbalık". *Medya ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine Tartışmalar*. Ed: Muratoğlu Pehlivan, B. Hiperayın. İstanbul. s: 30-47.
- Atay, S. E. (2018). Türkiye’de Medya ve Kadın Alanında Yapılan Lisanüstü Tezler ve Bu Tezlerde İncelenen Temaların Analizi: 2007-2017 Dönemi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), ss.1406-1423.
- Avnos, E. (2018). Günümüz Türk Dizilerinde Hegemonik Erkeklik Temsili: Diriliş "Ertuğrul, Söz, Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz Dizilerinin Analizi. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi.
- Aydın, G. ve Aydın Aslaner, D. (2015). "Stereotip Kadın Rollerinin Televizyon Reklamlarında Sunumu". *Global Media Journal TR Edition*, 6 (11). Ss.54-74.
- Aytekin, P. E. (2018). Yerli Dizilerde Kadın Kimliğinin Temsili Üzerine Bir Örnek; "Yaprak Dökümü" Dizisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (4). 447-463. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.371332

- Bal, S. (2014). “Reklamların Eskimeyen Yüzü “Muhteşem Annelik””: Anneler Günü Reklamları Örneği. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 1 (2). 59-85. DOI: 10.24955/ilef.1065
- Barut, v.d, (2012). “Yerel Basında Kadın ve Çocuğa Karşı Şiddetin Ele Alınışı: Samsun İli Örneği. Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu. 27-28 Nisan 2012, Ankara.
- Baştürk Akca E. ve Ergül, S. (2019). “Kitle İletişim Çalışmaları Alanında Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarının Gelişimi: Temel Yaklaşımlar ve Çalışmalar Üzerinden Bir Çerçeve Çizme Çabası”. (Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri içinde). (Der: Yavuz, Ş.)İstanbul: Heyamola Yayınları, ss: 17-40.
- Bilecen, S. N. (2020). Yerel Basında Kadın Çalışanların Konumu ve Sorunları: Giresun Yerel Basın Örneği. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 12 (22),ss.159-172.
- Bozkuş, B. (2022). Feminist Reklamlar (Femvertising) Üzerine Bir Alımlama Çalışması. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Büstan, Ö. (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi: Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 10 (1), 167-184. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gopsbad/issue/48579/617077>.
- Çakır, C. (2015). Hegemonik Erkekliğin Yeniden Üretildiği Bir Alan Olarak Spor Medyası: Spor Haberlerinde Erkeklik Söylemleri Üzerine Bir İnceleme. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çetinkaya, M. (2018). 2000 Sonrası Türk Komedi Sinemasında “Öteki” Erkekliğin Temsili. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demircan, S. (2022). Hegemonik Erilliğin İnşası Bağlamında GQ, ESQUIRE VE MEN’S HEALTH Dergilerinde Sembolik Erkek Kimliği Sunumunun İncelenmesi. Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dursun,Ç. (2010). “Kadına Yönelik Şiddet Karşısında Haber Etiği,” Fe Dergi 2(1), ss.19-32.
- Dursun, Ç. (2011). Türkiye’de 1975-2010 arasında haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında kadın sorunlarına bakış ve feminist yaklaşımlar. Birkaç arpa boyu, 21, ss.603-647.
- Duyar, G. (2022). Yerli Dizilerde Erkek Bedeninin Metalaştırılmasının İncelenmesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dündar, S. (2010). “Televizyon Haberlerinde Kadının Temsili”. Erciyes İletişim Dergisi, 1 (4).

- <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiletisim/issue/5863/77602?publish er=erciyes>
- Etiş, Ş. ve Demir, A. S. (2017). Toplumsal Eşitsizlikler ve Kadın Emegi: Medya Endüstrisi Üzerine Bir Araştırma. *Emek Araştırma Dergisi*. Sayı: 8 (12), ss.123-144.
- Gül Ünlü, D. ve Aslan, P. (2016). “Türk Televizyon Dizilerindeki Kadın Rollerine Kadınların Gözünden Bakmak” İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 1 (2) ,191-206. <https://dergipark.org.tr/en/pub/inifedergi/issue/45222/566365>
- Görücü, Z. (2022). Sosyal Medyada Kimlik İnşası: Hegemonik Erkeklik Bağlamında Instagram Babaları Üzerinden Erkekliğin Yeniden Üretimi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İğde, M.E. (2022). Siber Zorbalık ve Duygusal Zekaya İlişkin Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İçerik Analizi. Hacıbayram Veli Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Ankara. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İçten, D. ve Erdurun, Y. (2020). Yerel Medyada Kadın Gazeteci Olmak Sorunlar ve Çözüm Önerileri. İstanbul MEDAR.
- Karaca,U. (2019). Televizyonlarda Yayımlanan Futbol Programlarında Kullanılan Hegemonik Erkeklik Söylemlerinin İncelenmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karadağ, F. (2019). Siber Zorbalık Tutumu İle Sosyal Medya Tutumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Örneği. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karavar Öz, H. (2018). Cumhuriyet Dönemi Türk Sinemasında Kadın Temsili.Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 62, Bahar 2018, ss. 143-180.
- Kaya, S.Ş. (2018). Popüler Kültür Bağlamında Erkek Kimliğinin İnşası: Men’s Health Türkiye Dergisi Alımlama Analizi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kırım, B.C. (2019). Erkek Dergilerinde Erkeklik Temsili: Men’s Health ve Men’s Fitness Dergilerinde Erkek Bedeninin İnşası. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kiraz, S. (2020). “Yeşilçam Filmlerinde Genç Kadın Temsili”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Koç, N. (2014). “Feminist Kadın Temsili Açısından Kadının Adı Yok Filminin İrdelenmesi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Kotan, S. (2015). “Atıf Yılmaz Filmlerinde Kadının Temsili”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kuyucu, M. (2013). Medyada Kadın Olmak: Medya İşletmelerinde Çalışan Kadınların Sorunları. Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi, 2 (6), ss.30-62.
- Nisan, F. ve Boral Aslan, N. (2018). Poligamik İlişkilerdeki Kadın Temsillerinde Patriarkal Kodların Çözümlemesi: “Yeni Gelin” Dizisini Alımlama Analizi Örneği. TRT Akademi, 3 (6), 520-541. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/trta/issue/38692/413215>.
- Nisan, F. ve Tuncel, I. (2020). “Kadına Şiddetin Haberlerde Sunumu: Emine Bulut Örneği”. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 6 (1), 104-123. <https://dergipark.org.tr/en/pub/intjcss/issue/55225/704923>.
- Onay, A. ve Eriş, U. (2016). Biscolata Reklamındaki Yarı Çıplak Erkekleri İzleyen Erkeklerle Dair Bir Alımlama Çalışması. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi. Cilt 4, Sayı1.ss: 210-219.
- Özçetin, B. (2018). Kitle İletişim Kuramları. Kavramlar, Okullar, Modeller. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özer, Ö. (2021). “Anaakım İletişim Araştırmaları ve Eleştirel Medya Kuramları”. Eleştirel Medya Kuramları içinde. Der: Özer, Ö. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özkürüplü, İ. (2022). “Querr Teori”. (Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları” içinde). (Der: Saygılıgil, F.) Ankara: Dipnot Yayınları, ss: 211-228.
- Öztunç, M. ve Ilgaz B. A.C. (2018). Sakarya Yerel Basınında Çıkan Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Farklı Boyutlardan İncelenmesi. Turkish Studies Social Sciences. 13/26.971-984. DOI: 10.7827/Turkish Studies
- Polat, H. (2019). Medyada Kadın ve Temsil Biçimi: TV Dizileri Üzerinden Bir Tartışma. Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi. 9(2). 77-96. <https://dergipark.org.tr/en/pub/e-kiad/issue/51167/656945>.
- Rahte, E. Ç. (2010). “Aile İçi Şiddet ve Medya: Gündüz Kuşağı Televizyonunda Şiddetin Görünürlüğü ve Yeniden Üretimi”. İletişim Dergisi. 30, ss.6-7.
- Renkmen, M.S. (2019). Evlilik Programlarında Hegemonik Erkekliğin İnşası: Temsil ve Ataerkil Söylem. (Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri içinde). (Der: Yavuz, Ş.).İstanbul: Heyamola Yayınları. ss.247-286.
- Serttaş, A., ve Gürkan, H. (2015). Türkiye’deki Kadın İzleyicilerin Televizyon Programlarındaki Kadını Alımlaması. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. (48), 91.

- Şakrak, B. E. (2020). Dizi Filmlerde Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Temsili Örnek İnceleme: “Kadın Dizisi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 8 (22). 420-434. DOI: 10.33692/avrasyad.6864.
- Şen, R. (2018). Türkiye’de Yayınlanan Hint Dizilerinde Üretilen Toplumsal Cinsiyet Roller ve Bu Rollerin Kadınlar Tarafından Alımlama Biçimleri: Gaziantep örneği. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şen, Ö. (2019). Medya Çalışanı Kadınlarda Güç Mesafesi ve Toplumsal Cinsiyet Roller Algısı Açısından Cam Tavan Engelleri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tufan-Tanrıöver, H. (2000). Medya Sektöründe Kadın İşgücü. Toplum ve Bilim, 86, ss.171-193.
- Uçak, O. (2020). Medyada Kadın Haberleri Üzerinden Kadının Temsili. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD). 7/4. ss.157-175.
- Uybadın, A. (2016). Ev Kadınlarının Sanat Filmlerini Anlamlandırma Süreci Üzerine Bir Alımlama Çalışması: Hayat Var Örneği. Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi. 7 (2). 23-147. DOI: 10.32001/sinecine.537793.
- Ünal, T.A. (2020). “Sosyal Medyada Toplumsal Cinsiyet Farklılıkları”. Medya ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine Tartışmalar. (Ed: Muratoğlu Pehlivan, B.)İstanbul:Hiper yayın. ss: 105-134.
- Yaylagül, L. (2010). Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara:Dipnot Yayınları.
- Yazıcı, Ö. (2012). Yerel Medyada Çalışan Kadın Gazeteciler ve Karşılaştıkları Zorluklar: Antalya Örneği, Akdeniz Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, B. ve Dudu, E. (2015). “Farklı Yayın Politikalarına Sahip Gazetelerde Kadına Yönelik Şiddetin Sunumu”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (3), 23-50. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/2837/38695>.
- Yıldız, F. (2020). “Dijital Flört Şiddeti”. Medya ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine Tartışmalar. (Ed: Muratoğlu Pehlivan, B.)İstanbul:Hiper yayın. ss: 48-83.
- Yılmaz, S. & Aşık, O. (2021). Diriliş Ertuğrul Dizisinde Sunulan Osmanlı-Türk Kadını İmajı Üzerine Bir Alımlama Araştırması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21 (3), 747-768. DOI: 10.18037/ausbd.100164.
- Yücebaş, S. (2021). Yerel Basında Kadın Gazeteciler: Gaziantep Örneği. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 9(20), 85-116. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isauicder/issue/68023/988256>

- Yücel, A. (2014). Muhteşem Yüzyıl” Dizisinin Alımlama Analizi: Kadın ve Erkek İmajı Üzerine Farklı Okumalar”. Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, 18, ss.1-33.
- Yüksel, H. (2018). Televizyonlardaki Evlilik Programlarında Kadın Kimliğinin Temsili. Kent Akademisi, 11 (4), 627-639. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kent/issue/42449/482799>.

BÖLÜM 5

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MARKA İLETİŞİMİ, REKLAMLAR, VE MEDYADA GÜZELLİĞİN TEMSİLİ

Dr. Öğr. Üyesi | Simge AKSU¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8311815>

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü Yozgat, Türkiye.simge.aksu@yobu.edu.tr, Orcid ID:0000-0002-1818-0455

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet tartışması uzun yıllardır literatürde pek çok çalışma kapsamında ele alınmış güncel bir konudur. Bugün bile hala tartışılmaya devam eden kavram, biyolojik cinsiyetin (kadın ve erkek) yanı sıra toplum tarafından şekillendirilen ve kabul gören cinsiyet rollerini, davranışlarını ve beklentilerini ifade etmektedir. Biyolojik cinsiyet, doğuştan gelen fiziksel ve anatomik özellikleri ifade ederken, toplumsal cinsiyet, toplumdaki normlar, değerler, beklentiler ve rollerle ilişkilendirilen davranışları ve kimlikleri ifade etmektedir.

Toplumsal cinsiyet söylemi üzerine yazılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları literatürde çok atıf alan, "The Second Sex" (İkinci Cins) - Simone de Beauvoir, (1949) yılında yayımlanan bu kitap, kadınların toplumsal ve tarihsel olarak ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesini incelemektedir ve feminizmin önemli bir metni olarak kabul edilmektedir. Yine "Gender Trouble" (Cinsiyet Belası) - Judith Butler (1990) yılında yayımlanan bu kitap, cinsiyetin sosyal olarak inşa edilen bir yapı olduğunu öne sürerken, cinsiyet kimliği ve cinsiyet performansı konularında toplumda önemli bir etki yaratmıştır. "The Feminine Mystique" (Kadınlığın Gizemi) - Betty Friedan tarafından (1963) yılında yayımlanan bu kitap, ev kadınlarının yaşadığı rahatsızlıkları ve toplumdaki kadınların sınırlı rollerine yönelik eleştirileri içerir ve modern feminizmin önemli bir eseri olarak kabul edilmektedir. Judith Lorber (1994) "The Social Construction of Gender" (Cinsiyetin Sosyal İnşası) makalesinde, cinsiyetin toplumsal bir yapı olduğunu ve toplumun bu yapıyı nasıl inşa ettiğini anlatmaktadır. Cinsiyetin sosyal bir olgu olduğunu vurgulayan bu makale, cinsiyet çalışmalarında önemli bir başvuru kaynağıdır.

Cinsiyet vurgusunun ve güzelliğin reklamda, marka iletişimde ve geniş kapsamda bakıldığında medyadaki temsili uzun bir süredir sosyal bilimlerin tartışma konusudur. Tarihsel olarak medya, belirli fiziksel özelliklere öncelik veren dar bir güzellik standartlarını pekiştirmektedir. Medyanın toplumsal cinsiyeti çeşitli şekillerde yansıttığını söylemek mümkündür. Bunlardan bazıları şu şekilde özetlenebilir:

Cinsiyet rollerinin güçlendirilmesi: Medya genellikle ürettiği içeriklerde geleneksel cinsiyet rollerini güçlendirmekte ve bu rolleri teşvik etmektedir. Örneğin, kadınlar ev işleri, çocuk bakımı ve duygusal rollerle

ilişkilendirilirken, erkekler iş dünyasında liderlik rolleri, güçlü olma ve karar verme yetenekleriyle bağdaştırılır.

Cinsiyet stereotiplerinin teşviki: Medya, kadınlar ve erkekler hakkında yaygın olan cinsiyet stereotiplerini teşvik etmektedir. Örneğin, kadınlar genellikle hassas, duygusal ve bakım verici olarak tasvir edilirken, erkekler güçlü, rekabetçi ve bağımsız olarak gösterilmektedir.

Kadınların nesneleştirilmesi: Medya, kadınları çoğunlukla fiziksel görünüm ve cinsel nesnelere olarak sunmaktadır. Kadınlar sıklıkla reklamlarda ve popüler kültürde cinsel olarak çekici ve erkeklerin arzularını tatmin eden objeler olarak temsil edilmektedir.

Erkeklerin baskın, güçlü veya aktif olarak tasvir edilmesi: Medya sıklıkla erkekleri baskın, güçlü ve aktif olarak tasvir etmektedir. Erkekler liderlik rollerinde, güçlü fiziksel yeteneklerde veya risk alanında daha sık gösterilirken, kadınlar daha pasif veya yardımcı karakterler olarak gösterilmektedir.

Bu çalışmada toplumsal cinsiyet rollerinin medya tarafından nasıl inşa edildiği, bu sürecin marka iletişimi boyutunda nasıl bir kullanımının olduğu tartışılmaktadır. Bunun yanında medyanın inşa ettiği güzellik algısı, zaman içinde medya aracılığı ile değişen güzellik algısı (baskısı) ve medyanın bu noktadaki rolü çalışmanın temel tartışma konusudur. Bu kapsamda öncelikle geçmişten bu güne güzellik kavramının geçirdiği evrim tartışılmaktadır. Ardından medyanın inşa ettiği toplumsal cinsiyet, toplumsal roller, güzellik ve ideal benlik kavramları ele alınmaktadır.

1. GÜZELLİK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Güzellik, kültürler, bireyler ve bağlamlar arasında değişebilen, öznel ve çok yönlü bir kavramdır. Güzellik kavramı fiziksel görünüm, estetik, uyum, çekicilik ve duygusal veya zihinsel cazibe gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Tarih boyunca felsefeciler, sanatçılar ve bilim insanları tarafından güzellik üzerine farklı perspektifler geliştirilmiştir. Örneğin; Antik Yunan'da, güzellik insan bedeninin ideal oranları ve uyumuyla sıkı bir ilişki içindedir. "Kaloskagathos" kavramı, fiziksel güzellik ile ahlaki erdem arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır (Sagaert, 2017:25). Platon ve Aristo gibi filozoflar da güzelliği estetikle ilişkilendirerek, düşünceye ve yüksek bilgi formlarına ilham verme rolüne değinmektedir. Platon'a göre, güzellik fiziksel gerçekliğin ötesinde var olan bir ideal biçim veya kavramken, Aristoteles, güzelliği soyut bir ideal olarak değil, fiziksel dünyada gözlemlenebilen ve analiz edilebilen bir şey olarak görmektedir. Platon güzelliği metafizik bir

kavram olarak görürken, Aristoteles güzellik anlayışını gözlemlenebilir dünyaya dayandırmaktadır.

Eski Mısır'da güzellik kavramı genellikle simetrik özellikler, idealize edilmiş oranlar ve genç bir görünümle tasvir edilmektedir. O dönemde güzellik kavramı, Tanrısal fikirlerle yakından ilişkiliydi, çünkü Tanrılar ve Tanrıçalar mükemmel güzellikte varlıklar olarak temsil edilmekteydi. Antik Mısır'da Güzel şeyleri veya güzel insanları tanımlamak için kullanılan iki sıfat bulunmaktadır: "n" ve "nfr". Nefer olarak da yazılan nfr terimi, modern Mısır araştırmalarında genellikle kullanılan en yaygın terimlerden biridir ve hatta günümüze kadar kullanılmaktadır. Kral sıklıkla ntrnfr olarak tanımlanır; bu sıfat genellikle "İyi Tanrı" olarak çevrilir, ancak "Güzel Tanrı" da doğru bir anlamdır (Rutherford, 2013).

Rönesans döneminde, güzellik ilahi düzenin ve hümanizm ideallerinin bir yansıması olarak görülmektedir. Sanatçılar ve bilim insanları o dönemde, perspektif ve anatomik doğruluk gibi teknikleri kullanarak insan formunun gerçekçi tasvirlerine odaklanmışlardır. Güzellik, Rönesans döneminde denge, oran ve idealize edilmiş insan figürü ile ilişkilendirilmektedir. (Akçay, 2019: 16).

Aydınlanma döneminde, güzellik daha subjektif ve bireysel terimlerle incelenmeye başlanmaktadır. Bu dönemde Immanuel Kant, estetik güzelliği ahlaki veya pratik düşüncelerden ayrı bir zevk olarak tartışmaktadır. Aydınlanma döneminde güzellik, zevk ve uyum hissi uyandıran bir deneyim olarak görülmektedir. Kant, güzelliğin nesnelere objektif kriterler veya içsel nitelikler tarafından belirlenmediğini, bunun yerine bireyler tarafından subjektif bir değerlendirme olduğunu savunmaktadır. Kant, güzellik deneyiminde gözlemcinin rolünü vurgu yapmaktadır ve güzellikle ilgili değerlendirmeler, anlayış ve hayal gücü gibi bilişsel yetiler arasındaki uyum temelinde yapıldığına dikkat çekmektedir. Kant'a göre güzellik, anlayışın bir nesneyi kurallarına ve kavramlarına uygun bulmasıyla birlikte hayal gücünün onu hoş bulmasından doğmaktadır ve bu yetiler arasındaki uyum, estetik bir zevk hissi yaratmaktadır (Kant, 1790).

Modern zamanlarda, güzellik daha çeşitli ve kapsayıcı hale gelmiştir. Günümüzde kültürel, sosyal ve cinsiyet faktörleri, güzelliğin nasıl algılandığını ve temsil edildiğini etkilemektedir. Bunun yanında güzellik kavramı, feminizm, postmodernizm ve kültürel çalışmalar gibi perspektiflerden incelenerek toplumsal normlar ve güç yapıları sorgulanmaktadır. Klasik dönemde, insan bedeninin geçici doğası ve ruhsal değerlerin kalıcılığına vurgu yapılarak güzellik anlayışı ele alınmaktaydı.

Ancak modern dönemde bu görüşten uzaklaşıp, güzellik daha çok zevk veya haz kavramlarıyla açıklanmaya başlanmıştır. 20. yüzyılda ise tüketim ekonomisi içinde güzellik anlayışı, ticari bir meta haline gelerek nitel değerlerden uzaklaşmış ve nicel değerlerle özdeşleştirilmiştir (Turanlı, 2019: 1816).

Postmodern güzellik algısı ise önceki dönemlerden çok farklı ve görecelidir. Postmodernist görüş bilim dahil her konuda tek bir gerçeğin olduğu iddialarına karşı çıkmaktadır. Çok sayıda gerçeklik insanların dünyayı inşa ediş şekillerine göre değişmektedir (Macionis, 2020:643) Bu bağlamdan yola çıkarak post modernistgüzelliğe anlayışının da tek bir güzellik anlayışını kabul etmediğini, güzellik algısının onu inşa edene göre değiştiğini söylemek mümkündür.

Postmodern dönemde bedenler tüketim temelinde yeniden inşa edilmektedir. Özbolat (2011) çalışmasında bedenin tüketim nesnesi olarak görüldüğü, pazarlama stratejileri ve medyanın bedenin değerini nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Aynı zamanda çalışmada bedenin cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi faktörlerle etkileşime girdiği ve bu faktörlerin bedenin tüketim süreçlerinde rol oynadığı vurgulanmaktadır. Makale, bedenin tüketim kültürüyle ilişkisini analiz ederek, bedenin tüketim odaklı yeniden inşasını incelemektedir (Özbolat, 2011).

2. BENLİK, GERÇEK BENLİK VE İDEAL BENLİK

Psikolojide, "self (benlik)" karmaşık bir kavram olup bireyin kimlik duygusu ve kişiliğini ifade etmektedir. Benlik düşüncelerimiz, duygularımız, inançlarımız, değerlerimiz ve deneyimlerimiz gibi çeşitli faktörlerden oluşmaktadır ve sürekli olarak gelişmekte ve çevreyle etkileşim içinde olduğu sürece değişmektedir.

Benlik, bir bireyin kendisinin hakkındaki zihinsel resmi veya algısıdır. Bu, fiziksel görünüm, kişilik özellikleri, yetenekleri ve sınırlamaları dâhil olmak üzere bir kişinin kendisi hakkında sahip olduğu inançlar, tutumlar ve algıların bir koleksiyonudur. Benlik, geçmiş deneyimler, kültürel ve toplumsal normlar, aile arka planı ve ilişkiler gibi çeşitli faktörler tarafından şekillenmektedir. Ayrıca, düşünceler, duygular ve davranışlar gibi içsel faktörler de benliği etkileyebilmektedir.

Farklı benlik algıları olasılığını keşfederken, Hallowell'in (1955) fikrinden başlayarak, her yerde insanların kendilerini fiziksel olarak farklı ve diğerlerinden ayrılabilir olarak anlama eğiliminde olduklarını belirtmek önemlidir (akt. Marcus ve Kitayama, 1991:225). Allport (1937), her sabah

uyanırken, önceki gece uyurken aynı kişi olduğundan emin olmayı sağlayan kişiliğin bir yönünün var olması gerektiğini öne sürmüştür (akt. Marcus ve Kitayama, 1991:225). Birçok doğu kültürü bireyin kendi kimliğinin bulunduğu sosyal gruplardan olan kolektif benliğe önem vermektedir.

Hem doğu da hem de Batı da kültür benliğinin iç, özel benlik ve toplum benliğinden oluştuğunu söylemektedir. Kültürlerin “gerçek sen” olgusunun tanımlandığı noktada farklılaştığı ifade edilirken, Batılı toplumlar her bir bireyin genetik olarak kendi içerisinde ayrılan bağımsız bir benlik anlayışına sahip olduğunu söylemektedir. Buna karşın Batılı olmayan toplumlar da kimliklerini diğerleri ile ilişkilerinden üretilen karşılıklı bağımlı benlik anlayışı üzerinde durmaktadır (Solomon, 2020:250).

Gerçek benlik, insanın otantik ve gerçek olan yönünü ifade etmektedir. Bu kısım, insanın kendisiyle en rahat ve gurur duyduğu alanı temsil etmektedir. Sosyal beklentilere uyma veya yargılanmalardan kaçınma gibi nedenlerle gerçek benlik genellikle diğer insanlardan gizlenmektedir. Ancak, kişiler kendi kendilerine sadık kaldıklarında iç huzura sahip olurlar ve kendilerini iyi hissederler. Bu durum kişinin gerçek benliği ile barışık olduğunun bir göstergesidir.

Kişiler sahip oldukları özelliklerini ideal olan diğer özellikler ile karşılaştıklarında elde ettikleri sonuç onların öz saygılarını etkilemektedir. Bu noktada kişi kendisine şu soruları sormaktadır: “İstedğim kadar iyi görünüyor muyum? Gerektiği kadar para kazanıyor muyum? İdeal benlik bireyin nasıl bir kişi olmak istediğini tanımlarken, gerçek benlik sahip olduğumuz veya olamadığımız özelliklere yönelik daha gerçekçi bir değerlendirme sunmaktadır (Solomon, 2020: 251).

İdeal benlik sahip olmak istenilen kişilik yönünü temsil etmektedir. Bu benlik, kişisel değerlere ve hedeflere dayanarak oluşturulan bir kavramdır ve kültür ve toplum tarafından da etkilenmektedir. Gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki ilişki karmaşık ve kişiden kişiye değişkenlik göstermektedir. Kimi insanlar gerçek benliklerinin ideal benlikleriyle uyumlu olduğunu hissedebilirken, kimileri bu ikisi arasında büyük bir fark olduğunu düşünebilmektedir. Gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki uyum düzeyi, zihinsel sağlık ve iyi oluş üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İki benlik arasında uyumsuzluk olduğunda ise anksiyete, depresyon ve düşük özsaygı gibi duygusal sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Yalnızca bu iki benlik arasında uyum var olduğunda kişilerde mutluluk, tatmin ve kendini kabul etme hisleri gelişebilmektedir.

3. MEDYADA GERÇEKLİĞİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN İNŞASI

Kitle iletişim araçları, toplumun bilgi almasını sağlarken aynı zamanda belirlediği gündemle toplumsal yapıyı etkilemektedir. Medya, bize ne düşüneceğimizi değil, ne hakkında düşüneceğimizi dikte etmektedir. Medya, insanların tartışmalarını ve düşüncelerini şekillendirirken kendi gündemini sunmaktadır. Televizyon haberlerinde medya tarafından yeniden inşa edilen gerçeklikler, genellikle nesnel gerçekliğin önüne geçer ve bireyler, medyanın sunduğu şekilde dış dünyayı algılar ve öğrenir (Karaduman, 2007: 45).

Medya, gerçeklik olgusunun en çok tartışıldığı platformlardan birisidir çünkü bireyler veya toplumlar, gerçeği anlamak için medyada gördükleriyle kendi deneyimlerini karşılaştırırlar. Medya tarafından sunulanlar, hayatın gerçekliğinden parçalar halindedir ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, hayatı kolaylaştırırken gerçeklik ile yanılsama arasındaki ayrımı belirlemekte zorluklar yaratabilir. Medya, bilgiyi depolayan ve ileten bir araç olarak kabul edilir ve algı yönetimi bağlamında, bilginin üretildiği, yansıtıldığı, abartıldığı veya çarpıtıldığı bir araç olarak tanımlanır. Günümüz medyasının misyonu ve kaygıları, hedef kitleyi bilgilendirmek, gerçeği aktarmak ve aydınlatmak yerine ekonomi politikasını şekillendirmeye odaklanmaktadır (Türk, 2014:28). Medya içerikleri/metinleri içerisinde bulunduğu toplumdaki beslenirken, bir yandan da çeşitli toplumsal rolleri üretmekte ve yeniden üretmektedir. Medya gerçekliği üretirken çeşitli yöntemlerden yararlanmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Gündem belirleme: Medya, hangi konuların ve konuların dikkat çektiğini ve nasıl çerçevelendiğini belirleme gücüne sahiptir. Gündem belirleme aracılığıyla medya, belirli haberler, olaylar veya fikirler önceliklendirerek halkın önemli olduğunu algılamasını etkiler ve gerçekliği anlama şeklimizi şekillendirmektedir.

Çerçeveleme: Medya kuruluşları, bilgileri belirli bir bağlam veya perspektifte sunmak için çerçeveleme tekniklerini kullanmaktadır. Kelime seçimi, görseller ve anlatılar olayları veya konuları nasıl yorumladığımızı etkilemektedir. Medya içeriklerin belirli yönlerini vurgulayarak veya diğerlerini önemsizleştirerek, kamuoyunu etkileyebilmekte ve gerçeği istenilen çerçeve doğrultusunda inşa edebilmektedir.

Eşik bekkiliği: Medya kuruluşları, bilgi akışını kontrol ederek birer kapı bekçisi gibi hareket etmektedir. Gazeteciler ve editörler, hangi haberleri kapsayacaklarını, nasıl sunacaklarını ve hangi kaynakları dâhil edeceklerini belirlemektedir. Bu kapı bekkiliği işlevi, bilgiyi seçme ve filtreleme yoluyla

halkın bilgisini şekillendirmelerine olanak sağlamak ve gerçekliğin inşasını etkileyebilmektedir.

Medya sahipliği ve kontrolü: Sahiplik modelleri ve medya yoğunlaşması gerçekliğin inşasını etkileyebilmektedir. Birkaç şirket veya kişinin medya dünyasının büyük bir bölümünü kontrol ettiği durumlarda, kendi çıkarlarını, ideolojilerini veya önyargılarını destekleyerek kamuoyu tartışmasını şekillendirebilmektedir. Bu sahiplik etkisi, sınırlı perspektiflere ve alternatif seslerin marjinalleştirilmesine yol açabilmektedir.

Medya temsilleri: Medya, insanları, olayları ve sosyal grupları betimlemeleri yoluyla gerçeği nasıl algıladığımızı etkileyebilmektedir. Stereotipler, önyargılar ve yanlış temsiller, halkın tutumlarını şekillendirebilir, mevcut güç yapılarını pekiştirebilir ve eşitsizlikleri sürdürebilir. Medyanın, hangi kişileri dâhil edeceğine veya dışarıda bırakacağına karar vermesi, dünyayı anlama şeklimizi önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Medya, çeşitli disiplinler arasında karışmış söylemlerin temsil edildiği ve sürekli tekrarlandığı bir alandır. Bu özelliğiyle medya, toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında önemli bir etkiye sahiptir. Medya, tüm araçlarıyla birlikte toplumsal cinsiyet rollerini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda o döneme özgü sosyal, siyasal ve ekonomik bağlamlarla ilişkilendirilerek yeni bir anlayışın oluşmasında öncü rol oynamaktadır (Söğüt, 2019:216).

Söğüt (2019) çalışmasında, internet gazetelerinde toplumsal cinsiyet kimliklerinin nasıl inşa edildiğini ve cinsiyetçi ideolojinin nasıl pekiştirildiğini araştırmayı amaçlamıştır. Yapılan içerik analizi sonucunda, internet gazetelerinde kadınların ve erkeklerin görünürlük seviyeleri, temsil edildikleri gruplar ve temsil biçimleri incelenmiştir. Bulgular, kadınların internet gazetelerinde erkeklerden az olmamakla birlikte yanlış temsil edildiğini göstermektedir. Kadınlar genellikle magazin nesnesi veya cinsel nesne olarak temsil edilirken, güzellikleri ve fiziksel görünümleri öncelikli önem olarak sunulmaktadır. Erkekler ise ataerkil değerlerin haber içeriği üzerinden yeniden üretildiği ve güçlü, dayanıklı, modayı ve teknolojiyi takip eden erkek kimliği şeklinde temsil edilmektedir. Bu temsil politikaları, toplumsal cinsiyet kalıplarının ve cinsiyetçiliğin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Cinsiyetçi ideolojinin ataerkil sistemi korumak ve meşrulaştırmak amacıyla kadın ve erkekler için ayrı toplumsal cinsiyet rolleri atfettiği ve bu rolleri benimseyen bireylerin ideolojinin taşıyıcı özneleri haline geldiği vurgulanmaktadır.

4. MARKA İLETİŞİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN TEMSİLİ

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek arasındaki toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik davranış kalıplarının tanımlanması ve aralarındaki farklılıkların vurgulanması olarak açıklanabilir. Bu kavram toplumun belirlediği normlar çerçevesinde, erkek ve kadına ilişkin toplumsal roller, kıyafet, mimik, jest gibi ritüelleri benimseyerek öz ve görüntüyü kodlamaktadır (Karaduman ve Aydın, 2017:27). Medyanın toplumsal rollerin inşasından önemli bir araç olduğunu bir önceki bölümde tartışılmıştı. Bu bölümde kurumların/markaların pazarlama iletişimi süreçlerinde toplumsal cinsiyet rollerini ve bunun beraberinde güzellik algısını nasıl belirledikleri ve pekiştirdikleri anlatılmaktadır.

Marka iletişimi, bir markanın hedef kitleyle etkileşim kurmak, marka değerlerini aktarmak, algı oluşturmak ve marka imajını güçlendirmek amacıyla yapılan iletişim faaliyetlerini kapsamaktadır. Marka iletişimi, markanın hedef kitesine tutarlı ve etkili mesajlar iletmeyi, marka imajını olumlu bir şekilde şekillendirmeyi ve tüketiciyle duygusal bağ kurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, marka iletişimi birçok farklı kanal ve araç üzerinden gerçekleştirilmekte, reklam kampanyaları, sosyal medya, halkla ilişkiler faaliyetleri, etkinlikler ve diğer iletişim araçları kullanılmaktadır. Özet olarak, marka iletişimi, markanın tüketiciler tarafından anlaşılmasını, tercih edilmesini ve sadık müşterilerin oluşmasını sağlayarak marka değerini artırmayı amaçlamaktadır (Keller & Swaminathan, 2019).

Marka iletişim süreçlerinde kullanılan pazarlama yöntemleri, toplumsal normları ve algıları şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Cinsiyet, bireylerin nasıl davranmaları, düşünmeleri ve çevreleriyle etkileşimde bulunmaları gerektiği konusunda beklentiler oluşturan bir toplumsal yapıdır. Markalar, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde, pazarlama stratejileri aracılığıyla cinsiyet rollerinin pekiştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Markaların cinsiyete dayalı ürün konumlandırması, cinsiyete özgü ürün kategorileri oluşturarak veya belirli cinsiyetlere yönelik ürünleri hedefleyerek cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Örneğin, elektrikli el aletleri genellikle erkekler için maskülen bir ürün olarak pazarlanırken, mutfak gereçleri kadınlara yönelik olarak tasvir edilmektedir. Bu, geleneksel cinsiyet normlarını pekiştirirken, belirli ürünleri belirli cinsiyetlerle ilişkilendirerek bireylerin seçimlerini sınırlamaktadır.

Markalar sıklıkla reklamlarında stereotipik görüntü ve hikâye anlatımı kullanarak erkekleri ve kadınları geleneksel cinsiyet rollerinde tasvir

etmektedir. Erkekler genellikle güçlü, dominant ve güç sahibi olarak gösterilirken, kadınlar bakım veren, itaatkâr ve görünümüne odaklı olarak tasvir edilmektedir. Bu tasvirler, toplumsal beklentileri pekiştirirken, çeşitli cinsiyet kimliklerinin temsilini sınırlayarak ve zararlı erkeklik ve kadınlık ideallerini pekiştirerek cinsiyet stereotiplerini güçlendirmektedir.

Cinsiyete dayalı dil ve iletişim, pazarlama iletişim süreçlerinde cinsiyet rollerinin pekiştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Markalar genellikle "erkekler için" veya "kadınlar için" gibi ifadeler kullanmaktadır. Bu, belirli ürünlerin veya hizmetlerin yalnızca bir cinsiyet için olduğu izlenimini oluşturarak cinsiyet stereotiplerini pekiştirmekte ve bireylerin seçimlerini sınırlamaktadır. Cinsiyete dayalı dil kullanımı, belirli özelliklerin veya davranışların belirli cinsiyetlerle doğa olarak ilişkilendirildiği izlenimini vermektedir.

Renk ve tasarım seçimleri, pazarlama iletişim süreçlerinde önemli bir rol oynamakta ve markalar tarafından cinsiyet rollerini pekiştirmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, mavi genellikle maskülenlik, güçlülük ve profesyonellikle ilişkilendirilirken, pembe feminenlik, zarafet ve besleyicilikle ilişkilendirilmektedir. Bu cinsiyetle ilişkilendirilen renkler ve tasarım unsurlarını marka ve ambalajlama süreçlerinde kullanarak markalar, toplumsal algıları ve beklentileri pekiştirir ve geleneksel cinsiyet normlarını daha da yerleşik hale getirmektedir.

Medyadaki toplumsal cinsiyetçi bakış açısının en önemli göstergelerinden biri, kitle iletişim araçlarında özellikle kadınlara yönelik yayınların yer almasıdır. Radyo yayınları, televizyon programları veya gazete yazılarında sadece kadınlara yönelik içerikler sunulmakta ve bu içerikler genellikle aile içi sorunlar, aile içi şiddet, çocuk bakımı, yemek veya el işi tarifleri gibi "kadınsal" olarak nitelendirilen konuları kapsamaktadır. Bu kadınlara özel yayınlar, kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte ortaya çıkmıştır ve ilk yayınlanmalarından itibaren kadınlara toplum içinde uygun görülen kadınsı rolleri pekiştiren bir nitelik taşımıştır (Ünlü ve Aslan, 2017:193).

Hedeflenen pazarlama, cinsiyet rollerini pekiştiren başka bir yaygın uygulamadır. Markalar sıklıkla belirli cinsiyet gruplarına yönelik pazarlama kampanyaları oluştururlar ve toplumsal stereotiplere dayanarak ilgilerini ve tercihlerini tahmin ederler. Bu segmentasyon, oyuncak ve oyunların genellikle erkek çocuklara, güzellik ürünlerinin ve moda ürünlerinin ise kızlara yönelik olarak pazarlanması gibi, erkekler ve kadınlar için farklı ürün ve hizmetlerin teşvik edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu, belirli sektörlerin veya ilgi

alanlarının cinsiyete özgü olduğu fikrini pekiştirirken bireylerin farklı seçenekleri keşfetme özgürlüğünü kısıtlamaktadır.

DeodrinCorre'nin (2009) cinsiyet kimliğinin semiyotik yoluyla nasıl inşa edildiği üzerine makalesinde, cinsiyetin doğal veya biyolojik bir olgu olmadığını, bunun yerine işaretler ve sembollerin kullanımıyla oluşturulan bir toplumsal yapı olduğunu tartışmaktadır. Corre (2009), bu noktayı açıklamak için giyim örneğini kullanır ve giyim şeklimizin cinsiyet kimliğimizi başkalarına iletmek için güçlü bir iletişim aracı olduğunu savunmaktadır. Soydan ve Küçükşen (2022) makalesinde toplumsal cinsiyetin oluşumu ve yeniden üretimi açısından geleneksel medya ile yeni medyanın rolünü karşılaştırmaktadır. Yeni iletişim ortamlarının etkisi ve yaygınlığı giderek arttıkça, medyanın toplumsal cinsiyet rollerinin benimsenmesi ve içselleştirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Geleneksel medya araçlarında olduğu gibi, yeni medyada da kadınlar ev içi rollerle "eş, anne" veya cinsel obje olarak temsil edilirken, artık iş yaşamında "özgür ve başarılı" bireyler olarak temsil edilmektedir. Bu değişim süreci geleneksel medyada yavaş ilerlerken, yeni medyada daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Büstan (2015) çalışmasında reklamların tüketiciye ürünün istenen özelliklere sahip olduğunu vurgulayarak kendilerini o ürünle özdeşleştirmelerini sağladığı ve bazen tüketicilerin ihtiyaçları olmasa bile reklamların etkisiyle birçok ürünü satın aldığı belirtilmektedir. Çalışmada reklamların kadının çekiciliğini ve cinselliğini kullanarak, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kadının toplumdaki ikincil rolünü pekiştirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca çalışan kadınlar az gösterilerek, bütün kadınların onlar gibi olmadığı vurgulanmakta ve reklamların cinsel rol modellerini yanlış bilinçlendirebileceği belirtilmektedir. Büstan (2015) çalışmasında reklamcıların insanların zayıf noktalarına hitap ederek kadının güzelliği ve cinselliğini gereksiz bir şekilde kullanırken, toplumdaki ikincil rolünü pekiştirdiği ifade edilmektedir.

5. YENİ MEDYANIN İDEAL BENLİKLER VE TOPLUMSAL ROLLERİN İNŞASINA ETKİLERİ

Yeni medya, dijital çağda ortaya çıkan iletişim ve bilgi teknolojilerinin evrimleşen formlarını ifade etmektedir. İnternet, sosyal medya, mobil cihazlar ve etkileşimli multimedya gibi çeşitli dijital platformları kapsayan yeni medya, kullanıcılar arasında katılım, etkileşim ve içerik paylaşımı için eş benzeri görülmemiş fırsatlar sunmaktadır. Bunun yanında yeni medya

geleneksel medya yapılarını sorgulamayı ve bilginin merkezi olmayan bir şekilde üretim ve dağıtımını yapmayı mümkün kılmaktadır. Yeni medya, dinamik ve etkileşimli yapısıyla tüketici ve üretici arasındaki sınırları bulanıklaştırırken anlık bilgi erişimi, küresel bağlantı ve içerik oluşturma ile içeriği yayma süreçlerindeki demokratikleşme özellikleriyle iletişimi devrimleştirmiştir.

Yeni medya ideal benliklerin ve toplumsal rollerin oluşturulması üzerindeki etkileri pek çok akademik araştırmaların konusu olmuştur. Sosyal ağ siteleri, çevrimiçi platformlar ve dijital teknolojiler gibi yeni medya araçları, bireylerin dijital ortamda kendilerini sunma ve algılama biçimlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Yeni medya platformları, bireylere özenle oluşturulmuş bir alan sunarak idealize edilmiş benliklerini dikkatlice inşa etme ve sunma imkânı sağlamaktadır. Bireyler, içeriklerin seçici bir şekilde paylaşılmasıyla toplumsal normlar ve beklentilerle uyumlu bir versiyonlarını sunabilme, istenen nitelikleri vurgulayabilme ve olumsuz yönleri göz ardı edebilme yetisine sahip olmuşlardır. Bu kendini sunma süreci, paylaşılan içerik türleri, uygulanan filtreler ve oluşturulan anlatılarda seçimler yapmayı içermektedir. Kullanıcıların oluşturduğu tüm bu içerikler, olumlu ve idealize edilmiş bir benlik imajı oluşturmayı amaçlamaktadır.

İkinci olarak, yeni medya platformları bireylerin kendi benlik imajlarını başkalarınınkilerle karşılaştırmalarını kolaylaştırarak toplumsal karşılaştırma süreçlerine yol açmaktadır. Kullanıcılar, başkalarının yaşamlarının idealize edilmiş temsillerine sürekli maruz kaldıklarında bu durum, kendi benlikleri ve toplumsal rolleriyle ilgili yetersizlik veya memnuniyetsizlik hislerine katkıda bulunabilmektedir. Sosyal medya akışlarının yaygın doğası ve sadece başkalarının hayatlarının en iyi yönlerinin sergilenmesi, bireyleri başarı, güzellik ve mutluluk gibi ulaşılamaz standartlara ulaşmaya teşvik etmektedir.

Özdemir ve Yıldırım (2019) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmanın sonuçlarına dayanarak sosyal medya kullanıcılarının gerçek yaşamlarındaki kimlikleriyle sosyal medyadaki kimlikleri arasında önemli farklılıklar olduğu ortaya konmuşlardır. Araştırma bulgularına göre gençlerin sosyal medya üzerinden birbirlerini etkiledikleri ve bu etkileri davranışlarına yansıttıkları görülmüştür. Araştırma bulgularında sosyal medya kullanımının gençlerin davranış ve düşüncelerinde değişikliklere neden olduğu belirtilmiştir. Çalışma gençlerin sosyal medya kullanımının gerçek yaşamlarındaki kimlikleriyle farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sosyal medya üzerindeki sanal kimliklerin gerçeklikten

uzaklaşabileceği ve bireylerin davranışlarının da bu kimliklerle şekillenebileceği vurgulanmaktadır.

Üçüncü olarak, yeni medya platformları bireylere kendini ifade etme ve sosyal rollerle deney yapma fırsatları sunmaktadır. Kullanıcılar bu ortamlarda birden fazla çevrimiçi kimlik veya karakter yaratabilir, kişiliklerinin farklı yönlerini keşfedebilir ve farklı sosyal rollerle çevrimiçi alanlarda yer alabilmektedir. Bu çevrimiçi ortam bireylere bir dereceye kadar anonimlik ve özgürlük sağlarken, alternatif kimliklerin keşfedilmesine veya çevrimiçi ortamlarda idealize edilmiş versiyonlarının benimsenmesine yol açabilmektedir.

Kavut (2018) araştırmasında Goffman'ın benlik kuramı bağlamında sosyal medyada kimlik inşası konusunu ele almaktadır. Çalışma, üniversite öğrencilerinin sosyal medyada kimlik inşası için Instagram'ı nasıl kullandıklarını incelemektedir. Araştırma bulgularına göre gençlerin özellikle sosyal medyada yeni bir kimlik inşa ettikleri ve idealleştirdikleri benliklerini yansıttıkları gözlenmiştir. Kullanıcılar, sanal kimlikleri üzerinden farklı kişilikler sergilerken, kendi davranışlarını gerçekçi ve samimi buldukları, diğerlerinin ise sosyal medyadaki kişilikleri samimi bulmadıkları sonucuna varılmıştır.

Taşdelen (2020) çalışmasında Web 2.0 ve sosyal medya platformlarının insanların yaşam tarzlarını ve beden algılarını nasıl şekillendirdiği üzerine bir tartışma bulunmaktadır. Metinde, Facebook, Twitter, Youtube gibi platformların kişiler için merkezi bir konumda olduğu ve görünme ve beğenilme gibi şekillendirici pratiklere yol açtığı belirtilmektedir. Sosyal medyanın sağlık, güzellik ve yaşam tarzı gibi alanlarda sahte beklentiler yarattığı ve normlara uymaya zorladığı ifade edilmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre, Instagram'da yüksek performanslı spor içeriklerinin yer aldığı fitness eğitmenlerinin sayfalarının bile modern toplumun 'mükemmelleştirilebilir vücut' projesini desteklediği ve kullanıcıların kendilerini karşılaştırmalarını sağladığı ifade edilmektedir. Eğitmenlerin hesapları üzerinden sunulan içeriklerin kendini nesnelleştirme ve vücut gözetimi fırsatı sunduğu belirtilmektedir.

Salkaya (2020) çalışmasında YouTube aracılığıyla hızlı ve doğrudan izleyici çocuklara ulaşabilen en popüler YouTube çocuk kanallarındaki içerik üreticilerinin yaşam tarzı sunumunu, toplumsal cinsiyet rollerini ve markalı ürün kullanımını nasıl sunduklarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada söylem analizi yöntemi kullanılarak en popüler üç YouTube çocuk kanalının toplumsal cinsiyet rolleri, yaşam tarzı sunumu ve markalı ürün kullanımı

konularında en çok görüntülenen birer videosu analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, en çok izlenen kız çocuk içerik üreticilerinin toplumsal cinsiyet rollerine uygun pratikler kullandığı, minyatür yetişkinler gibi davranarak izleyicilere yaşlarından ötesinde rol modeller olduğu ve orta üst sınıfa mensup bir yaşam tarzını özendirdikleri görülmüştür.

Son olarak, yeni medya platformlarının toplumdaki güç ilişkileri ve toplumsal hiyerarşilere etkileri bulunmaktadır. Sosyal medyada takipçi sayısı yüksek olan etkileyiciler, ünlüler ve bireyler, ideal benliklerin ve toplumsal rollerin algılanması üzerinde etki oluşturabilmektedir. Bu kişilerin kurgulanmış çevrimiçi kişilikleri, belirli yaşam tarzları, ürünleri veya ideolojileri desteklemeleri, takipçilerinin de arzularını ve davranışlarını şekillendirebilmektedir. Bu durum ne yazık ki toplumsal idealleri ve normları daha da pekiştirebilmektedir.

Sonuç olarak, yeni medya platformları ideal benliklerin ve toplumsal rollerin oluşturulması üzerinde derin etkilere sahiptir. Bireylere kendini sunma, toplumsal karşılaştırma, kendini ifade etme ve topluluk oluşturma fırsatları sunarken, toplumsal normları, gerçekçi olmayan standartları ve güç farklılıklarını pekiştirme eğilimi de bulunmaktadır.

6. SONUÇ

Toplumsal cinsiyet, bir bireyin toplum tarafından dayatılan roller, davranışlar ve beklentiler açısından hangi cinsiyete ait olduğunu belirleyen bir kavramdır (Macionis, 2020:328). Reklamlar, marka iletişimi faaliyetleri ve genel olarak medya, toplumsal cinsiyetin biçimlenmesinde ve güzellik algısının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, reklamların, marka iletişimi çalışmalarının ve medyanın toplumsal cinsiyet bağlamında güzellik temsili üzerindeki etkileri ele alınmakta ve bu etkilerin sonuçları tartışılmaktadır.

Reklamlar, güzellik algısını şekillendirmede etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak, genellikle reklamlarda kadınlar, idealize edilmiş bir güzellik standardına uygun olarak temsil edilirken, erkekler daha az baskı altında tutulmaktadır. Kadınların fiziksel görünüşleri vurgulanırken, erkeklerin ise daha çok güç, başarı veya statü gibi özellikleri ön plana çıkarılmaktadır. Bu tür temsiller, toplumda kadınların dış görünüşlerine aşırı odaklanmalarına, beden imajı sorunlarına ve düşük benlik değeri gibi sorunlara yol açabilmektedir.

Son yıllarda toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimlerle birlikte reklamlarda da dönüşümler yaşanmaktadır. Bazı markalar, reklamlarında

gerçekçi bedenleri ve çeşitliliği ön plana çıkararak toplumsal cinsiyet normlarını sorgulamaktadır. Bu tür reklamlar, kadınların ve erkeklerin farklı beden tiplerini ve güzellik standartlarını yansıtarak pozitif bir etki yaratabilir ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık oluşturabilir. Marka iletişimi açısından güzellik temsili, markaların güzellik ürünleri veya hizmetlerini tanıtırken kullandıkları reklam kampanyalarıyla belirlenir. Bu reklamlar, tüketicilerin güzellik anlayışını şekillendirebilmekte ve toplumsal cinsiyetin kalıplaşmış rollerini pekiştirebilmektedir. Ancak, bazı markalar, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çeşitliliği vurgulayan kampanyalarla güzellik temsili dönüştürebilir. Bu markalar, reklamlarında farklı beden tiplerini, ırkları, yaş gruplarını ve cinsiyetleri temsil ederek güzellik algısını çeşitlendirebilir. Bu şekilde, toplumsal cinsiyetin sınırlayıcı normlarına meydan okuyarak daha kapsayıcı bir güzellik anlayışının yaygınlaşmasına katkıda bulunabilir.

Güzelliğin toplumsal cinsiyet bağlamında medyada temsili, televizyon programları, filmler, dergiler ve diğer yeni medya platformları tarafından şekillendirilmektedir. Medya genellikle ince bedenli, genç, beyaz kadınları güzellik normu olarak sunarken, diğer beden tipleri, ırklar ve yaş gruplarını göz ardı edebilmektedir. Ancak, son yıllarda medyada çeşitlilik ve kapsayıcılık vurgusu artmaktadır.

Birçok medya platformu, güzellik anlayışını çeşitlendirerek ve farklı beden tiplerini, ırkları ve yaş gruplarını temsil ederek toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunmaktadır. Sosyal medya platformları da güzellik algısının dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medyanın ideal benlik algısını etkileme de olumsuz etkileri bulursa da insanlar, sosyal medyada toplumsal cinsiyetin sınırlayıcı güzellik normlarına meydan okuyan hareketler ve içerikler oluşturarak alternatif bir görüş sunabilmektedir. Yeni medyayı bu yönü hem olumlu hemde olumsuz olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, reklamlar, marka iletişimi çalışmaları ve genel olarak medya, güzellik temsili toplumsal cinsiyet bağlamında şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu alanlarda gerçekleşen dönüşümler, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve güzellik anlayışının (ideal benliklerin) çeşitlendirilmesine katkıda bulunabilir. Ancak, sürekli ve sürdürülebilir bir değişim için daha fazla farkındalık ve eğitim gerekmektedir. Medya yayınladığı tüm içeriklerde toplumsal cinsiyet normlarını sorgulamalı ve çeşitlilik vurgusunu desteklemelidir. Bu şekilde, toplumda daha kapsayıcı bir güzellik algısı oluşturulabilir (güzellik baskısı kaldırılabilir) ve toplumsal cinsiyet eşitliği daha da ilerletebilir.

KAYNAKÇA

- Akçay, M. (2019). Çağdaş Sanatta "Bedenin Huzursuzluğu" İmgesinin Plastik Çözümlemesi Danışman: Doç. Dr. Lütfi Özden Yer Bilgisi: Gazi Üniversitesi / Güzel Sanatlar Enstitüsü / Resim Ana Sanat Dalı
- Beauvoir, De S. (2019). İkinci Cinsiyet. (G. Savran, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Büstan (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi: Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Yaz 2015) 10/1: 167-184.
- Correa, D. (2009). The Construction Of Gender Identity: A Semiotic Analysis. In: Zajda, J., Freeman, K. (Eds) Race, Ethnicity And Gender İn Education. Globalisation, Comparative Education And Policy Research, Vol 6. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9739-3_10
- Judith Butler (2019). CinsiyetBelasıFeminizmVeKimliğinAltüstEdilmesi. (Çev. BaşakErtür). Metis Yayınları.
- Judith Lorber (1994). Night to His Day: The Social Construction Of Gender, Man And Masculinity, Der. Theodore F. Cohen, Canada: Wadsworth, 2001, S.19-25.
- Friedan, B. (2022). Kadınlığın Gizemi. (Çev. Nazım Eryılmaz). Sander Yayınları.
- Kant. I. (1790). Critique of Judgement. (Çev. J.H. Bernard). Hafner Publishing Co.
- Karaduman, S. (2007). Medyatik gerçeklikte kimlik temsilleri: Televizyon haberlerinin aktörleri üzerine düşünceler. Selçuk İletişim, 4(4), 45-56.
- Karaduman, S., & Aydın, G. A. (2017). Hegemonik erkekliğin medyadaki inşası ve temsili: Survivor 2017 program incelemesi. Middle Black Sea Journal of Communication Studies, 2(2), 26-40.
- Kavut, S. (2018). Goffman'ın benlik sunumu kuramı bağlamında sosyal medyada kimlik inşası: Instagram üzerine bir araştırma. Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 1, 1-12.
- Keller, K. L., & Swaminathan, V. (2019). Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity, Global Edition (5th ed.). Pearson.
- Macionis, J.J. (2020). Sosyoloji. (Çev.Vidan Akan).(13. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture And The Self: Implications For Cognition, Emotion, And Motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224–253. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.98.2.224>.
- Özbolat, A. (2011). Postmodern Dönemde Bedenin Tüketim Temelinde Yeniden İnşası. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 317-334.
- Özdemir, B., Yıldırım, G. (2019). Dijitalleşen İletişim Ortamlarında Kimlik İnşası Ve Benlik Sunumu: İletişim Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 3(3) 178-191.
- Rutherford, M. (2013). The Ancient Egyptian Concept Of Beauty, [Http://www.touregypt.net/featurestories/beauty.htm](http://www.touregypt.net/featurestories/beauty.htm) (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- Ünlü, D. G., & Aslan, P. (2017). Türk Televizyon Dizilerindeki Kadın Rollerine Kadınların Gözünden Bakmak. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İnif E-Dergi), 1(2), 191-206.
- Sagaret, C. (2017). Kadın Çirkinliğinin Tarihi, İstanbul: Maya Yayınları.
- Salkaya, A. D. (2020). Yeni medyada çocuk içerik üreticileri: Yaşam biçimi sunumu ve toplumsal cinsiyet roller üzerinden YouTube çocuk kanalları (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Solomon, M. R. (2020). Tüketici Davranışları - Satın Alma, Sahip Olma ve Varoluş. (Ed. Nurettin Parıltı, Elif Akagün Ergin). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Soydan, E. & Küçükşen, K. (2022). Toplumsal Cinsiyet Eşit(Siz)Liğinin Medyadaki İzdüşümleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (3), 18-28.
- Söğüt, F. (2019). Yeni media ve temsil: İnternet gazeteciliğinde cinsiyet kimliklerinin sunumu. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (31), 212-231.
- Taşdelen, Birgül. (2020). İdeal Yaşam Örneği: Sosyal Medyanın Mükemmel Bedenleri. *The Journal of Social Science*. 4. 10.30520/tjsosci.682587.
- Türk, M. S. (2014). Medyanın gerçeklik inşası ve gerçeklik algısı. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 5(28), 9-32.
- Turanlı, A. (2019). Güzellik Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Turkish Studies-Social Sciences*.

BÖLÜM 6

BİZANS SANATI'NDA AZİZE İSKENDERİYELİ KATHERİNA

Doç. Dr. | İlkgül KAYA¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8311869>

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Yozgat, Türkiye. ilgulkaya@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0001-8106-656X

GİRİŞ

Bizans dünyasında kadın azizlerin tasvirlerinin, İmparatorluğun sanatındaki yaygın ve dikkate değer varlığı şüphesiz ki pek çok açıdan incelenmeye değerdir. Bizans Dönemi'nde kadın azizler sıklıkla sanat eserlerine konu edinilmişlerdir. Onların onuruna kiliseler, manastırlar inşa edilmiştir. Spesifik bir ifadeyle azizlere ilişkin bu görsel kültürün oluşumunda birtakım dini geleneklerin ve onların -çoğunlukla efsanelere dayalı- yaşam öykülerinin (vita) ve kültlerinin katkısının olduğunu belirtmek mümkündür.

Bizans Dönemi'nde en popüler kadın azizler hayatta kalan yaşam öykülerinin sayısına ve anıtsal kilise dekorasyonunda, ikonalarda ve mühürlerdeki sanatsal temsillerinin sıklığına bakılırsa 1. yüzyıldan 6. yüzyıla kadarki süreçte yaşayanlardır. Bunlar arasında din şehitleri (martyr) olan Thekla, Euphemia, Barbara ve İskenderiyeli Katherina, kılık değiştiren rahibeler arasındaki İskenderiyeli Theodora, İskenderiyeli Euphrosyne ve tövbe eden fahişeler içindeki Mısırlı Meryem sayılabilir. Konstantin'in annesi Helena gibi aziz imparatoriçe ve İrene ile Theodora gibi ikonodüller de tasvir sanatında yerini alan kadın azizlere eklenebilir (Talbot 1996:xiii-xiv).

Yukarıda adı geçen kadın azizler arasında Hristiyan dünyasında yüzyıllardır kendisine önemli bir yer edinmiş olan İskenderiyeli Katherina'nın² Bizans Sanatı'nda karşımıza çıkan tasvirleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı Azize Katherina'nın Bizans Dönemi tasvirlerinin yine Bizans Dönemi'ne ait Yunanca kaynaklarla ilişkisini ortaya koymaktır.

Azize İskenderiyeli Katherina'nın "passio" olarak anılan çile dönemine ilişkin dört dilde, birbirinden farklı metin vardır: Yunanca, Arapça, Gürcüce ve Latince. Her halükarda Katherina'nın çile döneminin kökeni Yunanca bir metne dayanmaktadır (Chronopoulos 2012: 41). C. Walsh'a göre; Katherina'nın passio'su 9. yüzyılın başlarında Latinceye çevrilmiş olsa da 10. yüzyıldan öncesine ait Yunanca bir eser günümüze ulaşmamıştır (2003:18).

Azize İskenderiyeli Katherina'nın adına en erken 620 yılından sonra yazıldığı düşünülen (Walsh 2003: 11, dipnot 12, 78) Süryani-Melkit horologion el yazması nüshasında rastlanır (env. no.: Vat. sir. 77, Vatikan

² İşkence gördüğü tekerlek benzeri bir tür alet nedeniyle Azize, "Tekerlekli Katerina" olarak da bilinir. Onun efsanesinin Yunan filozof Hypatia'nın yaşamı ve ölümü üzerine modellendiği ileri sürülmüştür (Walsh 2007:10).

Apostolik Kütüphanesi). Bu esere dair ilk çalışma A. Baumstark tarafından yayınlanmıştır (1904). Baumstark makalesinde; eserde geçen azizlerin isimlerini listelemiştir. Azize İskenderiyeli Katherina bu isimler arasında yer alır (1904:119).

Baumstark; metinlerin bilinen Yunanca hitaplarla uyuşması nedeniyle Yunanca bir orijinalden türettiği ve yeni isimlerin eklenmesiyle genişletildiğini düşünmüştür (Walsh 2003: 76).

Katherina ile ilişkili Yunanca metinler:

BHG 30-30a: Passio 1

BHG 31: Passio 2

BHG 31b: Passio 3

BHG 32 / PG 116:276-301: Symeon Metaphrastes'in yazdığı metin (Passio)

BHG 32a: Passio 4 (Vulgaris)

BHG 32b: Laudatio / Encomium³ şeklinde kategorize edilir.

J. Viteau; *Passions des saints Écaterine et Pierre d'Alexandrie, Barbara et Anysia* (1897) adlı eserinde Katherina'ya ilişkin Yunanca üç metni A (s. 4-23), B (s. 25-39) ve C (s. 42-65) şeklinde kategorize eder. Bu metinler birbirinden türetilmiştir. Viteau'nun çalışmasında not düştüğü üzere; kategori A içinde verdiği metin Vatikan Apostolik Kütüphanesi'ndeki Pal. gr. 4 envanter numaralı eserden alıntılanmıştır (fol. 224-234, BHG 30-30a). Viteau'nun kategori B içinde verdiği metin Vatikan Apostolik Kütüphanesi'ndeki Vat. gr. 807, Vat. gr. 866 ve Otto. gr. 415, Fransa Ulusal Kütüphanesi'ndeki Gr. 1538 ve Gr. 1539 envanter numaralı yazmalarda karşımıza çıkar. Viteau'nun kategori C içinde verdiği metin Fransa Ulusal Kütüphanesi'ndeki Grec 1180 ve Coislin 175, Marciana Kütüphanesi'ndeki MS CXLIII, Ambrosiana Kütüphanesi'ndeki L113 ve B12 ile Vatikan Apostolik Kütüphanesi'ndeki Vat. gr. 802 envanter numaralı yazmalarda yer alır (1897:3, 24, 41).

Walsh'a göre; Katherina'nın efsanesi ile ilişkili Yunanca metinlerin en eskisi Vatikan Apostolik Kütüphanesi'ndeki Pal. gr. 4 envanter numaralı el

³ Katerina'ya ilişkin *encomium* için bkz. Krausmüller 2009:309-312.

yazmasıdır. Eser 10. ya da 11. yüzyıla aittir (2003:18 dipnot 4). Schill ise en eski Yunanca metnin 9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl başına ait bir menologion nüshasında olduğunu (Vat. gr. 807, Vatikan Apostolik Kütüphanesi) belirtir (2005:21).

Walsh; Katherina'ya ilişkin doktora tezinde Katherina'nın Yunanca passio'da geçen öyküsünü verir. Metin şu şekildedir:

“4. yüzyılın ilk yıllarında İskenderiye’de kentin bir soylusunun kızı olan Katherina adında güzel ve bilgili bir genç kadın yaşıyordu. Kraliyet kanından olmasına ve iyi bir evlilik yapması beklenmesine rağmen o kendisini Mesih’e adamıştı. Onun şehitliğe giden yolu, Roma İmparatoru Maxentius’un İskenderiye’de bir festival düzenlenmesini ve pagan tanrılara hayvan kurban edilmesini emretmesiyle başladı. Katherina bunları protesto etmek için Maxentius’a gitti ve aralarında uzun bir tartışma çıktı. Bu tartışmada Katherina, çeşitli klasik pagan yazarlardan ve özellikle tanrılara tapınmanın geçerliliğini sorgulayanlardan alıntı yaparak öğrendiklerini gösterdi. Bunu, putperestlerin bile tanrıların sahte olduğunu anladığını kanıtlamak için yaptı. Katherina daha sonra Maxentius’tan insanı yaratan ve çarmıhta ölümü seçen tek gerçek Tanrı’yı kabul etmesini istedi. Maxentius, Katherina’nın iddialarına karşı çıkamayarak, Katherina’yı tartışmada yenerek alenen küçük düşürecekleri beklentisi içinde, İmparatorluktaki en bilge 50 filozofun onunla tartışmak üzere bir araya toplanmasını emretti. Filozoflar toplanırken Katherina hapisaneye atıldı ve ona bir melek görüldü. Melek, Tanrı’nın ona rakiplerini yenme becerisi sağlayacağına ve sonunda bir şehit taci kazanacağına dair söz verdi.

Katherina ve elli filozof arasında halka açık bir tartışma gerçekleşti. Yine azizin konuşmaları uzun uzun alıntulandı. Maxentius ile diyalogda olduğu gibi, konuşmaları klasik metinler hakkında hatırı sayılır bir bilgi sergiledi. Rabbin kendisinin öldürülmesine izin verdiğini, ancak üçüncü gün yeniden ayağa kalktığını ve yükselmeye başladığını söyleyerek inancını ifade ederek sözlerini bitirdi. Oradan Tanrı Müjde’yi yaymak için salınan Kutsal Ruh’u öğrencilerine gönderdi. Katherina Klasik kaynaklara o kadar hâkimdi ki filozoflarla yaptığı tartışmayı kazandı ve hepsini Hristiyanlığa döndürdü. Öfkeli Maxentius daha sonra elli filozofu da kazığa bağlatarak yaktırdı. Daha sonra İmparator, Katherina’yı baştan çıkarmaya çalıştı ve başarısız olunca ona işkence yaptırıp tekrar hapse attırdı. Orada İmparatoriçe, İmparatorluk Muhafızları Yüzbaşı Porphyrius eşliğinde Katherina’yı ziyaret etti. Katherina, Porphyrius’un iki yüz askeriyle birlikte her ikisini de Hristiyanlığa döndürdü. İkinci tutukluluğunun on iki günü boyunca Katherina, ona yiyecek ve cesaret getiren göksel bir güvercin tarafından beslendi.

On iki gün sonra Katherina tekrar İmparatorun huzuruna çıkarıldı, ancak pagan tanrılara kurban vermeyi reddederek Hristiyanlığı savunmaya devam etti. Bu noktada, Khryasadem adlı bir İmparatorluk Valisi, çarklarına bıçaklar takılı dört tekerlekten oluşan dâhiyane bir alet yapılmasını önerdi. Katherina, onu parçalara ayırması amaçlanan bu düzeneğe bağlanmıştı. Meleğin müdahalesi, makinenin kırılmasına ve infazı izlemek için toplanan çok sayıda paganın ölümüne neden oldu. Maxentius, Katherina’ya daha da kızdı, ancak Katherina ile ne yapacağına karar verirken İmparatoriçe, Katherina adına müdahale etti. Bu, İmparatoru daha da çileden çıkardı. Karısının göğüslerini kerpetenle kopartarak işkence etmeye devam eden ve ardından İmparatoriçe’nin idam edilmesini emreden Porphyrius daha sonra

ortaya çıkıp kendisinin ve askerlerinin de artık Hristiyan olduğunu söyledi. Katherina'nın kafasının kesilmesine karar verildi. İdam edilmesi için belirlenen yere götürüldüğünde, ona bir grup ağlayan kadın eşlik etti. Ölmeden önce Katherina Tanrı'ya dua etti. İlk olarak ve en önemlisi, vücudunun saklanması ve kutsal emanetler için bölünmemesini istedi. İkincisi, her kim onun adına Tanrı'ya dua ederse, duasını cevap verilecekti. Daha sonra Katherina'nın başı kesildi ama son bir mucizeyle boynundan kan yerine süt aktı. Melekler daha sonra cesedini alıp Sina Dağı'na gömdüler.” (2003: 9-10).

Walsh'a göre; “en erken Yunanca metinler Katherina'nın tartıştığı imparator için “Maxentius” adını verse de sonradan bu durum değişmiştir. Bu karışıklık, Orta Çağ boyunca Yunanca, Latince ve yerel metinlerde devam etmiştir. Katherina'nın zulmü için dört potansiyel aday vardır: Herculus olarak bilinen Marcus Aurelius Valerius Maximianus (285-308), Maxentius olarak bilinen Marcus Aurelius Valerius Maxentius (306-312), Galerius olarak bilinen Gaius Galerius Valerius Maximianus (305-311) veya Daia olarak bilinen Gaius Galerius Valerius Maximinus (305-313)” (2003:9 dipnot 10). Dört imparatorun da hükümlerlik dönemi 305 yılını kapsadığından, burada Katherina'nın hangi İmparatora karşı mücadele verdiği sorunu ortaya çıkmaktadır.

Katherina'nın *passio*'sunun günümüze gelen Yunanca versiyonlarından biri Symeon Metaphrastes⁴ tarafından kaleme alınmıştır (*BHG 32 / PG CXVI (116):276-301*) (Kazhdan ve Ševčenko 1991a:393). Metaphrastes'in metninde Katherina'nın mücadele verdiği imparator için “Maxentius”un adı geçer (bkz. Migne 1864:276). Migne; *Patrologiæ*'de verdiği metni Grec 1525 envanter numaralı yazmadan alıntıladığını not düşmüştür. Eser 13. yüzyıla aittir ve günümüzde Fransa Ulusal Kütüphanesi'nde yer alır⁵.

Metaphrastes'in metninin -bilinen- en erken tarihli nüshası Yunanistan'daki Vatopediou Manastırı koleksiyonundadır (env. no.: MS 497). Eser 10.-11. yüzyıllara aittir. Katherina'ya ilişkin metin *fol.* 248-261 arasında yer alır (Eustratiadou ve Vatopedinos 1924:103)⁶. Bu metnin çeşitli el yazmalarında kopyası bulunmaktadır⁷.

⁴ Symeon Metaphrastes'e ilişkin bkz. Kazhdan ve Ševčenko 1991b:1983-1984.

⁵ Esere ilişkin bkz. Pinakes, Textes et Manuscrits Grecs. (2023). “Grec 1525”. (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/51143/> Erişim Tarihi: 31.07.2023).

⁶ Esere ilişkin bkz. Pinakes, Textes et Manuscrits Grecs. (2023). “Hellas, Hagion Oros, Monê Batopediou, fonds principal 0497”. (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/18641/> Erişim Tarihi: 31.07.2023).

⁷ S. Metaphrastes'in metnini içeren Yunanca el yazmaları için şu veri tabanına bakılabilir: Pinakes, Textes et Manuscrits Grecs. (2023). “Hagiographica, Aecatherina

Symeon Metaphrastes'in çağdaşı İmparator II. Basileios (976-1025) döneminden günümüze gelen II. Basileios Menologion'u/*Menologium Basilianum*⁸ (env. no.: Vat. gr. 1613, Vatikan Apostolik Kütüphanesi) olarak bilinen eserde Katherina'ya ilişkin 16 satırlık bir metin vardır. Metin şu şekildedir:

Ἡ Μάρτυς Αἰκατερίνα ἐγένετο ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, θυγάτηρ βασιλίσκου τινὸς, πλουσίου καὶ ἐνδοξοῦ· εὐμορφος πάνυ. Εὐφύης δὲ ὑπάρχουσα, ἔμαθεν ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ ἐγένετο σοφὴ· λαβοῦσα καὶ γλώσσας πάντων τῶν ἐθνῶν. Ἐπετελείτο δὲ ἐορτῇ τοῖς εἰδώλοις παρὰ τῶν ἑλλήνων· καὶ θεωροῦσα τὰ ζῶα σφραζόμενα, ἐλυπήθη. καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὸν βασιλεῖα Μαξιμίον, καὶ ἐφιλονείκησεν αὐτὸν, εἰπούσα, ὅτι διὰ τί ἐγκατέλιπες Θεὸν ζῶντα καὶ προσκυνεῖς εἰδώλοις ἀψύχοις; ἐκεῖνος δὲ ἐκράτησεν αὐτήν, καὶ ἐτιμωρήσατο ἰσχυρῶς. Καὶ μετὰ τοῦτο ἔφερεν ὁ βασιλεὺς πενήτηκοντα ῥήτορας, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ὅτι διαλέχθητε πρὸς τὴν Αἰκατερίναν, καὶ πείσατε αὐτήν. ἐὰν γὰρ μὴ νικήσητε αὐτήν, πάντας ὑμᾶς κατακαύσω πυρὶ. Ἐκεῖνοι δὲ ἰδόντες, ὅτι ἐνίκηθησαν, ἐβαπτίσθησαν, καὶ οὕτως ἐκαύθησαν ἀπεκεφαλίσθη δὲ καὶ αὐτή.

(Einenkel 1884:viii).

“Aikatherina, İskenderiye'den bir şehitti ve zengin ve soylu bir reisin kızıydı. Güzelliği kadar yeteneğiyle de ayırt edilen O, kendini Yunan edebiyatına ve felsefe çalışmalarına adadı ve dahası tüm ulusların dillerinin ustasıydı. Putların onuruna düzenlenen bir Yunan festivalinde, kesilen bu kadar çok hayvanı görünce duygulandı ve Maximinos'un huzuruna çıktı ve ona şu sözlerle itiraz etti: “-Cansız putlara tapmak için neden diri Tanrıyla terk ettin?” Bunun üzerine imparator onu gözaltına aldı ve ağır bir şekilde cezalandırdı. Daha sonra elli vaiz getirdi ve onlara Katherina ile mantık yürütmelerini ve onu yalanlamalarını emretti ve ekledi: “-Onu alt edemezseniz, hepinizi alevlere gönderirim.” Ama hepsi kendilerini yarışmada mağlup görerek vaftiz oldular ve hemen yakıldılar. O'nun ise, aksine, başı kesildi.” (Einenkel 1884:viii; Walsh 2003:26). Bu metinde, Katherina'nın tartıştığı imparatorun “Maksiminos” şeklinde geçtiği görülür.

v. m. Alexandriae (S.), Passio metaphrastica”.

(<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/14382/> Erişim Tarihi: 31.07.2023).

⁸ Eser 979'dan kısa bir süre sonra kaleme alınmıştır. Eylül ayından Şubat'a kadar olan Ortodoks Kilise yılının ilk yarısını kapsar. Metin, İmparator II. Basileios'a adanmış bir şiirle birlikte 430 minyatür içermektedir (Ševčenko 1991:1341). El yazmasındaki baş kesme sahnelerine ilişkin bir tez çalışması için bkz. Hoşgör 2018. El yazmasının sayısallaştırılmış hali için; bkz. DVL-Digivatlib. (2023). “Manuscript-Vat.gr.1613”. (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb.gr.1613 Erişim Tarihi: 31.07.2023)

Bizans Dönemi'ne ait, 1088 yılında İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'teki Stoudios Manastırı'nın keşişi Theodoros tarafından kaleme alınmış ve resimlenmiş (Kaya Zenbilci 2017:193-194) Theodoros Mezmuru'nda (env. no.: Add. MS 19352, British Library)⁹ yer alan Katherina ile ilişkili bir tasvirde imparator figürünün yanında "Maksimianos" (Μαξιμιανός) adı okunur (Anderson 1988:561; Kaya Zenbilci 2017:270).

Yukarıda değindiğimiz Bizans Dönemi eserlerine (Vat. gr. 1613 ve Add. MS 19352) bakılırsa; Walsh'ın tezinde belirttiği Katherina'nın tartışmış olduğu dört İmparator adayından (2003:9 dipnot 10) Maxentius'ların ikisi de elenmiş olur. Bu durumda, Katherina'nın tartıştığı isimler arasında en güçlü aday Mısır'da *caesar* olarak bulunan Gaius Galerius Valerius Maximinus Daia gibi görünmektedir¹⁰.

Katherina ile ilişkili Bizans Dönemi'nden diğer bir metne Sina Dağı'ndaki Katherina Manastırı'nın başrahibi Symeon'un 1214 yılında hazırladığı manastır vakfiyesinde (*typikon*) rastlanır. N. Ševčenko; vakfiyede 24 Kasım'da Azize İskenderiyeli Katherina onuruna düzenlenen bir kutlamaya gönderme yapıldığını vurgular. Bu günde keşişler Katherina'nın *larnax*'ının ya da tabutunun önünde özel ilahiler söyleyecek ve özel dualar edeceklerdir (2006:1-2).

Azize Katherina, "*passio*" olarak anılan çile dönemine ilişkin Yunanca metinlere göre İskenderiye'de yaşamıştır. Ancak Katherina'nın kökenini Kıbrıs'a götüren 14. yüzyıla ait bir metin bulunmaktadır.

⁹ El yazmasının sayısallaştırılmış hali erişime açıktır; bkz. British Library. (2023). "Add MS 19352". (https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352) Erişim Tarihi: 31.07.2023). Eserde 35 inisyal, tezhipli iki sayfa ve marjlara yerleştirilmiş toplam 440 figürlü resim yer alır. Resimler metinle ilişkilendirilmiş ve resmin ilişkilendirildiği metni göstermek üzere kırmızı ya da mavi tonda mürekkebin kullanıldığı işaretler sayfa üzerine işlenmiştir. Resimlerde Eski Ahit ayetlerine, İncillere, apokrif metinlere, efsane ve hikâyelere dayalı konular karşımıza çıkar (Kaya Zenbilci 2017:286). Esere ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır: Anderson 1988:550-568; Barber 2000, Barber 2007:83-99; Hutter 1997:177-208; Walter 1973:229-242. Bir doktora tezi için bkz. Kaya Zenbilci 2017:193-289.

¹⁰ C. Walsh'a ek olarak P. Schill doktora tezinde Katerina'nın tartıştığı imparatora değinmektedir. bkz. Schill 2005: 12, dipnot 5. İmparator Gaius Galerius Valerius Maximinus Daia'ya ilişkin ayrıca bkz. Thomas 1968:172-185; Castritius 1969; Christensen 1974; Mitchell 1988: 105-124; van Heesch 1993: 65-75; Belayche 2011: 235-259.

1394 yılı sonlarında Kutsal Topraklardan dönüş yolunda Kıbrıs'a giden Güney İtalyalı noter Nicola de Martoni, o dönemde Ceneviz yönetimindeki *Famagusta*'yı (Gazimağusa) ziyaret etmiştir. Martoni, İskenderiyeli Katherina'ya olan bağlılığı nedeniyle burada uzun süre kalmıştır. Aslında Martoni Kıbrıs ziyaretinden önce *Alexandria*'ya (İskenderiye) gitmiş ve Katherina'nın hapsedildiği ve şehit edildiği yerleri görmüştür. Ardından Sina Dağı'ndaki ünlü manastıra gitmiştir. Meleklerin Katherina'nın naşını taşıdıklarına inanılan dağın zirvesine tırmanmıştır. Martoni Kıbrıs'a ulaştığında Katherina'ya adanmışlığını gösteren turunu tamamlama ihtiyacı hissetmiştir. Bu arzusu Katherina'nın İskenderiye'de şehit olmasına rağmen babası Kıbrıs kralı olduğu için *Famagusta*'da doğduğu inancı ile pekiştirilmiştir (Calvelli 2014:361).

Martoni'nin notlarının Katherina ile ilgili kısmı şu şekildedir: “*Ve çünkü, böyle yapmam için izin veren Rabbimiz Mesih İsa'nın lütfuyla, Kutsal Katherina'nın tüm hikayesini ve doğduğu yeri görmüştüm, ki onun yaptığı [...], O'nun doğduğu yeri de görmek istedim. Bu nedenle, aynı üçüncü indiksiyonun Aralık ayının beşinci günü, Kutsal Katherina'nın babası İmparator Constantius tarafından yaptırılan, bir zamanlar büyük bir şehir olan Famagusta'dan dört mil uzaktaki o eski Constantia kasabasına gittim, fakat şimdi burası bütünüyle yıkıktır. Şehrin kalesinin durduğu anlaşılan yere gittim, görünüşe göre burası çok büyük bir alandı ve orada şimdi yıkık olan Kutsal Katherina'nın doğduğu oda vardı. Şimdi yanında, Famagusta halkının büyük bir dindarlık ve sıklıkla gittiği, görünür bir şapel var*” (Calvelli 2014:362).

Esasen Katherina'nın *passio*'sunda ne Constantius adında bir kraldan - ya da herhangi bir statüdeki bir yöneticiden- ne de *Famagusta*'dan söz edilmemektedir.

1. BİZANS SANATI'NDA AZİZE İSKENDERİYELİ KATERİNA

Sina Dağı'nın eteğinde Erken Bizans Dönemi'ne ait Azize Katherina Manastırı olarak bilinen bir manastır vardır. Manastır İmparator İustinianos (527-565) tarafından kurulmuştur (Micheau 2008:399).

Manastıra adını veren gelişme, Katherina'nın röliklerinin¹¹ Orta Bizans Dönemi'nin erken evresinde Sina Dağı'nın zirvesine yakın bir bölgede

¹¹ Azize İskenderiyeli Katerina'nın röliklerine ilişkin bir çalışma için bkz. Fawtier 1923:357-368.

bulunup bu kutsal kalıntıların bölgede kurulmuş manastıra taşınmasıdır (Evans 1997:277). F. Micheau, röliklerin 9. yüzyılda manastıra taşındığını belirtir (2008:399). K. Weitzmann, Katherina'nın Manastır'a adını 10. ya da 11. yüzyılda verdiğini söyler (1986:95). Sonraki yüzyıllarda Katherina'nın ünü yayılmış, manastıra gelen hacıların sayısı artmıştır. Katherina'nın ünü hem Doğu'da hem de Batı'da artmıştır (Evans 1997:277).

Bizans Sanatı'nda Azize İskenderiyeli Katherina'nın tasvirlerine el yazmalarında, kilise veya şapellerdeki anıtsal duvar resimlerinde ve duvar mozaiklerinde, ayrıca ikonalarda rastlanır. Bu çalışmada Katherina'nın yalnızca bu türden eserlerdeki tasvirleri ele alınmıştır. Diğer eser türleri bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Katherina'nın Bizans Dönemi'ne ait el yazmalarındaki erken tarihli tasvirlerinden biri 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl ilk çeyreği arasına aittir. II. Basileios Menologion'u/*Menologium Basilianum*'da (env. no.: Vat. gr. 1613, Vatikan Apostolik Kütüphanesi) fol. 207'de yer alan kitap resminde Katherina'nın şehit ediliş anı ve imparatorun emriyle yakılan filozoflar betimlenmiştir (Şekil 1). Resmin üzerindeki 16 satırlık -yukarıda verilen- metin Azize İskenderiyeli Katherina ile ilgili özet bir bilgi sunar.

Sahne mavi ve kırmızı mürekkeple işlenmiş sade bir çerçeve içine alınmıştır. Zemin altın yaldızlıdır. Sahnenin solunda, -metne göre elli filozofu temsil eden- başlarının etrafı altın yaldızdan zeminli hale ile çevrelenmiş, geriye doğru sıralanmış, dizleri üzerine çökmüş ve bir düzlüğün kenarında alevler içinde yanmakta olan on bir figür vardır. Figürlerin birbirinden farklı tipte betimlendiği görülür. Figürlerin kıyafetleri ve saç tipleri Roma Dönemi'nin modasını yansıtmaktadır. Her figür omzundan tutturulmuş lacivert tonunda bir *khlamys* kuşanmıştır. Kalabalık figür grubunun hizasında sahneye yukarıdan, mavi bir hilal ve üç yıldız motifi ile simgelenen gökyüzünden bir el dâhil olmuştur. Tanrı'nın elini simgeleyen bu el, filozofları kutsamaktadır. Resmin üstüne yerleştirilmiş metinde geçen "...*Ama hepsi kendilerini yarışmada mağlup görerek vaftiz oldular ve hemen yakıldılar...*" ifadesi dikkate alındığında, resimdeki bu ayrıntının metne gönderme yaptığını, filozofların ölmeden önce Hristiyanlığı seçtiğini vurguladığını belirtmek gerekir (Şekil 1).

Sahnenin merkezinde sol dizi üzerine çökmekte olan, bakışları ile filozof grubuna yönelmiş, genç bir Bizans prensesi ya da imparatoriçesi gibi

betimlenen Azize İskenderiyeli Katherina yer alır. Sol eliyle sağ dizini destekleyerek öne doğru eğilen figür, Bizans imparatoriçelerine özgü yaka, manşet ve etek ucu altın yaldızlı, üzerinde madalyonlar içinde soyut bitkisel motifler işlenmiş bir *loros* giymiştir. Figürün başında Bizans İmparatoriçelerine has bir taç yer alır. Başının etrafını altın yaldız zeminli bir hale çevreler (Şekil 1). Walsh; imparatorluğa ait kostümlerin Katherina'nın asil bir aileden geldiğini vurguladığını belirtir (2003:80).

Aynı tipteki tacı İmparatorluğun başkentindeki Hagia Sophia Kilisesi'nin galerisinde yer alan “İsa'ya hediyeler sunan İmparator IX. Konstantinos Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe” mozağında¹² Zoe'nin giydiğini görmek mümkündür. Hosios Loukas Manastırı Katholikon narteksindeki mozaikte de Azize Katherina Bizans imparatoriçelerine özgü giyimi ve tacıyla karşımıza çıkar¹³. Bizans Sanatı'nda bu tip taç takan imparatoriçe tasvirlerinin örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Katherina'nın hemen arkasında sahneye, hızla gelmiş izlenimi uyandıran cellât dâhil olmuştur. Cellâdın sağ elinde kılıç, sol elinde kın vardır. Figür kılıcını havaya kaldırmıştır ve kurbanının başını kesmek üzeredir. Figürün kuşandığı pelerin havalanmıştır. Figür geniş bir adımla Katherina'ya yönelmiştir. Bu ayrıntılar resme dinamizm katar (Şekil 1).

Katherina'nın *passio*'sunda (*BHG 30-30a/Viteau A*) geçen “...καὶ κατῆλθον ἄγγελοι τέσσαρες καὶ ἐπῆραν τὸ σῶμα αὐτῆς καὶ ἀπέθεντο ἐν τῷ ὄρει τῷ Σινᾶ.../ ...ve dört melek geldi ve O'nu taşıdılar ve O Sina Dağı'na karşı öldü...” (Viteau 1897:23) metnini hatırlamakta fayda var. Çünkü sahnenin solundan sağına doğru yükselen, sade bırakılmış kayalıkların, bu metinde geçen Sina Dağı'nı simgelediği düşünülmelidir (Şekil 1).

¹² İmparator IX. Konstantinos Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe mozağına ilişkin bkz. Oikonomides 1978:219-232; Cormack 1981:131-149; Kalavrezou 1994:241-259; Teteriatnikov 1996:47-67; Erdihan 2010; Erdihan 2015:15-37.

¹³ Bu tasvire aşağıda değinilmiştir.

Şekil 1. Azize İskenderiyeli Katherina'nın şehit edilişi, II. Basileios Menologion'u (env. no.: Vat. gr. 1613), *fol.* 207, Vatikan Apostolik Kütüphanesi, Citta del Vaticano
Kaynak: DVL-Digivatlib. (2023). "Manuscript-Vat. gr. 1613".

Azize İskenderiyeli Katherina'nın el yazmalarındaki bir diğer temsili 11. yüzyıla, 1088 yılına ait Theodoros Mezmuru'nda (env. no.: Add. MS 19352, British Library) *fol.* 167r alt marjında karşımıza çıkar (Şekil 2). Öncelikle, sahnede solda yer alan kalabalık figür grubu, ortada yer alan kadın figürü ve sağda yer alan iki figür olmak üzere üç gruba ayrılmış figürleri tanımlayan kırmızı mürekkep ile işlenmiş yazıtlara bakmak yerinde olur. Yazıtlar şu şekildedir:

οἱ ἑβδομήκοντες	ἡ ἅγία Ἐκαταίρινα	Μαχίμιανός(ς)
Yetmiş vaiz	Azize Katherina	Maksimianos

Sahnede "yetmiş vaiz" olarak tanımlanan figür grubu, *passio*'ya göre; İmparatorun Katherina'ya karşı çağırttığı ve sayısı elli olarak verilen filozofları temsil eder (Şekil 2). Ancak burada sayıda neden değişiklik olduğu konusu tartışmaya açıktır.

Sahnenin merkezinde *thorakion* giymiş ve sağ elini kaldırmış Azize İskenderiyeli Katherina betimlenmiştir. En sağda ise bir mimari tasvir önündeki tahtın üzerinde oturan, *loros* giymiş İmparator Maksimianos vardır. Arkasında bir asker durmaktadır (Şekil 2). Anderson; bu sahnenin Azize Katherina'nın ölüm hükmünün verilmesi anını canlandığını söyler (1988:561; aktaran Kaya Zenbilci 2017:270).

Sahne, Mezmurlar Kitabı'ndan Mezmur 119:1 (120:1) ile ilişkilendirilmiştir. Mezmur metni şu şekilde okunur:

Πρὸς κ(ύριον) ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐκέκρα-
ξα καὶ εἰσήκουσέ μου·

Izdırabımda Rab'be ağladım
ve O, beni duydu.

Şu halde; Mezmur 119:1 (120:1)'de geçen cümleler Azize İskenderiyeli Katherina'nın çilesi ile eşleştirilmiştir ve bu mezmurun görselleştirilmesinde Katherina'nın hikâyesinden yararlanılmıştır.

Walsh; Katherina'nın tasvirinin Theodoros Mezmuru'na eklenmesinin İmparator I. İsaak Komnenos ile ilintili olduğunu belirtir. Bu görüşe göre:

“İsaak, el yazmasının üretildiği Stoudios Manastırı'nda eğitim görmüştü ve karısı ile birlikte manastırın onarımını gerçekleştirmişti. 1059 yılında tahttan çekilen İsaak ölene kadar Stoudios'ta keşiş olarak yaşadı. İsaak'ın karısı Bulgar Prenses Aikatherina idi. İsaak tahttan çekilince İmparatoriçe de, Helena adını alarak, Myrelaion Manastırı'na kapandı. İsaak ölünce Aikatherina (yani Helena) her yıl Stoudios'ta İsaak'ın ölümünü andı ve kendisi de öldükten sonra bu manastıra gömüldü. İmparatoriçenin manastıra gösterdiği cömertliğin Theodoros Mezmuru'ndaki resimlerden biri için seçim yapmada etkili olduğu düşünülebilir.” (Walsh 2003:80).

Şekil 2. Azize İskenderiyeli Katherina'nın İmparator Maximianus'un huzurunda filozoflarla tartışması, Theodoros Mezmuru (env. no. Add. MS 19352), fol. 167r, British Library, Londra-Birleşik Krallık

Kaynak: British Library. (2023). “Add MS 19352”.

Azize İskenderiyeli Katherina'nın anıtsal duvar resimleri ve mozaiklerindeki tasvirlerine hem Anadolu'da hem de Anadolu dışındaki Bizans Dönemi kiliselerinde ya da şapellerinde rastlanır. Orta Anadolu'dan *Kappadokia* bölgesinden Göreme'den El Nazar (Restle 1967:I.Chapel 1), Tokalı Kilise/Yeni Tokalı'da (Restle 1967:I.Chapel 7), Theotokos, İoannes Prodromos, Aziz Georgios Kilisesi (Restle 1967:I.Chapel 9), Karanlık Kilise (Restle 1967:I.Chapel 23), Belisırma'dan Direkli Kilise ve Sümbüllü Kilise/Hyakinthos Kilisesi, Soğanlı'daki Karabaş Kilise ile Azize Barbara Kilisesi Azize Katherina'nın temsillerinin bulunduğu yapılardır. Anadolu dışından iki anıtsal duvar resmi ile mozaikindeki Azize İskenderiyeli Katherina temsili Yunanistan'da yer alır.

Göreme'deki haç planlı kiliseler grubunda yer alan El Nazar Kilisesi'nde Azize Katherina batıdaki haç kolunu çevreleyen beşik tonozun içinde, Azize Barbara ve Azize İuliana ile birlikte betimlenmiştir (Restle 1967:II. Chapel 1 El Nazar ve fig. 13). Tek nefli kiliseler grubundaki Yeni Tokalı Kilise'de Azize Katherina, Azize Barbara ile yan yana betimlenmiş olarak karşımıza çıkarlar. Figürler apsis ile naosu birbirinden ayıran kemerlerin karnında, güneyden ikinci kemerde yer alırlar (Restle 1967:II. Chapel 7 Tokalı ve fig. 77, 83).

Yine Göreme'deki tek nefli kiliseler grubunda yer alan Theotokos, İoannes Prodromos, Aziz Georgios Kilisesi'nde (Restle 1967:I.117-119) Azize Katherina batı duvarda, *Anastasis* sahnesi ve Azize Anastasia ile yan yana tasvir edilmiştir. Azize Katherina en sağdaki figürdür. Figürün başını bir hale çevreler. Figür tam boy, cepheden, elleri göğüs hizasında orans pozisyonunda betimlenmiştir. Resim oldukça tahrip durumdadır (Şekil 3).

Göreme'deki bir manastır topluluğu içinde yer alan, dört serbest destekli kapalı Yunan haçı planlı kiliseler grubundaki Karanlık Kilise'de (Restle 1967:I.Chapel 23) batıda *Metamorphosis* (Başkalaşım) sahnesinin hemen altında kuzeyde Azize Paraskevi, karşısında ise Azize Katherina bulunmaktadır (Altun 2021:60).

Şekil 3.Anastasis, Azize Anastasia ve Azize İskenderiyeli Katherina, Theotokos, İoannes Prodromos, Aziz Georgios Kilisesi / Göreme 9 no.lu Kilise, Nevşehir-Türkiye

Kaynak: Restle 1967:II. pl. II.129.

Soğanlıdere'deki tek nefli tipte, İmparator II. Basileios ve (976-1025) ve VIII. Konstantinos (1025-1028) döneminde *domestikos* Basileios tarafından yaptırılan Azize Barbara/Tahtalı Kilisesi'nde (Restle 1967:III. pl. XLVI) kuzeybatıda (Mısır'a Yolculuk sahnesinin altında) üç azize, Azize Paraskevi, Azize Katherina ve Azize Anastasia birlikte tasvir edilmiştir (Altun 2021:62). Azize Katherina Bizans imparatoriçelerine özgü kıyafet ve tacıyla diğer iki figürden ayrılmaktadır. Figürün başının etrafını hale çevreler. Başının iki yanındaki yazıt "Η ΑΓΙΑ ΕΚΑΤΕΡΗΝ[Α] / Azize Ekatherina" şeklinde okunur (Şekil 4).

Şekil 4. Azize Paraskevi, Azize İskenderiyeli Katherina ve Azize Anastasia, Azize Barbara Kilisesi, Soğanlıdere Vadisi, Nevşehir-Türkiye

Kaynak: Altun 2021:Resim 8.

Kappadokia bölgesinde Azize İskenderiyeli Katherina'nın tasvirlerini içeren yapıların farklı araştırmacılar tarafından tarihlendirilmesine dair bir tablo oluşturduk (Tablo 1). Bu tablo ile Katherina'nın *Kappadokia* bölgesindeki temsillerinin yaklaşık olarak en erken ve en geç olmak üzere, hangi tarih aralığında karşımıza çıktığını özetlemeyi amaçladık.

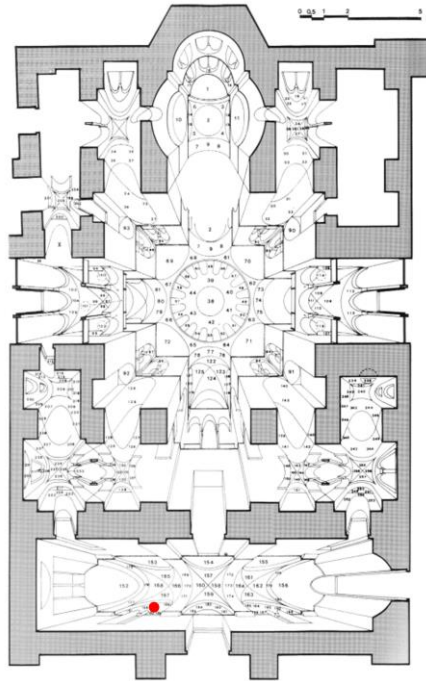
Tablo 1. Kappadokia bölgesinde Azize İskenderiyeli Katherina tasvirini içeren yapılar ve tarihlendirme

Yapı	Yayın: Tarihlendirme
Göreme El Nazar (Restle 1967:I.Chapel 1)	Restle 1967: 10. yüzyıl sonu Zanghi 2020: 10. yüzyıl
Göreme Tokalı Kilise / Yeni Tokalı (Restle 1967:I.Chapel 7)	Jerphanion 1932: 950-960 / 10. yüzyıl ortaları Lafontaine-Dosogne 1963: 969 sonrası Restle 1967: 10. yüzyıl sonu Thierry 1972: 10. yüzyıl başı Hild ve Restle 1981: 13. yüzyıl Epstein 1985: 10. yüzyıl ortaları Jolivet-Lévy 1991: 10. yüzyıl ortaları
Göreme Theotokos, İoannes Prodromos, Aziz Georgios Kilisesi (Restle 1967:I.Chapel 9)	Restle 1967: 10. yüzyıl sonu
Göreme Karanlık Kilise (Restle 1967:I.Chapel 23)	Rott 1908: 11. yüzyıl ortaları Jerphanion 1932: 11. yüzyıl ortaları Lafontaine-Dosogne 1963: 12. yüzyıl Restle 1967: 1200-1210 Epstein 1975: 11. yüzyıl ortaları Rodley 1985: 11. yüzyıl ortaları Jolivet-Lévy 1991: 11. yüzyıl ortaları
Belısırma Direkli Kilise	Restle 1967: 976-1025 ya da 1020/1025
Belısırma Hyakinthos Kilisesi / Sümbüllü Kilise	Thierry ve Thierry 1961: 11.-12. yüzyıl Thierry ve Thierry 1963: 10. ya da 11. yüzyıl başları
Soğanlıdere Karabaş Kilise	Restle 1967: duvar resimleri evrelerine göre ı-10. yüzyıl, ıı-1050, ııı-1060/1061
Soğanlıdere Azize Barbara Kilisesi	Rott 1908: 976-1028 Restle 1967: 1006 ya da 1021

Azize Katherina'nın anıtsal duvar mozaiklerindeki bir temsili Yunanistan'da, Phokis'teki Distomo kasabası yakınlarında yer alan 11. yüzyıldan kalma Hosios Loukas Manastırı Katholikon'unda¹⁴ yer alır.

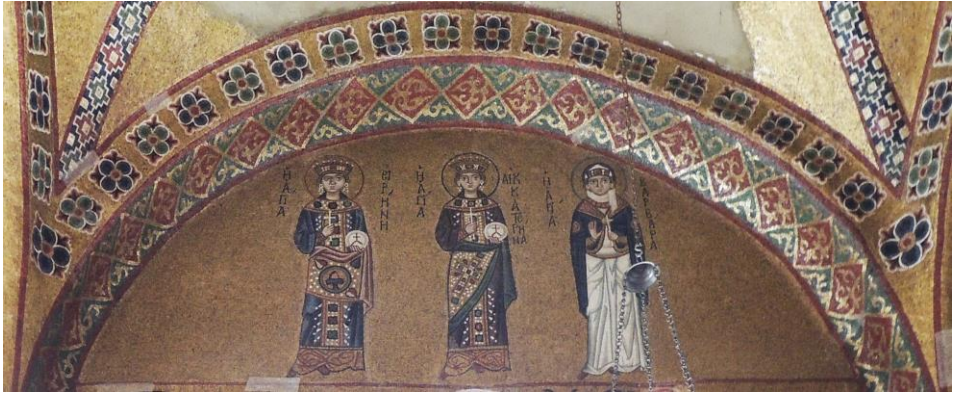
¹⁴ Hosios Loukas Manastırı ve Katholikon'una ilişkin bkz. Chatzidakis 1969:127-150; Meletzis ve Papadakis 1972; Cutler 1991:949-950; Oikonomides 1992:245-255;

Katholikon'un narteksinin batı duvarındaki (Şekil 5a) mozaikte Azize Katherina'ya iki kadın aziz eşlik eder. Figürlerin baş hizasında sol ve sağda okunan yazıtlar figürlerin kimliğini belirtir: "Η ΑΓΙΑ ΕΙΡΗΝΗ / Azize Eirene, Η ΑΓΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΗΝΑ / Azize Ekatherina, Η ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ / Azize Barbara". Yazıtlara göre Katherina'nın -izleyiciye göre- solunda Azize Eirene ve sağında Azize Barbara vardır. Her üç figür de tam boy ve cepheden, izleyiciye dönük biçimde tasvir edilmiştir. Eirene ve Katherina'nın İmparatorluğa ait kostüm içinde oldukları ve taç taktıkları, sol ellerinde beyaz birer haç, sağ ellerinde ise haç motifli birer küre/*globus* taşıdıkları görülür. Barbara, bu sahnede diğer iki figüre nazaran daha muhafazakâr bir görünüm sergiler. Beyaz bir *maphorion* figürün başını ve boynunu çevrelemiştir. Figürün sol elinde haç vardır, sağ avucu izleyiciye açıktır (Şekil 5b-c).

Şekil 5a.Hosios Loukas Manastırı Katholikon'unda Azize İskenderiyeli Katherina mozaığının konumu

Kaynak: Chatzidakis 1997:23.

Şekil 5b. Azize Eirene, Azize İskenderiyeli Katherina ve Azize Barbara, Hosios Loukas Manastırı Katholikon narteksi, Phokis-Yunanistan

Kaynak: Wikimedia. (2014).

Şekil 5c. Azize İskenderiyeli Katherina, detay, Hosios Loukas Manastırı Katholikon narteksi, Phokis-Yunanistan

Kaynak: Wikimedia. (2014).

1204'ten itibaren Frank işgali altında olan *Attica*¹⁵ bölgesinde 13. yüzyıldan kalma, duvar resimleri ile süslenmiş birçok kilise korunmuştur. Bunlar arasında Pentelikon'da Penteli (ya da *Daveli*) Mağarası'nda birbirine bitişik iki şapel, Aziz Spyridon Şapeli ve Aziz Nikolaos Şapeli¹⁶ günümüze ulaşmıştır. Şapellerin fresklerinin çoğu mevcut bir yazıt ile 1233/1234'e tarihlenir (Mouriki 1974:79, 118). Bizans Dönemi anıtsal duvar resimlerinden bir diğeri Katherina temsili bu bölgedeki mağaraların içine inşa edilmiş Aziz Nikolaos Şapeli'nde (Kuzey Şapel) karşımıza çıkar (Şekil 6a-b).

1963-1971/1972 arasında şapellerin kurtarılması için bir dizi çalışma yürütülmüştür (Lazaridis 1977:61). Aziz Nikolaos Şapeli'ndeki fresklerin temizlenmesi ile apsisin güney tarafında, templon üzerinde Azize İskenderiyeli Katherina'nın tam boy temsili ortaya çıkarılmıştır (Mouriki 1974:85-86, 116). Dikdörtgen pano halindeki duvar resmi şapelden Atina'daki Bizans ve Hristiyan Müzesi'ne taşınmıştır¹⁷ (Şekil 6a-b).

Resimde Azize Katherina tam boy, $\frac{3}{4}$ profilden hafif sola dönük, elleri dua pozisyonunda, başı hafif öne eğik olarak temsil edilmiştir. Figür, diğer tüm tasvirlerinde görüldüğü üzere Bizans İmparatoriçelerine özgü *loros*, *thorakion* ve taç ile genç bir figür olarak betimlenmiştir. Yüz ifadesi ve başın hafif eğik oluşu, figüre melankolik bir hava katmaktadır (Şekil 6a-b).

¹⁵ *Attica*'ya ilişkin bkz. Fowden 1988:48-59; Camp 2001:271-318; Drakopoulou 2009:145-152, fig. 13.1-13.7, pl. XIV-XVIII.

¹⁶ Yapılar için bkz. Lazaridis 1977:53-79.

¹⁷ bkz. Byzantine & Christian Museum Ministry of Culture and Sports. (2010). "Wall-painting with Saint Catherine (01068)".

(https://www.byzantinemuseum.gr/en/permanentexhibition/byzantine_world/Byzantine_Attica/?bxm=1068 Erişim Tarihi 08.08.2023).

Şekil 6a. Azize İskenderiyeli Katherina, Aziz Nikolaos Şapeli, Penteli/Daveli-Yunanistan

Kaynak: Mouriki 1974:fig. 28.

Şekil 6b. Azize İskenderiyeli Katherina, detay, Aziz Nikolaos Şapeli, Penteli/Daveli-Yunanistan

Kaynak: Mouriki 1974:fig. 29.

Günümüzde Sina Dağı'ndaki Azize Katherina Manastırı'nda bulunan, Azize Katherina'nın bir portresi ile birlikte yaşamından derlenmiş 12 sahneyi içeren 13. yüzyıla ait vita-ikonası¹⁸ (Papamastorakis 2007:33) Bizans Sanatı'ndan ünik bir örnektir.

İkona 75.3x51.4 cm ölçülerindedir (Vokotopoulos 1995:204, no. 61) (Şekil 7). Azize Katherina'nın Bizans Dönemi'ne ait, günümüze gelen başka bir vita-ikonası bulunmamaktadır.

İkonanın merkezinde, diğer sahnelere oranla oldukça büyük bir figür olarak tasvir edilen Katherina, Bizans İmparatoriçelerine özgü *loros* ve taç ile

¹⁸ Şevçenko; vita-ikonaları bir tür Bizans *vita*'sı veya biyografik ikona olan bir hagiografi türü olarak tanımlar. Bu ikonalar sadece azizi onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda bir sanat eserinde azizin hayatını açıkça gözler önüne serer. Bu tür Bizans ikonaları 13. yüzyılın ilk başlarında ortaya çıkmış, 14. yüzyılda bir şekilde kaybolup 15. yüzyılda yeniden ortaya çıkmışlardır. Post-Bizans Dönem'de popüler hale gelmişlerdir (1999:150).

oldukça genç ve güzel bir kadın olarak temsil edilmiştir. Sağ elinde tipik olarak Hristiyan şehidi statüsünü simgeleyen kırmızı bir haç tutarken sol avucunu izleyiciye açık bir biçimde tutmaktadır. Figür zulüm karşısında kararlılığını yansıtan bir duruşta, ağırbaşlı ve sakin bir ifade ile tasvir edilmiştir. Solunda ve sağında, baş hizasında, figürün kimliğini tanımlayan bir yazıt bulunur: “H AGIA EKATERINA” / “Azize Katherina” (Şekil 7).

Sol üst köşeden başlayan döngüde saat yönünde ilerlendiğinde sahnelerin konusu şu şekildedir:

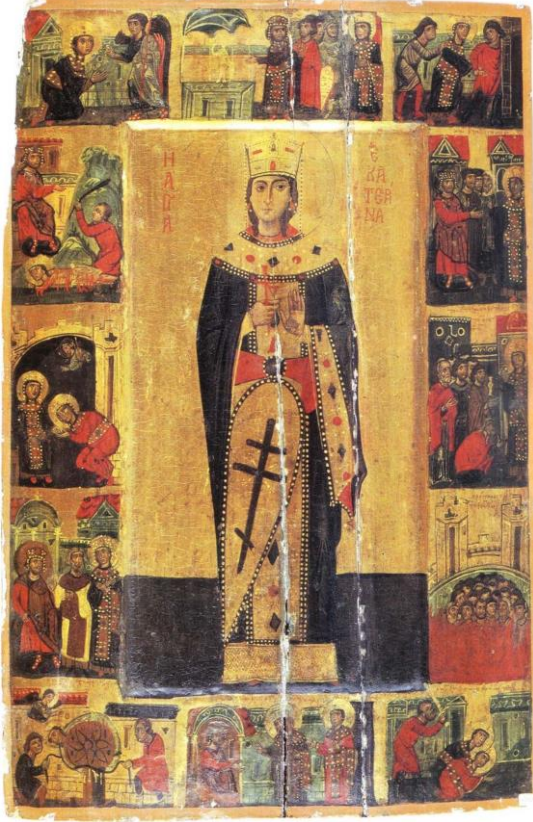
- “1. sahne: Katherina'nın dua etmesi
 2. sahne: Katherina ile İmparatorun tartışması
 3. sahne: Katherina'nın tutuklanması ve saraya götürülmesi
 4. sahne: Katherina'nın filozoflarla tartışması¹⁹
 5. sahne: Filozofların Katherina'nın ayaklarına kapanması
 6. sahne: Filozofların ateşe atılarak infaz edilmesi
 7. sahne: Katherina'nın kıyafetlerinin çıkarılarak kırbaç ile işkence görmesi
 8. sahne: İmparatoriçenin hapisanede Katherina'yı ziyareti ve ayaklarına kapanması
 9. sahne: Vali Khyrasadem'in İmparatora işkence çarkının yapılmasını önermesi
 10. sahne: Katherina'ya çarkta işkence yapılması
 11. sahne: Katherina ile İmparatoriçenin İmparatorla tartışması
 12. sahne: Katherina ile İmparatoriçenin başlarının kesilmesi”
- (Papamastorakis 2007:36) (Şekil 7).

1. sahnede Katherina, bir melek figürünün önünde diz çökmüş halde dua etmektedir. Arka planda bir yapı tasviri göze çarpar. Papamastorakis; 1. sahnenin “*meleğin Katherina'yı hapisanede ziyareti*” olarak yanlış yorumlandığını, ancak sahnenin döngüde 4. sırada olması gerektiğini iddia eder. Öte yandan, bu sahnede “*İmparatoriçenin hapisanede Katherina'yı ziyareti ve ayaklarına kapanması*” konulu 8. sahnedeki karakteristik hapisane binasını, yani tepesinde mazgallı bir kemerle birbirine bağlanan iki kuleyi tasvir etmediğini belirtir. Aksine, 1. sahnenin arka planında yer alan

¹⁹ Vita-ikonalarda kutsal kadınların vaiz olarak tasvirlerine dair bir çalışma için bkz. Papadimitriou 2021:65-78. Çalışmada Azize İskenderiyeli Katerina'nın vita-ikonasındaki “*Katerina'nın filozoflarla tartışması*” sahnesine de (4. sahne) değinilmektedir.

bina özel bir mekânı düşündürmekte ve azizin kendi evinde dua ettiğini göstermektedir (2007:33, 35) (Şekil 7).

Bu vita-ikona Katherina'nın şehitliğe giden engel tanımayan yolunu vurgular (Ševčenko 1999:154).

Şekil 7. Azize İskenderiyeli Katherina'nın vita-ikonası, Azize Katherina Manastırı, Sina Dağı-Mısır

Kaynak: Vokotopoulos. (1995):fig.61.

Azize İskenderiyeli Katherina'nın Atina'daki Bizans ve Hristiyan Müzesi koleksiyonunda yer alan bir ikonası, azizeyi büst halinde tasvir eder. Figür cepheden, İmparatorluğa ait *loros* ve tacı, sağ elinde tuttuğu haç ile kendi geleneksel temsil biçiminin geç bir örneğidir (Şekil 8).

İkona 14. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Çift yüzlü ikonanın arkasında Aziz Zosimas ve Mısırlı Meryem tasvir edilmiştir. Katherina'nın sağ

omzundaki apolet sosyal kökeni ve eğitimi vurgular. Yüzü melankolik bir ifade sergiler (Szoutzou 2020:53-54) (Şekil 8).

Şekil 8. Azize İskenderiyeli Katherina, ikona, Bizans ve Hristiyan Müzesi, Atina-Yunanistan

Kaynak: Dall’Orto-Wikimedia (2009).

2. SONUÇ

Azize İskenderiyeli Katherina’nın *passio*’su yaşamının, şehitliğinin ve bir Hristiyan azizi olarak saygı görmesine yol açan olayların anlaşılmasında son derece önemlidir. Katherina’nın adının Erken Dönem Hristiyan azizlerinin varlığını kanıtlayan bazı tarihi kaynaklarda yer alması, O’nun gerçekte var olup olmadığının sorgulanmasına, hikâyesinin efsanevi olduğuna inanılmasına yol açmıştır. Efsanevi de olsa yaşam öyküsünün İskenderiyeli Katherina’nın Bizans Sanatı içinde kendine yer edinmesinde ve ona özgü ikonografinin oluşmasında önemli bir etkisi olduğunu vurgulamak gerekir.

Katherina’nın *passio*’sunda soylu bir aileden geldiği, iyi eğitilmiş olduğu, hatta oldukça zeki olup inancına sıkı sıkıya bağlı olduğunun altı çizilmektedir. Katherina’nın hikâyesinin Hristiyanlığın paganizm karşısındaki

zaferini temsil etmesi gibi Bizans Sanatı'ndaki bazı temsilleri de bu zaferi vurgular.

Bizans Sanatı'ndaki temsillerinin hemen hepsinde Katherina'nın İmparatoriçelere özgü *loros* ve/veya *thorakion* gibi kıyafetler içinde ve başında mücevherlerle süslü taç ile betimlenmesi onun soylu bir aileden geldiğine gönderme yapmaktadır. İmparatorluk kostümleri ve tacı ile Katherina'nın yüceltildiğini düşünebiliriz. Kostümler genellikle bol incilerle, taşlarla, altın yaldızlı şeritlerle, motiflerle süslüdür. Katherina'nın tasvirlerde giydiği taç en az kostümleri kadar ilgi çekicidir. Bu taç incilerle ve taşlarla süslü altın bir taçtır.

Hristiyan şehitlerinin/*martyr*lerin elinde haç tutarken gösterilmesi şeklindeki geleneksel ikonografi Azize İskenderiyeli Katherina'nın temsillerinde de kendini gösterir. Katherina haçı sağ elinde tutar.

Katherina, yukarıda bazı örneklerine yer verdiğimiz Bizans Sanatı'ndaki tasvirlerinde daima genç, güzel, ağırbaşlı bir figür olarak karşımıza çıkar. Genellikle melankolik ya da hafif üzgün ifade, onun çile döneminde çektiği acıları yansıtmayı amaçlar.

Sonuç olarak Azize İskenderiyeli Katherina'nın temsillerinin yayılım alanı değerlendirildiğinde, O'nun kültürünün ya da ününün hangi dönemde ne ölçüde ve nerede etkin olduğuna dair çıkarım yapmak mümkündür. Azize Katherina'nın kültü ve ünü için Bizans'ta 10.-14. yüzyıllar öne çıkar. İmparatorluğun başkentinde üretilmiş iki el yazması, Theodoros Mezmuru ve II. Basileios Menologion'u 11. yüzyılı işaret eder. Kappadokia bölgesi için 10.-13. yüzyıl aralığı referans kabul edilebilir. Yunanistan'daki anıtsal tasvirlerden biri 11. yüzyıl diğeri 13. yüzyılın başlarına aittir. Son olarak vita-ikona 13. yüzyıl, Atina ikonası 14. yüzyıl başlarına aittir.

KAYNAKÇA

- Altun, F. İ. (2021). “Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 53. 50-70.
- Anderson, J. C. (1988). “On the Nature of the Theodore Psalter”. *The Art Bulletin*. 70(4). 550- 568.
- Barber, C. (ed.). (2000). *Theodore Psalter*. Electronic Facsimile (CD ROM). Champaign.
- Barber, C. (2007). “In The Presence Of The Text: A Note On Writing, Speaking And Performing In The Theodore Psalter”. *Art And Text In Byzantine Culture*. (edt. L. James). New York. Cambridge University Press. 83-99.
- Baumstark, A. (1904). “Ein syrisch-melchitische Allerheiligenlitanei.” *Oriens Christianus* 4. 98-120.
- Belayche, N. (2011). “La politique religieuse ‘païenne’ de Maximin Daia. De l’historiographie à l’histoire”. *Politiche religiose nell mondo antico e tardoantico: orientamenti di governo, forme del controllo, idee e prassi di tolleranza. Atti del convegno internazionale di studi, Firenze, 24-26 settembre 2009. Munera*, 33. (edt. G. A. Cecconi ve C. Gabrielli). Bari. Edipuglia. 235-259.
- Bouras, C. (2018). *The Architecture of the Monastery of Hosios Loukas*. Atina. Melissa.
- British Library. (2023). “Add MS 19352”. (https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352 Erişim Tarihi: 31.07.2023).
- Byzantine & Christian Museum - Ministry of Culture and Sports. (2010). “Wall-painting with Saint Catherine (01068)”. (https://www.byzantinemuseum.gr/en/permanentexhibition/byzantine_world/Byzantine_Attica/?bxm=1068 Erişim Tarihi 08.08.2023).
- Calvelli, L. (2014). “Cypriot Origins, Constantinian Blood: The Legend of The Young Saint Catherine of Alexandria”. *Identity/Identities in Late Medieval Cyprus*. Nicosia. 361-390.
- Camp, J. M. (2001). “Attica”. *The Archaeology of Athens*. Yale University Press. 271-318.
- Castritius, H. *Studien zu Maximinus Daia*. Kallmünz. Verlag Michael Lassleben.

- Chatzidakis, M. (1969). "A propos de la date et du fondateur de Saint-Luc". *Cahiers Archéologiques*. 19. 127-150.
- Chatzidakis, N. M. (1997). *Hosios Loukas – Byzantine Art in Greece*. Atina. Melissa.
- Cormack, R. (1981). "Interpreting the Mosaics of Saint Sophia at Istanbul". *Art History*. 4(2). 131-149.
- Christensen, T. (1974). *Galerius Valerius Maximinus Studier over politik og religion i Romerriget 305-13*. Kopenhagen.
- Chronopoulos, T. (2012). "The date and place of composition of the passion of St. Katherine of Alexandria". *Analecta Bollandiana*. 130. 40-88.
- Cutler, A. (1991). "Hosios Lukas". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. II. New York-Oxford. Oxford University Press. 949-950.
- Dall'Orto, G. –Wikimedia. (2009). (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1963_-_Byzantine_Museum,_Athens_-_St._Catherine_-_14th_century_-_Photo_by_Giovanni_Dall%27Orto,_Nov_12_2009.jpg) Erişim Tarihi: 01.08.2023).
- Diez, E. ve Demus, O. (1931). *Byzantine Mosaics in Greece: Hosios Lucas and Daphni*. Cambridge-Massachusetts. Harvard University.
- Drakopoulou, E. (2009). "British School at Athens research into Byzantine Attica". *Scholars, Travels, Archives: Greek History and Culture Through The British School at Athens*. (edt. M. L. Smith, P. M. Kitromilides, E. Calligas). Londra. The British School at Athens. 145-152, fig. 13.1-13.7, pl. XIV-XVIII.
- DVL-Digivatlib. (2023). "Manuscript-Vat.gr.1613". (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb.gr.1613) Erişim Tarihi: 31.07.2023).
- Einenkel, E. (1884). *The Life of Saint Catherine from The Royal MS. 17 A. xxxvii., c. with its Latin Original from The Cotton MS. Caligula, A. viii, c.* Londra.
- Epstein, A. W. (1975). "Rock-cut Chapels in Göreme Valley, Cappadocia: The Yılanlı Group and Column Churches". *Cahiers Archaeologiques*. 24. 115-126.
- Erdihan, Y. (2010). *Ayasofya'da Bulunan Zoe ve Komnenos Mozaikleri: Resimsel Düzenleme ve Konu Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. İstanbul Üniversitesi.

- Erdihan, Y. (2015). “Ayasofya’da Zoe ve Komnenos Mozaikleri: Resimsel Düzenleme ve Konu Üzerine”. *Art-Sanat*. 4. 15-37.
- Eustratiadou, S. ve Vatopedinos, G. A. I. (1924). *Katalogos ton en te iera mone Vatopediou apokeimenon Kodikon*. (Harvard Theological Studies XI. *Catalogue of The Greek Manuscripts in The Library of The Monastery of Vatopedi on Mt. Athos*). Cambridge. Harvard University Press.
(<https://archive.org/details/catalogueofgreek00hier/page/n7/mode/2up>
Erişim Tarihi: 06.06.2023).
- Evans, H. C. (1997). “Christian Neighbors”. *The Glory of Byzantium Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*. (edt. H. C. Evans e W. D. Wixom). New York. The Metropolitan Museum of Art. 273-278.
- Fawtier, R. (1923). “Les reliques Rouennaises de sainte Catherine d’Alexandrie”. *Analecta Bollandiana*. 41. 357-368.
- Fowden, G. (1988). “City and Mountain in Late Roman Attica”. *The Journal of Hellenic Studies*. 108. 48-59. (<https://www.jstor.org/stable/632630>
Erişim Tarihi: 08.08.2023).
- Gibbons, Cardinal Archbishop of Baltimore. (1916). *The Roman Martyrology*. Baltimore. John Murphy Company.
- Hoşgör, D. (2018). *Representations of Beheading Scenes in The Menologion of Basil II (Vat.gr.1613)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. Koç University.
- Hutter, I. (1997). “Theodoros βιβλιογραφος und Die Buchmalerei in Studiu”. *Οπώρα. Studi In Onore Di Mgr. Paul Canart Per Il LXX Compleanno*. (edt. S. Lucà ve L. Perria). Bollettino Della Badia Greca Di Grottaferrata. vol. 51. 177-208.
- Jerphanion, G. de (1932). *Une Nouvelle Province de L’Art Byzantin: Les Églises Rupestres de Cappadoce*. Tome Ier (2e partie) Paris. Geuthner.
- Jolivet-Lévy, C. (1991). *Les Églises Byzantines de Cappadoce: Le Programme Iconographique de l’Abside et de ses Abords*. Paris.
- Kalavrezou, I. (1994). “Irregular Marriages in the Eleventh Century and the Zoe and Constantine Mosaic in Hagia Sophia”. *Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries*. (edt. A. E. Laiou ve D. Simon). Washington, D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. 241-259.

- Kazhdan, A. ve Ševčenko, N. P. (1991a). "Catherine of Alexandria". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. I. New York-Oxford. Oxford University Press. 392-393.
- Kazhdan, A. ve Ševčenko, N. P. (1991b). "Symeon Metaphrastes". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. III. New York-Oxford. Oxford University Press. 1983-1984.
- Kaya Zenbilci, İ. (2017). *Orta Bizans Dönemi Konstantinopolis Manastır Atölyeleri ve Resimli El Yazmaları Üretimi*. (Doktora Tezi). Ankara. Ankara Üniversitesi.
- Krausmüller, D. (2009). "The Encomium of Catherine of Alexandria (BHG 32b) by the Protaescretis Anastasius, a Work of Anastasius 'the Stammerer'". *Analecta Bollandiana*. 127. 309-312.
- Lafontaine-Dosogne, J. (1963). "Note sur une Vayage en Cappadoce (ete 1959)". *Byzantion*. 28. 465-477.
- Lazaridis, P. (1977). "Byzantine kai mesaionika mnemeia nomon Attikis kai Peiraios". *Arxaiologikon Deltion*. 28. Atina. 53-79. (https://www.searchculture.gr/aggregator/digital-files-from-preservator/edm-record/TAPA/000054-11631_21643 Erişim Tarihi 08.08.2023).
- Meletzis, S. ve Papadakis, T. (1972). *Hosios Lukas and its Byzantine mosaics*. Regensburg. Schnell und Steiner.
- Micheau, F. (2008). "Eastern Christianities (eleventh to fourteenth century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites". *The Cambridge History of Christianity*. Vol. 5. (edt. M. Angold). Cambridge University Press. 373-403.
- Migne, J. P. (1864). "Martyrion tes Agias kai Kallinikou Megalomartyros tou Xristou Aikatherines/Martyrium Sanctæ et Magnæ Martyris Æcaterinæ". *Patrologiæ Curcus Completus. Series Græca*. Vol. CXVI (116). 276-301.
- Mitchell, S. (1988). "Maximinus and the Christians in A.D. 312: A new Latin inscription". *Journal of Roman Studies*. 77. 105-124.
- Mouriki, D. (1974). "Oi Byzantines toikhographies ton parekklesion tes Spilias Pentelis". *Deltion*. 7. 79-119. (<https://doi.org/10.12681/dchae.831> Erişim Tarihi 08.08.2023).

- Oikonomides, N. (1978). "The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia". *Revue des Études Byzantines*. 36. 219-232.
- Oikonomides, N. (1992). "The first century of the Monastery of Hosios Loukas". *Dumbarton Oaks Papers*. 46. 245-255.
- Papadimitriou, P. C. (2021). "Depictions of holy women as preachers in vita icons". *Zograf*. 45. 65-78.
- Papamastorakis, T. (2007). "Pictorial Lives. Narrative in thirteenth-century vita icons". *Mouseio Benaki*. 7. 33-65. (<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/benaki/article/view/1793/1782> Erişim Tarihi: 08.08.2023).
- Pinakes, Textes et Manuscrits Grecs. (2023). (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/> Erişim Tarihi: 31.07.2023).
- Pinakes, Textes et Manuscrits Grecs. (2023). "Grec 1525". (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/51143/> Erişim Tarihi: 31.07.2023).
- Pinakes, Textes et Manuscrits Grecs. (2023). "Hagiographica, Aecatherina v. m. Alexandriae (S.), Passio metaphrastica". (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/14382/> Erişim Tarihi: 31.07.2023).
- Pinakes, Textes et Manuscrits Grecs. (2023). "Hellas, Hagion Oros, Monê Batopediou, fonds principal 0497". (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/18641/> Erişim Tarihi: 31.07.2023).
- Rentetzi, E. (2004). "Il monastero di Hosios Lukas in Focide". *Eirmos*. 1. 227-382.
- Restle, M. (1967). *Byzantine Wall Painting in Asia Minor*. I-III. Germany. Verlag Aurel Bongers Recklinghausen.
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Psidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Studien zur Christliche Denkmaler. Leipzig.
- Schill, P. (2005). *Ikonoğrafie und kult der heiligen katarina von Alexandrien im Mittelalter Studien zu den szenischen darstellungen aus der Katherinenlegende*. (Doktora Tezi). Münih. Ludwig-Maximilians-Universität.

- Ševčenko, N. P. (1991). "Menologion of Basil II". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. II. New York-Oxford. Oxford University Press. 1341.
- Ševčenko, N. P. (1999). "The "Vita" Icon and the Painter as Hagiographer". *Dumbarton Oaks Papers*. 53. 149-165.
- Szotzou, G. E. (2020). *I Agia Aikaterina sti Byzantini Tekhni*. Seminer Çalışması. Selanik. Aristoteles Üniversitesi (<http://ikee.lib.auth.gr/record/310807/files/GRI-2020-26510.pdf> Erişim Tarihi 08.08.2023).
- Talbot, A.-M. (edt.). (1996). *Holy Women of Byzantium Ten Saints' Lives in English Translation*. Washington D.C.
- Teteriatnikov, N. (1996). "Hagia Sophia: The Two Portraits of the Emperors with Moneybags as a Functional Setting". *Arte Medievale*. II serie, anno X, no. 1. 47-67.
- Thierry, N. ve Thierry, M. (1961). "Voyage Archeologique en Cappadoce". *Revue des Études Byzantines*. Melanges Raymond Janin. 19. 419-437.
- Thierry, N. ve Thierry, M. (1963). *Nouvelles Églises Rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı*. Paris.
- Thomas, G. R. (1968). "Maximin Daia's Policy and the Edicts of Toleration". *L'Antiquité Classique*. 37. 172-185.
- Van Heesch, J. (1993). "The last civic coinages and the religious policy of Maximianus Daza (AD 312)". *The Numismatic Chronicle*. CLIII. 65-75.
- Viteau, J. (edt.). (1897). *Passions des saints Écaterine et Pierre d'Alexandrie, Barbara et Anysia. Publiées d'après les manuscrits grecs de Paris et de Rome. Avec un choix de variants et une traduction latine*. Paris.
- Vokotopoulos, P. (1995). *Elleniki Tekhni Byzantines Eikones*. Atina.
- Walsh, C. L. (2003). *The early development of the cult of St Katherine of Alexandria with particular reference to England*. (Doktora Tezi). Queen Mary College, University of London. (<https://core.ac.uk/reader/30695830> Erişim Tarihi: 31.07.2023).
- Walter, C. (1973). "Pictures of the clergy in the Theodore Psalter". *Revue des Etudes Byzantines*. 31. 229-242.
- Weitzmann, K. (1986). "Icon Programs of the 12th and 13th Centuries at Sinai". *Deltion XAE*. 12. 63-116.

- Wikimedia. (2014).
(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/91/Hosios_Loukas_%28narthex%29_-_West_wall%2C_right_01_%28October%2C_2014%29_by_shakko.jpg Erişim Tarihi: 08.08.2023).
- Zanghi, E. (2020). "El Nazar Kilise and its Community, A 10th Century Church in Cappadocia". *Byzantine Society of Cyprus Third International Conference on Byzantine and Medieval Studies 17-19 January 2020*. Nicosia-Lefkoşa.

BÖLÜM 7

KEMAL TAHİR' İN“BOZKIRDAKİ ÇEKİRDEK” ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ve ERKEKLİK TIPLERİ

Bedirhan Yakup ŞENTÜRK¹

Doç. Dr. | Esra GEDİK²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8311891>

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yozgat, Türkiye. b.yakupsenturk@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-1855-2749

²Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Yozgat, Türkiye. esra.gedik@bozok.edu.tr, Orcid ID:0000-0003-3192-2107

GİRİŞ

Eserlerini Türk Edebiyatının toplumcu gerçekçi akımı çerçevesinde ele alan Kemal Tahir, yaşam gerçekliklerinden aldığı sosyal sorunları çeşitli parametrelerle ele alıp inceleyen, tarih, siyaset, toplum gibi olguları edebiyatın kendi iç estetiği ile kurgularken, eser içi diyaloglarla birlikte söz konusu toplumsal problemleri okuyucuya aktarır. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçiş sürecinde, siyasal gerileme, Türk aydınları ve bürokrasisi içerisinde ideolojik bölünmeler, batıcı, gelenekçi ve milliyetçi söylemler arasında, toplumun her kesiminde kendini gösteren değişim ortamı onun eserlerine konu olmaktadır. Bürokrasi, kentleşme, köy gibi sosyolojik olgular, Kemal Tahir'in romanlarında hem dönemin ortamını nesnel bir şekilde ortaya koyarken, yazar karakterler ve diyaloglar aracılığıyla kendi fikirlerini de okuyucuya aktarır. Kendisi, "Notlar" adlı kitabında romancılığını "Anadolu Türkiye'si insanların dünya edebiyatındaki kişisel yerlerini alabilmeleri amacına dayanıyor" (Tahir, 2016) şeklinde ifade eder.

Kemal Tahir, Türk Edebiyatının toplumcu gerçekçi kanadı içerisinde özgün bir fikrî yapıya sahip sanatçılardandır, belki de içlerinde şahsına münhasır kişiliğiyle en çok dikkat çeken yazardır denebilir. Onun farklı yapısı, devrinin Kemal Tahir'le aynı fikir ve ideolojik tarafta olan yazarlarınca kimi zaman eleştirilmiştir. "Bunun sebebi Kemal Tahir'in statik bir fikir dünyasına sahip olmayışıdır. Tahir, Marksizm'in mutlak doğruluğunu eleştirirken, uygulama alanında da toplum yapısına göre değişime gidilmesi gerektiğini savunur" (Köksal, 2017). Kemal Tahir, Türk toplumun kültürel öğelerine, kendi karakterine has yapısına uygun bir sosyalizmin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Herhangi bir ideoloji Kemal Tahir'e göre, söz konusu toplumun refleksi, diğer toplumlara olan sosyal farklılaşması derinlemesine tahlil edilmeden uyarlanmak istendiğinde herhangi bir karşılık bulamayacak, yüzeysel ve sığ bir kopya mesabesinde kalacaktır. "Kemal Tahir, Türkiye'de özgün bir roman ortaya koymanın ancak Türk toplumunun kendi gerçekliklerinden kaynaklanarak ortaya çıkacağına inanmaktadır. Sosyalizm ise Kemal Tahir'e kılavuzluk eden bir fikir hareketidir"

Kemal Tahir romanlarındaki gerçekçilik vurgusu, onun sanat tarzını tamamlayan öğelerden birisidir. Kemal Tahir, temas ettiği sorunları kurgularken, kendine has bir gerçeklik algısıyla yola çıkar. Toplumcu edebiyat aracılığıyla yönlendirmek, topluma kendi yararına bir ideal aşlamak fikri

çerçevesinde Kemal Tahir, gerçekçilik unsurunu da bu doğrultuda kullanır. Gerçekçilik yazara göre çetin bir iştir. Modern tabirle “konfor alanı” olarak nitelendirilen alandan insanlar çıkmak istemezler, bu alan insana sahte bir rahatlık ve rehabet vermektedir, insanlar yazarın ifadesiyle “kendi uydurma gerçekliklerine bağlı kalmaktan zor ayrılmaktadır” (Tahir, 2016) ve gerçeklikten uzaklaşmak, ileri toplumların düşmemesi gereken bir hatadır. Dünya Edebiyatında önemli eserler vermiş milletler bile zamanla edebiyatta gerçeklikten uzaklaştıkları için bu prestiji kaybetmişlerdir.

Bozkırdaki Çekirdek adlı romanı, 1943 yılında taşrada geçen bir romandır. Köy Enstitülerini konu alan eser, dönemin Anadolu kırsalına, devlet toplum ilişkilerine, Türkiye’de eğitim sorununa, modernleşme, batılılaşma meselelerine değinmektedir. Kemal Tahir romanlarında, bu çalışmada da inceleneceği üzerine toplumsal yapı üzerinde yaptığı kurgularda, kadın erkek ilişkileri üzerinde genel olarak birbirine çok yakın profiller çizmektedir. Toplumsal cinsiyet içerikli konuları ele alış biçimi, erkeğin kadın üzerindeki fiziksel ve psikolojik şiddeti çizgisinde ilerleyen ve eserlerin içeriğini oluşturan siyaset teması içerisinde, iktidar ilişkilerini yansıtan bir tarzdadır. Toplumcu gerçekçi yazarların büyük çoğunluğunda, bu türün genel karakteri dolayısıyla sosyolojik olgulara yer vermesiyle birlikte toplumsal cinsiyet içerikleri de oldukça fazladır. Edebiyatının toplumcu düşünceyi benimsemiş realist yazarlarının her biri ayrı ayrı tahlil edilmeyi gerektiren romanlarının değişen toplumun sosyal ve psikolojik yapısının anlaşılmasına katkı sunmakla birlikte toplumsal cinsiyet sosyolojisi ve feminist edebiyat eleştirisi bağlamında her seferinde yeniden analiz edilmesi gerekir (Şeker, 2019).

Kemal Tahir romanları genel olarak, kurgudaki siyasi temada ana veya yan karakterdeki erkekler tarafından çeşitli iktidar amaçları doğrultusunda araç olarak kullanılan, bastırılan veya ötekileştirilen kadınları oldukça yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Kemal Tahir’in roman örgüsünün çerçevesini ataerkil değerler üzerine inşa edilmiş bir toplumsal yapı var kılar. Bu örgü içinde kadın bir fail olmaktan öte adeta bir yan figürdür. (Şeker, 2019). Eserin kent veya köy ortamı, siyasi veya toplumsal bir mesele olması fark etmeksizin, konuya, ortama, farklılaşan sosyo-kültürel öğelere göre ayrı ayrı karakterlerde kurgulanan kadın karakterler, Kemal Tahir’in edebiyatta gerçekçilik çizgisi doğrultusunda, o dönemin kadın erkek ilişkilerine ve toplumsal cinsiyet pratiklerine dair ipuçları vermektedir.

Yazarın romanlarındaki siyasi ve tarihsel ağırlıklı temalardan bahsedilmişti, bu doğrultuda romanlarında, karşılıklı grupların birbirleri üzerindeki güç dengelerine yönelik çatışmaları görülmektedir. Güç ilişkileri, şiddet, saldırganlık, baskı gibi ögelerle birlikte ortaya konulduğunda bir çatışma ortamı oluşmaktadır ve bu ortam, toplumsal cinsiyet bağlamında incelendiğinde, eril hegemonyanın, erkeklik ve erkeklikler vurgusunun bir hayli fazla olması manasına gelmektedir. Kemal Tahir'in romanlarında yer verdiği güç ilişkilerinde karakterler, belirli bir iktidar alanını muhafaza etmek, devamlılığını sağlamak, kendi erkeklik tanımını bu iktidar odağında inşa etmek gibi motivasyonlarla birlikte, hegemonik erkeklige dair bir kaynak sunmaktadır. Kitapta, erkeklerin kendi iktidar alanlarını korumalarına ve bunun için şiddete başvurmalarına, iktidarın devamlılığı için kurdukları örgütsel yapıya şahit olmaktayız. Güç, kültürel ögelerle ve geleneksel erkeklik anlatımıyla donatılmış bir biçimde erkeklerin egemenlik alanının devamlılığını ve varlığını sürdürmektedir. Eserde erkeklerin hem kendi aralarında erkeklik tipleriyle donatılmış bir mücadele, hem kadınlara karşı baskıya ve ötekileştirmeye dayalı bir ayırım, hem de kendi içlerinde yaşadıkları, kendi erkeklik kalıplarıyla mücadele ettikleri psikolojik çatışmalar görülmektedir.

1. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI VE ERKEKLİK TİPLERİ

Toplumsal cinsiyet sosyolojisinde teorik içerikler genellikle kadına yönelik şiddet, ayrımcılık, ötekileştirme, baskı ve kadının emeğinin sömürülmesi gibi kadın probleminin ağırlıkta olduğu bir çizgide gibi algılandığında da toplumsal cinsiyetin bir diğer paydaşı olan erkek cinsiyetiyle ilgili de çalışmalar mevcuttur. Erkeklik kavramı hem sözlük anlamı hem de toplumsal anlam karşılığı olarak gücü, mertliği, cesareti ve şiddeti içermiştir ve bu çağırışım, toplumsal alanda oluşan birikimli bir algının sonucudur. Erkeklik çalışmaları, bu algının oluşturduğu yanılığın değiştirilmesini amaçlamaktadır. Erkeklik çalışmaları, özellikle ikinci dalga Amerikan feminizmine bir anlamda cevap olarak 1960'ların sonu ve 1970'lerde Amerika'da ortaya çıkmıştır. Erkeklik çalışmaları feminizmden etkilenmesinin yanı sıra "bu disiplindeki akademisyenin ayrıca Vietnam Savaşı'yla ilgili yaygın hayal kırıklığı ve bunun sonucunda oluşan bir sinizm ile ataeril iktidar yapılarını, geleneksel erkeklik rollerini ve II. Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş tarafından

teşvik edilen erkek davranışsal beklentilerini sorgulamaya açmıştır” (Kepekçi, 2014). Erkeklik çalışmaları, toplumsal alanda erkeğin konumlanması, tanımı ve erkeğin varlık alanı gibi çeşitli içeriklere sahiptir.

Erkeklik çalışmaları başladığında, teorik oluşumuna feminizmin geçirdiği süreçlere benzer bir süreç izlemiştir. Buradaki en önemli husus feminizmdeki kadın tanımlaması tartışmalarında olduğu gibi erkekliğin nasıl tanımlanacağı ile ilgilidir. Kadına yönelik çalışmalarda olduğu gibi erkeklik çalışmalarında ilk başlarda determinist, pozitivist yönelimler söz konusu olmuştur. Erkekliği geleneksel tanımdan kurtarma çabaları, yerini başka bir normatif tanıma bırakma eğilimiyle karşılaşmıştır. Zamanla gelişen erkeklik çalışmalarında çeşitlilik kazanan fikirler, farklı erkeklik tiplerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum benzer sorunlar yaşayan feminist hareketle ve kadın çalışmalarıyla birlikte, erkeklik çalışmalarının ortak hareket etme ve toplumsal cinsiyet alanında teorik bir çizgiyi beraber takip edebilme noktasına getirmiştir (Kepekçi, 2014).

Erkeğe atfedilen roller, ideal erkeklik tanımlamaları gibi başlıklar, erkeklik çalışmalarındaki temel problematiklerdir. Erkeklik, erkeğe atfedilen ideal biçimler, roller ve gerek kültürel kodlarda gerek yaygın kabullerden ve beklentilerden doğan bir istenç alanını oluşturmaktadır. Bu atıflardan dolayı ortaya çıkan çeşitli erkeklik tiplerini R.W. Connell dört farklı kategoride incelemiştir. Bunlar “hegemonik erkeklik”, “suç ortağı erkeklik”, “madun erkeklik” ve “marjinal erkeklik” (Çelik, 2016). Bunlardan birisi olan hegemonik erkeklik, erkeklik çalışmalarının içerisinde güç ve iktidar ilişkileriyle birlikte erkekliğin inşasını, uygulama biçimlerini ve buradan doğan sonuçları incelemektedir. Hegemonik erkeklik kavramı, R.W. Cornell tarafından, Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramından ilham alınarak tasarlanmıştır (Laloğlu, 2018). Connell’a göre hegemonik erkeklik karşılıklı güç dengelerinin içerisinde bir rekabet alanıdır. Rekabet içerisinde erkek, kendisini gücün ve iktidarın merkezinde, diğer erkekleri ve kadınları da karşıt, mücadele edilmesi iktidar alanında saf dışı bırakılması gereken odaklar olarak görür, erkeklik oluşumunda yalnızca kadınlar değil, diğer erkeklerde bir karşıt güçtür. Connell ’ın kuramsalında erkeğin bir erkek üzerinde kurduğu tahakküm içsel hegemonya, kadına karşı kurduğu tahakküm ise dışsal hegemonyadır (Laloğlu, 2018).

Suç ortağı erkeklik tipi, hegemonik tipte ataerkil düzende iktidarını sağlayan erkekli tipi olan hegemonik erkekliğin, sistemini sürdürebilmesi ve devamlılığını sağlayabilmesi için araç olarak kullanılan erkeklik tipidir. Bu erkeklik tipi ataerkil patriarşide en üstte yer almasa da çıkar gruplarından birisidir ve sistemin içerisinde yer alarak hegemonyayı sürdüren erkeklik tarafından kazanımlarda bulunur, ödüllere ve ayrıcalıklara sahip olur (Laloğlu, 2018). Diğer tarafından hegemonik erkekliğin tahakkümü karşısında etkin bir alan, bireysel bağımsız bir irade göstermeyen suç ortağı erkeklik, kendisini eşitlik ve bağımsızlık alanını kazanmak için yeterli donanımda veya güçte görmediği için mevcut konumunun devamlılığını daha avantajlı görmektedir. Madun erkeklik tipi ise, idealize edilmiş olan erkekliğin cinsel yönelimler, ırk, mezhep, din gibi farklılardan ötürü çeşitli ötekileştirilmelere maruz bırakılan erkekliği ifade eder, genelde hâkim kültür ve söylem içerisinde azınlık durumunda kalmış erkekler bu tip erkekliğe dahil edilmektedir (Bozok, 2019).

2.“BOZKIRDAKI ÇEKİRDEK” ROMANINDA ERKEKLİK TIPLERİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET ÖRNEKLERİ

Kitap, Çorum, Kastamonu ve Çankırı sınırlarının birleştiği, Keşiş Düzü adı verilen kurgusal bir mekânda geçmektedir. Kemal Tahir şehir ve kasaba isimlerini orijinal olarak vermekte iken köy ve diğer bölgeleri kurgusal olarak isimlendirmektedir. Keşiş Düzüne Köy Enstitüsü kurmak için bir eğitim kadrosu gelir. Kitapta tek parti bürokrasisi içerisinde, partinin kendi iç yapısı ve genel olarak siyasal alandaki erkek egemenliği görünmektedir. Ataerkil siyaset alanı, dünyada Fransız İhtilaliyle başlayan özgürlükçü söylemlerle birlikte, özgürlük söyleminin sadece erkekleri kapsadığı fikriyle tepkilere ve kırılmalara başlamıştır (Kepekçi, 2014). İhtilalden sonra okunan İnsan Hakları Bildirgesinin dil olarak da eril bir yapıda olması ve kadınlara hitap eden bir özgürlük alanının olmayışı, kadın haklarının bağımsız bir şekilde ele alınamayışına yol açmıştır. Türkiye’de kadın hakları ile ilgili çalışmalar her ne kadar Yirminci yüzyılda başlamış olsa da romanda Kemal Tahir’in de yansıttığı üzere siyaset içerisindeki ataerkil düzen 1940’lı yıllara geldiğinde devam etmektedir.

Romanın ilk kısmında CHP Genel sekreterliğinde birbirleriyle konuşan milletvekillerine şahit oluruz. Bu ortamda roman aracılığıyla

değerlendirilebilecek husus, Kemal Tahir'in gerçekçilik ve toplumculuk kaideleriyle yazdığı romanlarında gerçektende Türk toplumuna yönelik gerçek tespitlere ve tablolara yer verdiğini görürüz. Kitabın bu pasajlarında, Türk siyasetinin erkek egemenliğini tespit etmek zor değildir. Günümüzde de yapısını koruyan siyasette erkek egemenliğinin ve sözlü, psikolojik şiddet örneklerinin o yıllarda devam ettiğini Kemal Tahir aracılığıyla görülmektedir.

Türk siyasetinde kadının varlığı ve etki alanının artması ile ilgili çalışmalar, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de özgürlük, insan hakları ve eşitlik gibi söylemlerin arttığı On Dokuzuncu yüzyıl sonlarında etkisini artırmaya başlamıştır. "Türkiye'de kadının toplumsal hayata ve siyasete dahil olma çabalarının tarihi Osmanlı Devleti'nin son dönemine dek uzanmaktadır. Tanzimat Dönemi kadın haklarının geliştirilmesi konusunda köklü adımların atıldığı dönem olarak nitelendirilebilir" (Aydemir, 2011). Türkiye'de ve dünyada kadınların siyasetteki varlık mücadelesinin başlamasının üzerinden iki asırdan fazla geçmesine rağmen, siyasette erkek egemenliğin yeterince dönüştürülemediği aşikâr görünmektedir. Türkiye'de bu durum, cumhuriyetin ilk yıllarından beri etkisini arttırsa da tıpkı Bozkırdaki Çekirdek'in bu ilk sayfalarında görüldüğü üzere Türkiye'de siyaset, erkek egemenliğinde varlığı sürdürmeye devam etmektedir.

Türkiye'de siyasetin toplumsal cinsiyet bağlamındaki genel görünümüne doğrudan olmasa da dolaylı bir tablo çizen bu ilk kısımda CHP Genel Sekreterlik binasındaki mebuslar kendi aralarında konuşmakta ve Köy Enstitüleri ile ilgili görüş ayrılıklarına düşmektedirler. Enstitüler konusunda birbirlerine tepkiyle yaklaşan mebuslardan Enstitülere karşı olanlar arasında birbirlerine karşı sözlü olarak sert ifadelerde bulunmaktadırlar, erkekler arası şiddet, bir grubun resmi siyasetteki erki muhafaza etmek, otoriteyi tek bir grubun imtiyazında tutmak ve güç alanını kaybetmemek için birbirleriyle rekabet içine girmektedirler. Köy Enstitülerinin fikir ve eylem bakımından öncülerinden olan ve romanda "Bulgaryalı Genel Müdür" olarak bahsedilen İsmail Hakkı Tonguç, diğer mebuslar tarafından kişiliği, işi ve fikirleri sebebiyle dışlanmakta ve kendisine karşı çeşitli baskılar yapılmaktadır. Genel Müdür'e karşı yapılan ve erkekler arası şiddete dair en dikkat çekici örneklerinden biri olarak, bir erkeğin başka bir erkeğe yaptığı işten dolayı aşağılayıcı tavırlarda bulunması söz konusudur. Kitapta "profesör" olarak isimlendirilen mebus, Genel Müdüre karşı aşağılayıcıyı tavırlar içerisinde "Bu

nasıl bırakıp gidiş! Bu nasıl oturup kalkış! Cigarayı söndürmedi hiç... Bir kaldı ayak ayak üstüne atmadığı... Alt tarafı kırtıpil eliş öğretmeni” (Tahir, 2019), sözleriyle kendi gücüne ve konumuna karşılık, muhababını küçümsemektedir. “Kırtıpil eliş öğretmeni” ifadesinde bir erkeğin mesleğinden dolayı aşağılanarak bahsedilmesine dair bir örnekle karşılaşmaktayız. Başkaber mebus, Enstitülerle ilgili, “Köy Enstitüsünün lafını mı ettiririm ben o zibidilere” (Tahir,2019) ifadesiyle, söz konusu grubun mecliste temsil hakkı olan bir grup, meşru bir siyasetçi olmasına karşın, bu ifadeyle onların “doğal olarak” ikincil konumda olduklarını, aslında söz söyleme veya fikir beyan etme haklarının “doğal olarak” olmadığına işaret eder. Bu doğal olarak ifadesi, olması gereken anlayışıyla oluşmuş özcü bir yaklaşımı ifade eder (Özkürallı, 2021).

Pasajlardaki mebuslar arası şiddet söylemleri, demokratik ve özgürlükçü bir yönetim biçiminin benimsenmesine rağmen, gayr-i resmi bir güç çatışmasının erkekler arasında var olduğunu gösterir. Genel Sekreterlik binası önünde elleri kelepçeli ve alt sınıfa ait olduğu anlaşılan birisine karşı mebuslardan birisi, “Höst dedim! Bura nere ayı? Götür ne cehenneme gidecekse yıkıl!” (Tahir, 2019) tarzında hakaret ederek, alt tabakaya mensup ve doğal olarak ikincil bir konumda olan erkeğe karşı sözlü şiddet örneği vermektedir. Sosyo- kültürel, sosyo- ekonomik farklılıklardan doğan ötekileştirme, siyasal alanda var olan çekişme ve gücü karşı tarafa kaptırmama tutumu, erkekler arası hegemonyanın örnekleridir.

Kastamonu Şirin Köyü’nün yakınlarındaki Keşiş Düzünde, köy ahalisi başta bölgenin toprak zengini olan Zeynel Ağa ve destekçileri tarafından bir tepki söz konusudur. Zeynel Ağa Son Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Anadolu taşrasında yoğun bir şekilde yer bulan toprak ağalarını, yerel eşrafı temsil etmektedir. Sahip olduğu güç, bölgede kendi adına gayri resmi bir egemenlik alanına imkân tanımaktadır. Zeynel Ağa, bölgedeki yönetim ve söz söyleme hakkını hem söylemsel hem de eylemsel olarak taşımakta, bunu sahip olduğu ekonomik zenginlik ile yapmaktadır. Zeynel Ağa, Kaufman’ın ileri sürdüğü erkeğin kadına uyguladığı şiddet, erkeğin erkeğe uyguladığı şiddet ve erkeğin kendisine uyguladığı şiddet üçgeninde, kadına ve erkeğe karşı şiddetin örneklerini vermektedir. (Laloğlu, 2018).

Zeynel Ağa, köyde tek söz sahibi olan figürdür. Geleneksel kültürle örüntülenmiş söylem, Zeynel ağanın iktidarını meşrulaştırma

yöntemlerindedir. Geleneksel etik söylemi, köy ortamında iktidar sağlamanın ve bunu meşrulaştırmanın kolaylaştırıcı unsurlarındandır. Enstitülerin köylerden uzak tutulması için ahlaki yapıyı bozduğu, kız erkek karışık okunduğu için değerlerin ayaklar altına alındığını ileri sürmesi, ahalide karşılık bulmaktadır ve Zeynel Ağa bu ifadeleriyle, güç alanında kendisine tabi olan insanlar nezdinde de bir kurtarıcı görünümündedir. Devamlı olarak romanda kullandığı “köy zagonu”, “ağalığın zagonu” gibi ifadelerle kendisine meşruluk alanı açmakta, “ağalık zagonu” söylemiyle özcü bir anlayışla, olması gerekenin bu olduğuna, işleyen bir sistem olduğuna ve bu sisteminde kendi elinde olması gereken bu olduğu için bulundurduğuna değinmektedir. Örnek verilecek olursa romanda köye gelen bir telgraf üzerine Zeynel Ağa’nın “Kuruldu kurulalı hiç telgraf geldi mi bu köye? Namussuz Yamörenli yeni düzen mi çıkarmakta? Ulan, ben bu köyün ağası değil miyim? Ağa kısmından habersiz köyde pire zıplasa n’olur? N’olur dedim köpoğlu köpek! Ulan sen bunca yıllık düzenini mi bozacaksın?” (Tahir, 2019) çıkışı, iktidarının elden gitme tehlikesine karşı şiddet unsurunun ortaya çıkmasını göstermektedir.

Zeynel Ağa, köyde oluşturduğu egemenlik alanıyla birlikte her şartta sözlü şiddete başvurmaktan çekinmemektedir. Yeğeni Durali’ye karşı devamlı olarak hakaret içerikli sözler sarfetmektedir. Durali, köydeki öğretmenleri destekleyen, Zeynel’in baskıları karşısında kendi eğitim haklarını savunan bir çocuktur. Ama o Zeynel’e göre kıt akıllı, başıbozuk ve ahlaksız bir çocuktur. Durali, erkekler arası şiddette ikincil konumda bırakılmış, oluşturulan normatif değerlere uymadığı için mağdur bırakılmış erkek tipine uymaktadır. Durali’yle birlikte köyün eğitmeni Murat, Zeynel Ağa’nın iktidarına karşı en büyük tehditlerden birisidir, çünkü Murat eğitmen gibiler Ağaya göre köydeki normatif ahlaki yapıyı, dolayısıyla meşruluk zeminini buradan sağlayan Ağanın gücüne karşı bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Murat Eğitmen hakkında yıldırma ve bastırma politikalarına girişen Zeynel, onun köy ahalisince dışlanması ve otoritenin kendisinde sabitlenmesi için bir plan yapar, bu planda Zeynel Ağa, erkeğin erkeğe şiddeti ve erkeğin kadına şiddet örneklerini bir arada verir.

Zeynel Ağa’nın kullandığı otorite, köy içerisindeki hiyerarşiyi doğrudan etkilemektedir. Son Osmanlı ve erken cumhuriyet yıllarında Türkiye’de yönetsel olarak baş gösteren sorunlar, özellikle sistemden, standartlardan ve belirsiz hiyerarşik yapılanmalarla mücadele etmekte,

Tanzimat döneminden sonraki yenilik ve modernleşme hareketleri en çok bu sorunların üzerinde eğilmektedir. Otorite boşluğu ve gücün toprak zenginliğiyle belirlendiği Anadolu taşrasında Zeynel Ağa karakteri üzerinden Kemal Tahir, Anadolu'daki güç ve yönetim arasındaki dengelerin belirlenmesindeki unsurları okuyucuya sunar. Kitapta bu güç ilişkilerine en iyi örnek, aslında yönetim kademesi olarak köyün en yetkili idarecisi olan muhtarın, toprak zengini Zeynel Ağa karşısında ikincil konuma düşmesini ve diyaloglarında devamlı olarak sözlü şiddete maruz kalmasını görmekteyiz. Zeynel Ağa'nın şiddete başvurmasında ve özellikle sözlü şiddet kullanımında söylemleri genellikle cinsiyetçi kalıplarla örülüdür, erkeklik, erlik, yiğitlik gibi ifadeler sıklıkla Ağa'nın hakaretlerinde başvurduğu, muhataplarını bunlardan yoksun olmakla suçladığı sıklıkla kitapta karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de edebiyat da veya sinemada, kadınlar genellikle edilgen bir konumda gösterilmiştir ve günümüzde de bu durum devam etmektedir. Kemal Tahir 'in Sultan karakterini, Tahir'in "gerçekçilik" vurgusuyla okumak veya Türkiye'de kadınlara yönelik şiddetin kurgusal bir metinde de işlenmeye devam etmesi olarak iki farklı yorum ortaya çıkabilir. Bunda edebiyat ve yazarlık alanında da hâkim olan eril dilin ve yazarlık mesleğinde de erkek hakimiyetinin olmasının da etkili olduğu ileri sürülebilir. Edebiyatta karşılaştığımız kadınlarında sıklıkla edilgen gözle işlenmesi ve anlatılması, kadın karakterlerin sıklıkla erkek yazarlar tarafından yazılmasına, edebiyattaki kadının erkeğin yazdığı kadın olmasının da etkisi olduğuna (Parla & Irzık, 2013) dair görüşler söz konusudur.

Kitapta köyün öğretmeni olan Murat eğitime karşı Zeynel Ağa, onu köylülerin gözünde küçük duruma düşürecek bir plan hazırlamıştır ve amacı Murat eğitmeni köyden uzaklaştırmak, böylece bela olarak gördüğü enstitülere karşı zafer kazanmaktır. Planını köydeki Sultan karakteri üzerinden kurgular, Sultan'ın Murat eğitmenle birlikte olmasını, dolayısıyla Murat eğitmenin köyde saygınlığını yitireceğini söyler. Kadın bedeni, erkeğin iktidarının devamlılığı için bir nesne olarak kullanılmaktadır.

Sultan karakteri, halihazırda köyde "kötü kadın" imajına sahip bir kadındır, Sultan'ın üzerinde bulunan bu etiket, köy normlarına ve geleneksel "namus" kavramına karşıt eylemleri nedeniyle yapııştırılmıştır. Sultan, kocasını kaybettikten sonra köylü tarafından önce "dul kadın" damgasıyla birlikte sahipsizlik, başboşluk konumuna getirilmiştir. Acıma ifadeleri ile

ortaya çıkan tezat, Sultan'ın yaşamına ve kişiliğine karşı yapılan tepkisellikle beraber, birçoğunun Sultan'la birlikte olma isteği içerisinde olmasıdır. Geleneksel yapı, taşrada bütün hayat pratiklerini etkisi altına almıştır ve damgalanma, bu hiyerarşinin dışında kalma korkusu, insanlara sahte birer itaat, korku ile karışık bir bağlılık karakteri kazandırmıştır. Kitaptaki erkek karakterler, Sultandan bahsederken oldukça sıradan bir şekilde onun kişiliğine doğrudan hakaret edebilmektedirler ve bu tutum gayet normal karşılanan bir sohbet malzemesi yapılmaktadır.

Kitapta kadınların çeşitli haklardan mahrum bırakılmasına dair çeşitli örneklerde mevcuttur ve bu en çok eğitim hakkı kısıtlanan kız çocukları üzerinden gösterilir. Türkiye'de eğitim konusunda fırsat eşitliği cinsiyet dağılımına bakıldığı zaman erkekler lehine olduğu görülmektedir. Köydeki kız çocukları enstitülerin kuruluş döneminde çeşitli ithamlara maruz kalmışlar, enstitülere yapılan saldırıların ve yıldırma politikasının en başat faktörü yine kadınlar üzerinden yürütülmüştür. Kız çocuklarının enstitülerde ahlakının bozulması, erkekleri “baştan çıkardıkları” gibi söylemlerle birlikte, halihazırda geleneksel ahlak ilkeleriyle yaşayan taşra insanının endişelerini artırmış ve çocuklarının yozlaşacağı ile ilgili önyargılarının artmasına sebep olmuştur. Kitapta bir köyden enstitüye kaydolmaya giden çocuklar için köydeki kadınlardan birisi “Esdüdülere giren karı Ulaklara gelin gelemez” (Tahir, 2019) sözüyle Enstitülerde okuyan kızlara yönelik tepkiyi dillendirmektedir. Köyde camiden Zeynel Ağa'nın buyruğuyla birlikte verilen vaazda cami cemaatine yapılan propaganda esnasında Kara Derviş, kızlarla erkeklerin enstitülerde türlü ahlaksızlıklar yaptıklarını dile getirip enstitülerin memlekette ahlak namına hiçbir şey bırakmayacağını, kıyametin yakın olduğunu ve başlarına türlü musibetlerin yağacağını söylemektedir.

Kadınlara yönelik şiddet unsurlarının yoğun bir şekilde bulunduğu romanda bu şiddette maruz kalan kadınlardan birisi de enstitü ekibiyle birlikte köye gelen ve sosyoloji doktorası yapan Emine öğretmendir. Köye geldiği ilk günden itibaren Kara Derviş tarafından rahatsız edilen Emine öğretmen romanın sonunda Kara Derviş tarafından kaçırılır. Kara Derviş'e Sultan tepki gösterince Derviş ona “Kız ehli kızı sürüyünce ve de başına çökünce ne der Kastamonu'nun gözlüklü yargıcı? Kütükteki yaşına bakılsın der. On beşi bitirmişse nikah der Kıyarım nikâhı” (Tahir, 2019) sözüyle günümüzde kanunların kadınlara karşı olan dezavantajının, kırklı yılların Türkiye'nde de

mevcut olduğunu gösterircesine aslında ne kadar rahatlıkla bu suçu işleyebileceğini ortaya koyar. Emine öğretmenin enstitü ekibi tarafından silahlı çatışma sonucu kurtarılmasıyla biten bölümde Kara Derviş'e kaçırılma olayında yardım eden kişinin de Sultan karakteri olması, ama bunu yaparken Kara Dervişe tepkisinin devam etmesi de ilginç hususlardan birisidir. Sultan'ın öldürülme veya şiddet görme korkusuyla Kara Dervişe yardım etmesi, en sonunda Emine öğretmeni kurtarması ile bölüm sona erer.

Zeynel Ağa'dan sonra en önemli karakterlerden "Cinci Nezir" kasabada dükkânı olan ve bin bir türlü malzemenin ticaretini yapan birisidir. Bu karakter, kasabada ticaret yapmaktan daha çok bölgedeki sosyal ilişkileri sağlayan, askeriyede, bürokraside, ticarete türlü işgüzarlıklarla etkin rol oynayan, dönemin denetimsizliğinden, asayiş sorunundan ve her türlü kurumsal zafiyetinden faydalanan bir karakterdir. Yeri geldiğinde toplumun dini hassasiyetleri Cinci Nezir karakteri için ustaca kullanılmaktadır ve kendi oluşturduğu algılarla toplum nezdinde itibarlı, sözü geçer akçe bir kişi konumundadır.

"Kara Derviş" karakteri, köyde dinî hassasiyetleri temsil eden, fakat kendisi bu hassasiyete zannedildiği kadar sahip olmayan bir karakterdir. Anadolu taşrasında çok sık rastlanan eğitimsiz, halkın dini duygularını kullanan ve din adamı görüntüsü altında illegal ticaret, fiziksel şiddet ve cinsel şiddet gibi çeşitli suçları işlemekte, bütün bunları yaparken bölge halkı nezdinde oluşturduğu manevi itibar ve dini söylemleri kullanmaktadır. Kara Derviş karakteri, Kemal Tahir'in gözünde, Zeynel Ağa ve Cinci Nezirle birlikte, dönemin şartlarında kırsalda gayr-i meşru bir iktidar süren bölgesel güçlerin, dini taassup kanadını oluşturmaktadır. Cinci Nezir ve Kara Derviş karakterlerin, hegemonik erkekliğin sisteminin devamlılığında yardımcı olan "suç ortağı" erkeklik kategorisinde değerlendirilebilir. İki karakter, Zeynel Ağanın merkezde olduğu sistemde, taşradaki eşraf yönetiminin ataerkil sisteminin taşıyıcı yan mekanizmaları olarak görülmektedirler. Zeynel Ağa iktidarının devamlılığını sağlamak için Cinci, Nezir ve Kara Derviş karakterlerinin söylemlerinden ve eylemlerinden yararlanmaktadırlar. Cinci Nezir, devletin o dönemde bürokratik zafiyetleri, merkezin taşraya tam manasıyla hâkim olamaması sebebiyle yürüttüğü illegal ticaret, ağalık düzeni adına, bölge insanına şantaj uygulama gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Köyde enstitünün kapatılması için ağanın talimatıyla köylüden dilekçe

toplaması buna bir örnektir. Fakat yine de ağa tarafından sözlü şiddete maruz kalmaktan kurtulamaz. Cinci Nezir'in ağaya karşı gelmeyişi, onun "suç ortağı erkeklikte" görülen, patriarşik hegemonya içerisindeki konumunu kaybetmeme düşüncesi olarak yorumlanabilir. Hegemonik erkeklik tarafından ayrıcalıklı bir konumda olduklarının bilincinde olan bu erkekler, sistemin onlar tarafından yürütülmesine tepki göstermezler. Onlar için devamlılık, kendilerinin sürekli olarak bundan pay alabileceklerinin göstergesidir (Orun & Delibaş, 2021).

Kara Derviş, kitapta suç ortağı erkekliğin örnekendirildiği bir diğer karakterdir. Zeynel ağa tarafından köydeki türlü illegal işlerine göz yumulması, birbirlerini karşılık olarak desteklemeleri, totalde Anadolu eşrafının egemenlik alanının devamlılığını sağlamaktır. Ağa, destekleyicilerinin gözünde geleneksel düzenin sağlayıcısıdır ve onun meşruiyetinin sarsılması, onun yardımcı mekanizması olan diğer erkekler içinde sorunlar doğuracaktır. Kara Derviş, illegal ticaret yapmaktadır. Arazisinde esrar yetiştiren Kara Derviş köylünün gözünde "Onun içini esrar içmek Allah'a ulaşmanın yollarından biridir" ifadesinde anlaşılacağı üzere dinî söylemlerle birlikte halk gözünde meşruiyet sağlanmışır (Tahir, 2019). Kara Derviş muska yazmak, dua okumak, şifa vermek gibi bahanelerle köylü kadınlara cinsel saldırı ve cinsel istismarda bulunmakta, bunun için de Sultan'ı kullanmaktadır. Sultan karakteri Kara Derviş adına köylü kadınları kandırıp dervişin yanına göndermekte ve mağduriyetlerine zemin hazırlamaktadır. Sultan karakteri, hegemonik erkeklik ilişkilerindeki itaatin gönüllüğü görüşünün somutlaşmış halidir.

3.SONUÇ

Bozkırdaki Çekirdek romanı, Kemal Tahir'in gözünde çeşitli sosyal sorunların edebi bir kurguyla anlatılmasını içerir. Köy Enstitüleri temasının işlendiği romanda toplumsal cinsiyet sosyolojisi açısından ipuçlarına değinilmiştir. Toplumsal cinsiyet sosyolojisi Türkiye'de Avrupa'daki gelişimiyle her ne kadar aynı dönemlerde gelişmeye başlasa, kitabın geçtiği 1940'lı yıllara kadar toplumsal düzlemde kültür ve bilinç alanında ilerleme kaydedilemediği görülmektedir. Türkiye'de taşranın yaşadığı sorunlar, yoksulluk, eğitim sorunu, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ve geleneksel söylemin meşruiyeti paralelinde çoğu toplumsal sorunla Toplumsal cinsiyet

alanında da görülmekte, edebi eserlerde de toplumcu gerçekçi çizgide bu sorunlara değinilmektedir.

Bozkırdaki Çekirdek eseri üzerinden bakıldığında, toplumsal cinsiyet sosyolojinde Türkiye, alt kültür grupları, kent ve köy yaşamındaki pratikler ve siyasal alanda görüldüğü üzere, gelenekçi ve özcü yaklaşımların hakimiyeti alanındadır. Geleneksel yapı tarihsel süreç içerisinde belirli bir toplumsal alanda, kültürel söylemin ve bu söylemden doğan ataerkil iktidara meşruiyet kazandırmaktadır. Ataerkil yapı, hiyerarşik bir yapının oluşmasına, bu hiyerarşide hegemonik erkekliğin, ikincil plana koyduğu diğer erkekler veya kadınlara karşı kullandığı şiddet unsurlarını içermektedir. Gerek fiziksel gerek psikolojik şiddet, ataerkil sistemin devamlılığı için önemli bir parametre olmuştur.

Erkekliğin tanımı taşrada, ideal bir form üzerinden yapılmaktadır. Bu ideal erkek formu ekonomik gücü elinde bulunduran, şiddeti kullanan, cesur, zeki ve savaşı bir profildedir. Kitapta görüldüğü üzere bu özelliklere sahip olmayan karakterler dışlanmış, çeşitli etiketlere ve damgalara maruz kalmışlardır. Birden fazla erkeklik tiplerinin görülebildiği kitapta temelde iktidarının sarsılmasına karşı mücadele veren “hegemonik erkeklik”, bunun devamlılığında yardımcı mekanizma görevi yürüten “suç ortağı erkeklik” tipleri incelenmiştir.

Kadının ataerkil sistem içerisinde tanımlanması, taşradaki kültürel formlar paralelinde gelişmiş, taşranın normatif yapısına uymayan tipte kadınlar dışlanmaya, sözlü, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmışlardır. Kadın, görev tanımı taşranın, köyün ve genel olarak o dönemde Türkiye'nin sosyolojisini belirleyen geleneksel yapının tanımında gelişmiştir. Kadın, ataerkil iktidarın altında tamamıyla edilgen bir görünümde. Kitapta sıklıkla vurgulanan “köy zagonu” tabiri ile düşünsel alt yapısı oluşturulan sistem, eylem alanında da bu şekilde işletilmiştir. Ortaya çıkan tezat görünüm, bazı kadınların horlanmaya, hakarete ve her şekilde ötekileştirilmeye karşın, ataerkil sistemde rıza gösterip herhangi bir karşı eylemde bulunmamasıdır.

KAYNAKÇA

- Aydemir, D. (2011). Türk Siyasetinde Kadın: Çok Oluyoruz! Uşak: International Strategic Research Organization.
- Bozok, M. (2019). Raewyn Connell Ve Erkeklik Çalışmalarının Köşe Taşı Çalışması Olarak Erkeklikler. *Viraverita E-Dergi*, ss. 199-205.
- Çelik, G. (2016). Erkekler De Ağlar!": Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Erkeklik İnşası Ve Şiddet Döngüsü. *Fe Dergi*, ss. 1-12.
- Kepekçi, E. (2014). Hegemonik Erkeklik Eleştirisi Ve Feminizm Birlikteliği Mümkün Mü? *Kadın Araştırmaları Dergisi*, ss. 59-86.
- Köksal, S. D. (2017). Kemal Tahir'in Notlar'ına Yansıyan Roman Poetikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 25-42.
- Laloğlu, P. (2018). Hegemonik Erkeklik Ve Şiddet. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 393-397.
- Orun, O., & Delibaş, K. (2021). Eleştirel Erkeklik Çalışmaları Ve Raewyn Connell. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, ss.14-30.
- Özkürallı, İ. (2021). Biraz Da "Erkeklerden" Konuşalım Mı? Hegemonik Erkeklik Kavramının Feminist Bir Eleştirisi. *Moment Dergi*, ss. 368-387.
- Parla, J., & Irzık, S. (2013). Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat Ve Toplumsal Cinsiyet: Edebiyat Ve Toplumsal Cinsiyet. İstanbul: İletişim.
- Şeker, A. (2019). Orhan Kemal, Kemal Tahir ve Yaşar Kemal'in Romanlarında Mizojinik Söylemlerin Analizi. *Rumelide Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, ss. 136-146.
- Tahir, K. (2016). *Notlar Sanat-Edebiyat 1*. İstanbul: İthaki.
- Tahir, K. (2019). *Bozkırdaki Çekirdek*. İstanbul: İthaki.

BÖLÜM 8

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA DOSTOYEVSKİ ROMANLARI

Dr. | Umut BELEK ERŞEN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8311976>

¹Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Ankara, Türkiye. umutbelek@hotmail.com, Orcid ID:0000-0003-3804-7544

GİRİŞ

Rus ve dünya edebiyatının kuşkusuz en büyük yazarlarından biri olan Dostoyevski (1821-1881) Rus İmparatorluğunun en zor döneminde yaşamış, yazmıştır. Dostoyevski Suç ve Ceza romanını 1865 yılında yazmaya başlar, 1866 yılında tamamlar. Romanda, büyük maddi sıkıntılar çeken üniversite öğrencisi Raskolnikov, kendisine göre topluma hiçbir faydası olmayan tefeci yaşlı kadını öldürerek hem kendini hem de yoksulluğu sebebiyle kendisini sevmeyen biriyle evlenme hazırlığı içindeki kız kardeşini kurtaracaktır. Bu eyleminde kendini suçlu görmediği gibi haklı saymaktadır. Dostoyevski romanında yüce bir amaç uğruna da olsa tasarlanarak işlenen bir cinayetten duyulan pişmanlığı, bir ceza hukukçusunun sadece maddi delil toplamakla yetinmesinin doğru olmadığını, aynı zamanda suçlunun psikolojisiyle de ilgilenilmesi gerektiğini, kişinin aklıyla bulaştığı suçtan yine aklıyla çıkabileceğini göstermek istemiştir.

Raskolnikov, tefeci kadını görünüşte üstün insan teorisini sınamak ve kendisinin bu kategoride yer alıp almadığını kanıtlamak amacıyla öldürür. Elbette, entelektüel bir genç olarak Raskolnikov'un üstün insan felsefesi üzerine kafa yorması ve cinayeti bu kategorideki insanların toplumun tüm kurallarını çiğneyerek kitlelerin üzerine yönetme amaçlı çıkma nedenlerini irdelemesi sonucunda işlenmesi birincil neden olarak kabul edilebilir. Raskolnikov'un gözünde kız kardeşinin yoksulluk nedeniyle paralı bir adamla evlenmesinin, Sonya'nın ailesinin karnını doyurmak için kendisini satmasından hiçbir farkı yoktur ve bu düşünce onu cinayete götüren son damladır.

Dostoyevski'nin çalışmaları genellikle karmaşık psikolojik ve felsefi temaları araştırır ve toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri tasviri de bir istisna değildir. Dostoyevski'nin romanları genellikle geleneksel cinsiyet rolleri ve ataerkil bir yapı ile karakterize edilen bir toplum olan 19. yüzyıl Rusya'sında geçer. Erkek karakterleri tipik olarak otorite, akılcılık ve ahlaki ikilemlerin özelliklerini taşıırken, kadın karakterler genellikle duygusal, besleyici ve ev içi rollere bağlı olarak tasvir edilir. Geleneksel rollerin sınırlı kapsamına rağmen, Dostoyevski bazı kadın karakterlere eylem ve etki sağlar. "Suç ve Ceza"dan Sonia Marmeladov ve "Karamazov Kardeşler"den Grushenka gibi karakterler, güç, empati ve erkek kahramanları etkileme becerisi sergileyerek toplumsal normlara meydan okur. Dostoyevski'nin kadın karakterleri çok boyutludur ve

genellikle varoluşsal sorular ve ahlaki ikilemlerle boğuşur. Onlar sadece pasif figürler değildir; derin bir iç gözlem yaparlar ve romanların felsefi söylemine katkıda bulunurlar. Sonuç olarak, Dostoyevski'nin romanları, 19. yüzyıl Rus toplumu bağlamında toplumsal cinsiyet kavramlarının incelikli bir keşfini sunar. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine bağlı kalırken, eserlerinin felsefi ve psikolojik derinliğine katkıda bulunan karmaşık ve etkili kadın karakterlere de yer verir. Cinsiyet ilişkileri tasviri, daha geniş ahlak, ıstırap ve kefarete temalarıyla iç içe geçer.

Fyodor Dostoyevski'nin romanları, insan psikolojisi, ahlak ve varoluşsal soruları keşfetmeleriyle ünlüdür. Bu makalede, Dostoyevski'nin toplumsal cinsiyeti ele alışı, romanlarındaki kilit kadın karakterlerin incelenmesi ile ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1. KADIN KARAKTERLER

Doğuş Sarpkaya erkeklerin güçlü kadın karakterler yaratabildiğini ama çoğu zaman bunun kaza sonucu gerçekleştiğini söyler ve güçlü kadınları yaratan erkek yazarları üç kategoriye ayırır. İlk kategoride yazarın güçlü kadın yaratma amacında olmadığını, merkeze almaya çalıştığı bir erkek kahramanı olduğunu ama metnin yazara ihanet eden bir yol izlemeye başladığını, en sonunda yazılanlara bakıldığında çaresiz bir erkek ile güçlü ortaya çıktığını söyler. İkinci tür yazarın güçlü, ne istediğini bilen, hayata karşı bir duruş edinmiş kadın yaratarak erkek güçsüzlüğüne vurgu yapmak istediğini, burada güçsüz olarak resmedilen erkeklerin, genelde, dönemin eleştirilen, ne yapacağını bilmeyen, sorunlu adamları olduğunu, güçlü kadının anlatı açısından işlevsel olduğunu, iradesiz erkeğin ise kötü bir durumda olduğunu, kadından bile çaresiz konuma sürüklendiğini belirtir. Üçüncü tip yazarın ise derdi güçlü kadın yaratabilmektir. Yazın tarihindeki güçlü kadınlara dair doğru tahliller yapmayı başarmış, gündelik yaşamı ciddiyle okumuştur, metinlerinin merkezinde kadın ve erkek karakterler eşit ölçüde yer alırlar. İlk kategoriye Dostoyevski, ikincisine Sabahattin Ali, üçüncüsüne ise John Fowles'i örnek verir. (2019:2)

Sarpkaya, olgunluk döneminde muhafazakâr görüşlere sahip olmuş bir yazara göre Dostoyevski'nin oldukça özgür ve güçlü kadın karakterler yaratmasının şaşırtıcı olduğunu belirtir. Bunda, karakterlerini kendinden özerk olarak var edebilmesinin etkisi vardır. Dostoyevski'nin özellikle olgunluk

dönemi metinleri, güçlü kadınların geçit töreni gibidir: Budala'da Nastasya Filipovna, Suç ve Ceza'da Sonya ve en sonu Karamazov Kardeşler'de Agrafena Aleksandrovna Svetlova (Gruşenka) ve Katerina İvanovna Verkhovtseva. Dostoyevski her ne kadar histerik ne yapacağı belli olmayan, güçsüz kadınlar yaratmak istese de pek başarılı olamaz. Artık onun yarattığı kadınlar ona karşı başkaldırmışlardır ve Dostoyevski, romanındaki erkek kahramanlar gibi onların etkisi altına girmiştir. (2019:3)

Ele aldığımız Suç ve Ceza romanında karakterlerin dönüşümü tam olarak bu şekilde gerçekleşir. Raskolnikov'un eylemine ilişkin kilit noktaları kadınlar oluşturur. Olaydan önce evine giderken öldüreceği kadın tefeci Alyona İvanovna'nın kız kardeşi Lizaveta İvanovna'yı görür ve onun birileriyle konuşmasından ertesi akşam evde olmayacağını öğrenir:

Hiç beklemediği bir anda, birdenbire ve tümüyle rastlantısal olarak, yarın akşam saat tam yedide, tefeci kadının kız kardeşi, can yoldaşı Lizaveta'nın evde olmayacağını, böylece kocasının evde tek başına olacağını öğrenmiş oldu. Bulunduğu yerden evine birkaç adımlık bir yol kalmıştı. Ölüme yargı giymiş biri gibi girdi odasına. Hiçbir şey düşünmüyordu, düşünecek durumda da değildi. Ama artık ne yargılama ne irade özgürlüğüne sahip olduğunu her şeye bütünüyle karar verilmiş bulunduğunu birdenbire tüm varlığıyla duydu.” (Dostoyevski, 1986: 04)

Kitapta üç ana kadın karakter bulunmakta ve üçü de belirli özelliklerin altını çizmek amacıyla oluşturulmuş benzemektedir ama sonrasında üçü de güçlü kadın karaktere evrilmiştir: Raskolnikov'un kardeşi Dünya, Sonya ve Sonya'nın üvey annesi Katerina İvanovna.

2. DELİLİK VE DİRENÇ: KATERINA IVANOVNA

Katerina İvanovna Sonya'nın üvey annesidir, iyi bir ailenin kızıdır, ilk kocası ölüp üç çocuğuyla kalınca Sonya'nın babasıyla evlenmiştir. Sonya'nın babası Marmeledov memuriyetten kovulmuş, tüm parasını içkiye yatıran bir alkoliktir. Katerina İvanovna sefalet ve yoksulluk ile verem olmuştur ama içine kapanmaz, susmaz, güçlüdür.

“Raskolnikov, Katerina İvanovna'nın olur olmaz şeyler karşısında bayılıp kendinden geçen kadınlardan olmadığını görmekte gecikmedi.” (Dostoyevski, 1986: 258)

Baş eğilmesi gereken normların hiçbirine uymaz, kocasının cesedi başında dinin temsilcisi, şükretmemiz gerekir diyen papaza isyan eder. Kocasını öldükten sonra cenazenin başına gelen papaza çocuklarını göstererek sert sinirli bir şekilde sorar papaza:

-Bunlar ne olacak?

-Tanrı büyüktür, O'ndan umut kesilmez

-Evet.... Büyüktür ama nedense bizim için değil (Dostoyevski, 1986: 267)

Katerina İvanovna kocasının ölü bedeni başında onu bağışlaması gerektiğini söyleyen papaza öfke ve acı ile onu çoktan bağışladığını ama arabanın altında ezilmese yine sarhoş geleceğini, bütün gecelerini sabaha kadar hepsinin tek kıyafeti olduğu için onları yıkamakla geçirdiğini, pencere kenarlarında kuruttuğunu, günün ilk ışıkları ile de sökükle dikip yırtıkları yamamaya oturduğunu haykırır ve hangi bağışlamadan bahsediyorsunuz diye sorar. (Dostoyevski, 1986: 268)

Kocasının cesedi başına toplanan kalabalığa da isyan eder, toplumsal koşullamalar uymaz ve başsağılığına gelen herkesi dağıtır: Katerina İvanovna “Bırakın hiç değilse rahat ölsün diye bağırır kalabalığa. Ve gidin kendinize başka bir eğlence bulun. Üstelik de ağızlarında birer sigara. Bari zahmet edip şapkalarınızı da çıkarmayaydınız. Aha şapkasıyla gelen de var. Defol bakayım. Hiç değilse ölüye saygı göstermeyi öğrenin.” (Dostoyevski, 1986: 1.cilt s.259)

Katerina İvanovna ve üç çocuğu kaldıkları pansiyondan atılır. Çaresizlik ve sefaletten çıldırma noktasına gelen Katerina yenilgiyi kabul edemez, çaresizce oturamaz, isyan eder, ama yine kendisine ve çocuklarına zarar verir, kendi kendisini yavaşça tüketir. Çocuklarını da alıp gösteri yapmaya, üç kuruş kazanmaya çalışır. Bağırıp dövünür, herkes kendisini terk etmişse o da çocuklarını alıp sokağa çıkaracağını, kendisinin laterna çalacağını, çocukların da şarkı söyleyip dans edeceklerini, kendisinin de dans edip para toplayacağını her gün valini penceresinin önüne gideceğini, soylu memur çocuklarının sokaklarda nasıl dilendiklerini herkese göstereceğini.” söyler (Dostoyevski, 1986: 2.cilt s.198) Sefaletini ve acısını saklamaz, herkese gösterir, acısını göğsünde taşır.

Bu sırada polis çocukları yakalamaya çalışır, o da çocukların peşinden koşayım derken düşer ve ağızından kan gelir. Son nefesini Sonya'nın evinde

verecek olan Katerina İvanovna: “İliğini, kanını emdik senin, Sonya...” (Suç ve Ceza, s. 542) diyerek son anlarında yine kendisini acımasız davranır.

Ölürken yine başı diktir, asla eğilmez: Şu sözleri fısıldar: “Ne papaz mı? Hayır gerekmez, boşa para harcamayın. Benim hiçbir günahım yok! Olsa da Tanrı bağışlar. Kendisi biliyor nasıl acı çektiğimi. Bağışlamazsa eh onu da kendi bilir.” (Dostoyevski, 1986: 2.cilt s.212)

3. DUNYA: GURUR VE CESARET

Radion Romanoviç Raskolnikov’un cinayet kararı almasında kardeşi Dunya’nın Lujin’le evlenme kararı alması önemli bir etkidir:

Hatta şu Lujin denilen adam som altından, tertemiz bir pırlantadan olsa bile kız kardeşim onun yasal kapatması olmayı kabul etmez. Öyleyse niçin razı oluyor? Nedeni ne bunun? Nasıl bir bilmece bu böyle? Aslında durum apaçık ortada: Dunya kendisi için rahat bir yaşam için, (hatta kendini ölümden kurtarmak bile söz konusu olsa) kendisi satmaz, ama bir başkası için satar. Sevdiği, taptığı bir insan için satar. İşte bilmecenin çözümü bu: Dunya kardeşi ve annesi için kendini satıyor. Her şeyi satabilir bu iki insan için o. Biz burada gerektiği zaman tüm ahlaki duygularımızı bastırır, özgürlüğümüzü, huzurumuzu hatta vicdanımızı, her şeyimizi bitpazarında satışı çıkarırız. Tek ki sevdiğimiz varlık mutlu olsun. (Dostoyevski, 1986: 79)

Dunya Lujin’le neden evleneceğini abisi Raskolnikov’a şöyle açıklar:

Ben kendim için evleniyorum, çünkü kendim de güç durumdayım: ama evliliğimin yakınlarıma bir yararı dokunursa bundan hiç kuşkusuz hoşnut olurum. Ne var ki beni bu karara almaya iten ana neden bu değil. Kısacası ben Pyotr Petroviç’le evleniyorum çünkü iki kötüden daha az kötü olanı seçiyorum. Benden beklediği her şeyi dürüstlikle yerine getirmek niyetindeyim böylece de onu aldatmış olmayacağım. (Dostoyevski, 1986: 329)

Dunya bir karar verir ve onun arkasında durur, bunu da abisine soğukkanlılıkla açıklar.

Peki ya annem, sevgili Rodya’dan, biricik ilk göz ağrsı benden başka kimsenin sözü edilmiyor. Böylesine değerli bir ilk göz ağrsı için için Dunya gibi de olsa bir kız kurban edilmez mi? Ah sevgili

ve adaletsiz yürekler! Sonya'nın alinyazısına benzer bir yazgıya boyun eğen yürekler! Sonya ve Dünya: Nasıl bir özveride bulunduğunuzu düşündünüz mü? Gücünüz yetecek mi? Çıkarlarınıza uygun mu? Akıllıca mı? Dünya'cığim Bay Lujinle birlikteliği kabul ettiğinde yazgın Sonya'nınkinden de kötü olmayacak mı? (Dostoyevski, 1986: 80)

Dunya, kardeşi Raskalnikov ile görüşmesini istemeyen ve kendisi ile annesi Pulheriya Aleksandrovna'ya terbiyesizce davranan Lujin'i terkeder. Lujin son ana kadar böyle bir sonu beklemez. Yoksul ve savunmasız bir kadının kendisine karşı gelebileceğini aklına bile getirmez. Dünya'nın kendisini terk ettiğini söylediği görüşmeye bu fakir kadınla ile evlendiği için ve bunu iyilik olarak nitelendirdiği için yaptığı büyük iyiliğin meyvelerini toplamaya gelmiş bir velinimet gibi girmiş, çok tatlı iltifatlar dinlemeye hazırlanmıştır ama Dünya kendisini aşağılamasına izin vermez, Lujin merdivenlerden inerken kendisini değeri anlaşılamamış bir insan olarak görür. “(Dostoyevski, 1986: 2.cilt s. 42)

Lujin'i Dünya'nın güzelliği, kültürü büyülemiştir, hele kızın içinde bulunduğu umarsız durum onu, büsbütün coşturmuştur. Hatta düşlediğinden fazlası vardır, kız gururlu, karakterli, erdemlidir; eğitim ve öğretim bakımından kendisinden bile üstündür. İşte böyle bir yaratık ona yaptıkları için ona derin bir minnet duyacak, hayatı boyunca önünde kul köle olacaktır. Ona gelince kızın üzerinde sınırsız ve kesin bir egemenlik kuracaktır. (Dostoyevski, 1986: 2.cilt s.43)

Dunya Lujin'in tüm bu kendine güvenerek kurduğu planlarını yıkar, yaptığı terbiyesizlik sonucu onu terk eder, ne olacağını düşünmez ve gurunu her şeyin üstünde tutar.

4. SONYA: MASUMİYET VE UMUT

Suç ve Ceza'da iki farklı dünya ve gerçeklik algısı bulunur: Eğitilmiş Rusların pozitivizm ve akılcılığı ile bilimsellik öncesi popüler inançlar evreni. Romanın başından sonuna kadar Raskolnikov'u pençesinde tutan da bu ikilemdir. Bu yollardan herhangi birisini çözüm olarak benimseyemez: Kan, şiddet ve ihlalin iktidara ulaştırın yolu ya da boyun eğme ve acı çekmenin İsavari kurtuluş yolu. Bu iki durum arasında bir sarkaç gibi salınır, her ikisini de sever ve nefret eder. Tıpkı Sonya ile bir karşılaşmasında içinin önce nefretle dolması, sonra hemen duygularının sevgiye dönüşmesi gibi.

Nitekim Dostoyevski'nin notlarında şu satırları okuruz: "Svidrigaylov umarsızlık, siniklik; Sonya umut, en zor gerçekleştirilebilir olan (bunlar Raskolnikov'un kendisi tarafından dile getirilmelidir.) O bunların ikisine de tutkuyla bağlıdır."13 Not defterlerinde Raskolnikov için düşünülen alternatif sonlardan birisi de intihardır, romanda bu ihtimale birkaç kez değinilir. Romanın sonunu kimileri biraz kolayca kaçılmış bulur. Dostoyevski ise çözümün, o yeni yaşamın ne olduğuna detaylı olarak girmeden, "Bu yeni bir hikâyenin konusudur," der; Girard'ın dediği gibi, o yeni hikâye hiç yazılmaz. (Sabit fikir)

Romanın en önemli kadın karakteri Sonya ilk görüldüğünde şöyle tanımlanır:

Kalabalık arasından genç bir kız ürkek ürkek süzülürcesine içeri girdi. Üstü başı dökülüyordu, son derece ucuz giysiler vardı üzerinde; özel dünyasının zevk ve kurallarına göre takıp takıştırılmış ve o bilinen amacı yüz kızartıcı biçimde ve apaçık ortaya koyan bir sokak kadını şıklığı içindeydi. Oğlan çocukları gibi yana yıktığı şapkasının altından zayıf, solgun ve korkmuş yüzü görülüyordu; ağzı açıktı, gözleri korkudan donup kalmışçasına hareketsizdi.18 yaşında kadar görünüyordu, kısa boylu ve zayıftı, ama sarı saçları son derece güzel mavi gözleriyle oldukça sevimli bir kızdı. (Dostoyevski, 1986: 264)

Pyotr Petroviç (Lujin) 'in oda arkadaşı Lebezyatnikov, kadını aşağılayan Lujin' e Sonya'yı şöyle anlatır: "Onun nasıl bir insan olduğunu bilmiyorsunuz. Yalnız son günlerde okumayı bırakmasına benden artık kitap almamasına canım sıkılıyor. Oysa eskiden gelir kitap isterdi. Bütün enerjisine ve protestoda bulunma kararlılığına rağmen bazı kör inançlardan ve aptalca şeylerden kurtulabilmesi için gerekli bağımsızlık, başına buyrukluğ, red, inkâr yeterince yok onda ve bu üzücü bir şey" (Dostoyevski, 1986: 128)

Raskolnikov Sonya'nın eğitim ve kültür düzeyi ile nasıl çıldırmadan kalabildiğini sorgular, intihar etme cesareti de gösteremediğine göre nasıl ayakta kalmaktadır?

"İçinde bulunduğu çirkef, besbelli yalnızca tensel bir şeydi onun için; gerçek ahlaksızlığın bir damlası bile onun yüreğine değmemişti. Üç yol var önünde diye düşündü; kendisini kanala atmak, tımarhaneye düşmek ya da

yüreğini taş gibi duyarsızlaştıran aşağılık zevk ve eğlence alemlerine dalmak. (Dostoyevski, 1986: 63)

Raskolnikov Sonya'nın ancak üçüncü yolu seçebileceğini, ama bir yandan O'nun ruhunun temizliğini koruduğunu düşünür. Sonrasında bir mucize beklediğini ve Tanrı'ya sığındığını, çıkış yolunu Tanrı'dan beklediğini anlar.

En çok ihtiyaç duyduğu kişi Sonya Marmeladova'dır. Ona bir yakınlık duymaktadır ve birbirlerini mıknaş gibi çekmektedirler. Çünkü Sonya, Raskolnikov gibi bir suçludur; başkaları için kendisini ve ahlaki değerlerini aşmaktadır. Kendisini, babası, üvey annesi ve çocuklar için kurban etmektedir. Fahişelik yapmaktadır. Ahlaki bir günah işlemektedir. Sonya, Raskolnikov'u çok iyi anlamaktadır. Onu suçlamaz tam tersine ona acımaktadır. İtirafını dinler ve bir kurtuluş yolu bulmaya çalışmaktadır. Sonya ile karşılaşınca hayatındaki sonsuz yalnızlığa son vermektedir. Sonya, Raskolnikov'un kalbinin kötülükle dolu olduğunu söylemektedir. İnsanın kalbi sevgiyi bilmediği zaman boşluk ve öfkeyle dolmaktadır. Bu da doğal olarak zihinsel köleşmeye götürür ve düşünme yeteneğini kaybetmesine yol açmaktadır. Raskolnikov, çektiği acıları bilinçli olarak yaratır ve artık sadece Sonya'da bir kurtuluş görmektedir. Sonya'nın söylediklerine önem vermektedir. Porfiri Petroviç'e gidip itiraf etmektedir. Kendisini yeterince cezalandıran Raskolnikov, aslında sürgündeyken özgür olduğunu anlamaktadır. (Prevdorj, 2017: 52-53)

Raskolnikov Sonya'ya nasıl öldürdüğünü anlatır:

“Dinle kocakarıya giderken niyetim sadece bir deneme yapmaktı. Bunu böyle bilesin.”

“Ama öldürdünüz. Öldürdünüz!”

“Öldürdüm ama nasıl? Adam öldürme böyle mi olur? Ben o gün kocakarıyı değil kendimi öldürdüm. Kendimi sonsuza dek mahvettim. Şimdi ne yapmalı söyle bana”

Sonra Raskolnikov'un bu sorusuna teslim olması gerektiği şeklinde cevap verir. Raskolnikov “onların milyonlarca insanın canına okuduğunu üstelik de bunu erdem saydıklarını” söyleyerek gitmeyi reddeder. Sonya'ya göre Raskolnikov'un acı çekmesi, günahlarının kefareti ödemesi gerekmektedir, boynundaki haçı O'na uzatır:” Al bunu. Değil mi ki birlikte

acı çekeceğiz, bütün acılara birlikte katlanacağız.” (Dostoyevski, 1986: 197)

Raskalnikov Sonya’ya yaklaşır, onun ayaklarını öper, bu harekete şaşırır ve kendi gibi birisine neden yaklaştığını soran Sonya’ya” Ben senin önünde değil, insanlığın çektiği acının önünde eğildim.” der. İşlediği suçtan dolayı kendisini Sonya’ya yakın hisseder:” Evet büyük bir günahkârsın. Senin en büyük günahın kendini boş yere öldürmen, kendini harcamandır. Söylesene sen nasıl oluyor da böyle bir yüzkarası, böyle bir bayağılık, bunların tam tersi kutsal duygular bir arada bulunuyor sende? “(Dostoyevski, 1986: 62)

Raskolnikov cezasını çekmeye Sibirya’ya gittiğinde Sonya onunla beraberdir..Ama Sonya’nın yaptığı ziyaretler ile ilgilenmez hatta kadına kötü davranır, Sonya orada kendisine bir düzen kurar ve sürekli ziyarete gitmeye devam eder.

Romanın sonuna doğru, onu içine düştüğü karanlıktan kurtarmak isteyen Sonya’ya işlediği korkunç cinayeti itiraf ederken şunları söyler:

“O zaman şunu anladım, Sonya: iktidar, ancak eğilip onu almak cesaretini gösterenlere verilir. Bir tek şey söz konusuydu burada: cesaret! Böylece, hiç kimsenin, hiçbir zaman düşünmediği bir şey geldi aklıma! Evet, hiç kimsenin! [...] Ben... işte bu cesareti göstermek istedim ve... öldürdüm... Ben yalnızca cesaret göstermek istedim, Sonya, hepsi bu!” Raskolnikov işlediği cinayeti Sonya’ya anlatmaya çalışırken bir türlü doğru sözleri bulamaz. Sebebinin tefeci kadını soymak olduğunu söyler önce, ama sonra “Hayır Sonya, bu o değil!” diye haykırır. Katil olmasının nedeninin varlığını başkalarından ayırma arzusu olduğunu kabul eder. Bu cinayetle birlikte kimsenin cesaret edemeyeceği işe el uzatmış ve sürüden ayrılmış olacaktır. Bunu ne para ne de itibar için yapar. Sadece yığınının bir parçası olmadığını kanıtlamak ister. “Ahlâki, vicdani herhangi bir nedene dayanmaksızın, yalnızca kendim için öldürmek istedim!” der. Amacı maddi olanaklara ya da iktidara kavuşmak ve böylece insanlığa yardım etmek değildir amacı. Ailesine daha iyi bir gelecek sağlamak için de işlememiştir bu cinayeti. Öğrenmek istediği tek bir şey vardır: “Ben de herkes gibi bir bit miydim, yoksa bir insan mı?”

Romanın sonunda, Raskolnikov eyleminde kendi varlığını anlamlı kılamadığını anlamıştır. Tarihin akışını değiştiren büyük adamlardan biri, mesela bir Napolyon değildir. Bu muktedirlerin vicdanları ve tereddütleri

yoktur. O sayede ileri gidebilmişlerdir. Kan dökerek ve döktükleri kanın açtığı yolda yürüyerek ilerlemişlerdir. Raskolnikov onlardan biri değildir.

Esas mesele, Dostoyevski'nin kahramanının bu eylemin altından kalkabilecek kadar güçlü olmaması, hayranlıkla bahsettiği o büyük adamlardan biri olmadığını fark etmesi değildir. Raskolnikov bu cinayeti işlerken çok önemli bir gerçeği göz ardı etmiştir. İnsanın kaderi başkalarınınki ile sıkı sıkıya bağlıdır. Birinin felaketi sonunda gelip öbürünü bulacaktır. Öldürdüğü tecrübe kadını sıradan bir parazit değil, kanlı canlı bir insandır. Onun da hayalleri, hırsları ve belki ümitleri vardır. Raskolnikov, işlediği cinayete kendinden bir parçayı da öldürmüştür aslında. Sonya'nın "İtiraf edin, belki Tanrı size yeniden can verir" demesi de bundandır. Çünkü Raskolnikov romanın sonunda yürüyen bir ölü haline gelmiştir artık. Bu sahneyle birlikte, Dostoyevski kara sularında kötülüğün tanımı şaşmaz bir kesinlikle yapılmış olur. Ona göre, herkes her şeyden sorumludur. Kötülük, bunun göz ardı edildiği her yerde kendini gösterir. Başkalarına dair sorumluluğumuzu reddettiğimiz, kendimizi onların acılarından ayırdığımız anda ortaya çıkar. Dostoyevski bilir ki, dünyanın acıları, insanın kibri ve acımasızlığı sonsuzdur. Ama yine de kötülüğe teslim olmamıza gönüllü razı olmaz. Onun için romanlarında bize iyiliğin varlığını hep bildirir, bunu Suç ve Ceza'da Sonya gibi çelimsiz bir sokak kızının küçük şefkatli yüzünde gerçekleştirir (Gürle, 2016: 3).

Sibirya'da Sonya'nın varlığı onu huzursuz eder, hatta tiksinti verir. Eylemlerinden dolayı pişman olmaktan çok uzaktır. Tek hayıflanması sonuna kadar gidecek gücü bulamamış olmasındadır. Yani Sonya'ya itirafında dile getirdiği "Acaba egemenliği eğilip almak yürekliliğini gösterebilecek miydim?" sorusunun cevabı olumsuz olmuştur. Vicdanına yenilmiştir Raskolnikov. Varoluşun sınırsız özgürlüğünde başıboş, sorgusuz sualsiz dolaşırken ayağı insana takılmıştır. Deneyerek öğrenmiştir insanın sınırlarını. Diğer mahkûmlar nefret etmektedir Raskolnikov'dan, oysa Sonya hepsinin gözünde bir azize gibidir. Hasta düşüp de Sonya'yı yanında bulamayan Raskolnikov'un yüreğine ilk defa bir başka insanın özlemi düşer. Hastalıktan kurtulduğunda Sonya'yı sınırsız bir aşkla sevdiğini anlar: "Bu hastalıklı ve solgun yüzlerde, daha şimdiden yenilemiş bir geleceğin, yeni bir yaşam için dirilmenin şafağı parlamaktaydı. Aşk onları diriltmişti. Birinin yüreği,

ötekinin yüreği için bitmez tükenmez bir yaşam kaynağı oluvermişti“. İnsanın yüreğini avutup şenlendirebilecek tek şey başka bir insanın yüreği[dir]” dememiş miydi Andrey Platonov, Raskolnikov da o soğuk aklın özgürlük arayışında kendisini avutup şenlendirecek bir yüreğe uğramıştır. (Güneş, 2016: 3)

Ama Raskolnikov, sürgünde de kendisinden kat kat ağır suç işlemiş olanlar tarafından dışlanır. O zamanlarda onun peşinden sürgüne giden Sonya günlerce hastalanır. Raskolnikov iyileştikten sonra onun yanına giden hasta ve zayıflamış Sonya'yı gördüğünde aklı başına gelir. Sonya ise, Raskolnikov'un kalbinin sevgi ile dolmaya başladığını hisseder. O akşam, Raskolnikov barakaya döndüğünde, Sonya'nın ona verdiği ve yastığının altında uzun zamandır tuttuğu İncil'i çıkartır. Kitabı, şimdiye kadar hiç açmamıştır, çünkü hazır değildi. Kalbi sevgiyi bilmez oysa “Tanrı, sevgidir.” “Raskolnikov şimdi de kitabı açmaz ama aklından bir düşünce geçer: "Acaba şimdi onun inançları aynı zamanda benim de olabilir mi? Onun duyguları özlemleri hiç değilse..."” (Dostoyevski, 1986:296). Bu, yeni bir öykünün başlangıcıdır, bir adamın yavaş yavaş yeniden doğuşunun, gelişiminin, bir dünyadan başka bir dünyaya yavaş yavaş geçişinin; yeni, bilinmeyen bir gerçeklikle tanışmasının öyküsüdür bu” (Dostoyevski, 1998b:296). Dostoyevski, romanını burada bitirir. Güzel bir son olduğunu düşünebiliriz. Ana kahraman Raskolnikov, sevgiye kavuşur ve kendisini kurtarır. Ama bir soruya hala cevap bulamayız; Raskolnikov gerçekten tövbe etmiş midir?! (Purevdorj, 2017: 58)

5. SONUÇ

Karakterler Sonya ve Dünya aslında olayların gidişatına yön vermek için kullanılan anahtar karakterler olarak kurgulanmış karton karakterlerdir. Dünya Raskolnikov'u cinayet işleme fikrine daha da yaklaştıran unsurlardan birisidir. Sonya ise her ne kadar kötü yola sapmış da gözükse de ruhunu saf ve temiz olarak koruyarak Raskolnikov'u doğru yola yönlendirmeye çalışan saf iyi bir güç olarak konumlandırılmıştır. Bununla beraber roman ilerledikçe karakterler kendilerini bulmuşlar ve ikisi de ayrı güçlü karakterler olarak yaşamaya başlamışlardır.

Dunya önce sadece konfor arayışında olan ve bu yüzden zengin bir adamla evlenmeye razı olan bir taşra kızı olarak betimlenir. Sonrasında ise Dunya'nın gururlu, kendi kişiliği olan ve yeri geldiğinde bu kişiliğini

korumak için her şeyi yıkmaktan sakınmayacak denli gözü kara ve iradeli olduğu ortaya çıkar.

Sonya ise koşulların gerektirdiği ve yönlendirdiği zorunluluk doğrultusunda vücudunu satarak ahlaksız bir yaşam sürmektedir fakat Raskalnikov'u doğru düşündüğü yolda yani adalete teslim olması ve cezasını çekmesi yolunda asla yalnız bırakmaz ve bu yolda inanılmaz bir güç ve dirayet gösterir. Raskalnikov'un kendi içerisinde düştüğü açmazlara asla düşmez ve onunla tüm mahkumlara yardımcı olarak, hasta olduğunda kısa bir süre ara verse de yardım etmeye devam eder. Üstelik bu süreçte çoğu zaman ona destek olmaz ve bir yabancı gibi davranır. Buna da aldırılmaz ve doğru bildiği yolda yürümeye devam eder.

Biri saflığın temsilcisi diğeri ise düşmüşlüğü göstergesi iki farklı karakter, kartonluklarından sıyrılarak pırl pırl parlayan iki gerçek karaktere dönüşürler. Amaçlarını yerine getirmekle beraber üstüne de romanın ana karakterleri haline dönüşürler.

KAYNAKÇA

- Güneş, A. (2016). Raskolnikov'un 150 Yıllık Yolculuğu. Milliyet Sanat, Temmuz.<http://www.milliyetsanat.com/kitap/kapak-konusu/raskolnikov-un-150-yillik-yolculugu/717>
- Gürle, M. (2016). Suç ve Ceza 150 yaşında: Hayır Sonya Bu O Değil!.Birgün, Şubat.SuçveCeza 150 yaşında: “Hayır Sonya, bu o değil!” (birgun.net)
- Purevdorj, A. (2017). Dostoyevski'nin Romanlarında Karakter Çerçevesinin İncelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Roman, H. (2016). Suç ve Ceza 150 yaşında. Sabit Fikir.Nisan.Suç ve Ceza 150 yaşında | www.sabitfikir.com
- Sarpkaya, D.(2019).Dostoyevski, Sabahattin Ali ve John Fowles'ın Kadınları: Erkek Yazar Güçlü Kadın Karakter Yaratabilir Mi? Gazete Duvar, Temmuz. Dostoyevski, Sabahattin Ali ve John Fowles'ın kadınları: Erkek yazar güçlü kadın karakter yaratabilir mi? (gazeteduvar.com.tr)

BÖLÜM 9

SİYASAL KATILIMDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Dr. Öğr. Üyesi| Yaşar Pınar ÖZMEN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8311997>

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yozgat, Türkiye. pinar.ozmen@bozok.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-2970-1110

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet konularının özellikle 1970'lerden sonra sosyal bilimlerde giderek daha önemli hale gelmesi, daha önce görmezden gelinen ya da erkek odaklı olarak çalışılan istisnasız tüm disiplinlerdeki çalışmaların kadın odaklı yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu dönemden itibaren tarih öncesi cinsiyet rolleri, cinsiyete dayalı iş bölümü, anaerkil topluluklar, tarihteki kadın filozoflar², sosyal hareketlilikte toplumsal cinsiyet rolleri, yönetimde etkili olan kadınlar, kültürler arası toplumsal cinsiyet anlayışının nasıl değiştiği ile ilgili çalışmalar artış göstermiştir.

Siyasal düşünce tarihinin kilit *erkek* şahsiyetlerinin görüşlerinde kadının toplumdaki rolü ev içi işlerle sınırlandırılmış ve siyaset alanının dışında değerlendirilmiştir. Toplumsal hiyerarşilere karşı olarak bireysel özgürlük ve eşitlik fikrinin üstünde yükselen liberal düşünce geleneğinde dahi kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleredeğinen öncü filozof çok azdır. Günümüzde pek çok ülkede uygulanan temsilî demokrasi biçiminde siyasal katılımın, ilkel bağlılıklar ve ataerkil ilişkiler tarafından belirlenmeye devam ettiği gözlenmekte ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunu her zaman gündemde kalmaktadır. Siyaset teorisi ve siyaset bilimi çerçevesinde toplumsal cinsiyet olgusu perspektifinden yapılan çalışmalara yine son elli yılda yoğunlaştığı gözlenmektedir.

Bu çalışma yönetimin farklı düzeylerinde karar verme süreçlerinin şekillenmesinde etkili olabilen çok çeşitli eylemlerin kapsandığı *siyasal katılım* olgusunu toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır.

1. KADINLAR SİYASET ALANINDA: SİYASAL KATILIM VE TEMSİL

Siyasal katılım genel anlamda halkın siyaseti etkileyen tüm eylemlerini kapsamaktadır. Siyaset teorisyenleri özellikle Batı'da modern demokrasinin gelişim tarihinde demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak yöneticilerin belirlenmesi sürecinde seçme (oy verme) ve seçilme (aday olma) haklarına

²M. L. Waithe'in M.Ö. 600'den yirminci yüzyıla kadar yetmişden fazla kadın filozofun isimlerini, metinlerini ve yorumları derleyen dört ciltlik eseri "Kadın Filozofların Tarihi" (Waithe, 1987) bu alana yapılan büyük katkılardan biridir.

odaklanmıştır. Günümüzde ise siyasal katılım olgusu karar verme süreçlerinin şekillenmesinde etkili olabilen çok çeşitli eylemlerin kapsandığı kavramsal bir düzeyde ele alınmaktadır. Bu eylemler bir siyasi partinin veya sivil toplum kuruluşunun üyesi olmak, çeşitli sosyokültürel etkileşimlerde, boykot ve protestolarda aktif bir rol sergilemek, örneğin ekolojik veya ayrımcılıkla ilgili kaygıları ifade etmek için bir politikacıyla iletişime geçmek gibi çeşitli biçimler alabilmekte ve dijital teknolojinin gelişen imkânlarıyla farklı platformlarda gerçekleştirilmektedir.

Siyasal katılım olgusu Antik Yunan klasik demokrasisinin son derece sınırlı yurttaşlık tanımıyla başlar. Antik Yunan'da sadece özgür erkek yurttaşların zaman zaman kapsamı ve içeriği değişen belli bir servet koşulu altında oylama ya da kura yoluyla karar verme süreçlerinde yer alabildiği bilinmektedir. Halkın yönetime katılımını ifade eden Yunanca demokrasi kelimesi birçok dile de aynen geçerek tarihsel bağlamından farklılaşmış da olsa bir yönetim sisteminin etimolojik temeli haline gelmiştir. Siyasal temsil zaman içinde yöneten ve yönetilen ilişkisinde halkın yönetime dahil olması ve siyasal iktidarın kaynağının halka dayanması ile ilgili bir kavramdır. Modern devletin ortaya çıkması ile birlikte siyasal temsil kurumu, önceleri soylulardan oluşandıran kurulu niteliğindeki meclislerin zaman içinde halktan kişilerin katılımına açılması ile somutlaşmıştır. Bugün yasaları yapan meclisler/parlamentolar modern temsili demokrasinin ontolojik öncüllerinden biridir (Özkan, 2020, ss. 63-71). Siyasal katılım, siyasal temsilcileri seçme ve etkileme başta olmak üzere birçok eylemi kapsayan bir mekanizmadır ve siyasal pratikler üzerindeki kamu denetimi ile ilgilidir.³

Günümüzde halkın karar mekanizmasında mümkün merteye doğrudan söz sahibi olmasını savunan katılımcı demokrasi anlayışına gelinceye kadarmodern temsili demokrasi tarihinde yurttaşlık tanımının ırk, inanç, servet ve cinsiyete bakılmaksızın halka yayılması zaman içinde aşama aşama gerçekleşmiştir. Aydınlanma düşüncesinin önemli bir siyasal sonucu olan Fransız ve Amerikan Devrimleri, halkın egemenliği ve bireysel hak ve özgürlüklerin gelişmesi açısından dünyanın çok çeşitli coğrafyalarında etkili olmuş ve demokrasi tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Fakat günümüzün ileri

³ Siyasal katılım ve siyasal temsil arasındaki ilişki için bkz. Chandhoke, 2009.

demokrasilerinin kadınları da kapsayan bir hale gelmesi bir mücadele sonucunda devrimlerden ancak yüz yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

Avrupa’da on yedinci yüzyılın sonlarında başlayan Aydınlanma Çağı, kadınların kamusal alanlarda görünürlüklerinin arttığı bir dönem olmuş, eğitim başta olmak üzere haklar ve özgürlükler kadının toplumsal rolleri ile bağlantılı olarak tartışılmıştır. Feminizmin yükseldiği bir dönem olarak Aydınlanma’nın kadınlar açısından etkileri ve sonuçları üzerine dağınık haldeki incelemeler özellikle son yüzyıldaki yayınlarla4 daha derli toplu hale getirilmiştir. Aydınlanma düşüncesinin yayıldığı salonlarda (fr.salonnieres) etkili kadınların varlığına ve toplumsal cinsiyet meselelerinin tartışmaya açılmasına rağmen kadın haklarındaki gelişmeler genel siyasal atmosferdeki değişimle aynı hızda ilerlememiştir. Avrupa’da Fransız Devrimi ile şaha kalkan halk egemenliği olgusuile özgürlük ve eşitlik sloganıkadınları kapsayıcı bir nitelikte ortaya çıkmamıştır. Modern demokratik devletlerde kadınların siyasal katılım haklarına kavuşmaları için on dokuzuncu yüzyılı beklemek gerekmiş, liberal siyaset felsefesinde erkeklerin ayrıcalıklı olduğu hiyerarşik toplumsal cinsiyet eşitsizliği düşüncesi sürdürülmüştür. Oy hakkı ile başlayan siyasal katılım mücadelesitoplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı siyaseti değiştirebilecek düzeye henüz erişememiştir.

Dünya siyaset tarihinde eskilerden beri hemen her kültürde güçlü kadinhükümdarlar var olmuş ve güçlü kadın figürler hükümdar olan eşlerini, sevgililerini ve oğullarını siyasal kararlarında etkilemişlerdir. Mezopotamya uygarlıklarından Sümerler, Anadolu’da Hititler kadına toplumsal ve siyasal alanda -yargıçlık ve askerî görevler dâhil- önemli roller atfetmiştir (Sevinç ve Palavar, 2021).Mısır Ptolemaios Krallığı’nın kraliçesi VII. Kleopatra (MÖ. 69-30), Çin İmparatoriçesi Wu Zetian (690-705), İspanya’nın birliğini sağlayan I. Isabel (1474-1504), İngiltere ve İrlanda Kraliçesi I. Elizabeth (1558-1603), 34 yıl Rusya İmparatorluğu’nu yöneten II. Katerina (1762-1796), 63 yıldan fazlaBirleşik Krallığı yöneten Victoria (1837-1901) en çok tanınan kadın hükümdarlardır.5

⁴Bu konudaayrıntılıbilgiiçinbkz. Knott ve Taylor, 2005 ve Robertson, 2005.

⁵Kleopatra üzerine bir araştırma için bkz. Ashton, 2009, Çin İmparatoriçesi WuZetian’ı ele alan bir tez için bkz. Tezel, 2009, hakkında belgesel niteliğinde birçok film ve dizi bulunan I. Elizabeth için bkz. Levine, 2009,II.

Orta Asya'da gelen Türk kültüründe kadının toplumsal konumu erkeklerle eşittir. Orhun Yazıtları'ndan elde edilen bilgilerde özellikle yönetici hakanın eşinin de devlet yönetimine katıldığı, tek başına devleti yönettiği, emirnamelerin ve fermanların "Hakan ve Hatun buyuruyor ki" şeklinde çıkarıldığı bilinmektedir. Kadınlar toplanan kurultaylarda yer almışlardır. Orta Asya Türk Devletlerinde geniş ölçüde siyasi haklara sahip olan kadınlar İslamiyetin kabulü ile birlikte haklarını kullanma açısından kayıplar yaşamıştır (Konan, 2011).

Çoğunlukla doğuştan gelen haklarla ve evlilikler yoluyla yönetimde etkili olan elit kadınların varlığı, halktan sıradan kadınların toplumsal statülerinin artmasında etkili olamamış ve kendileri de iktidarlarının meşruiyetini sağlamak için bir erkekte daha fazla çaba göstermek zorunda kalmışlardır. Soylu olmayan kadın figürler savaşlarda hem cephede hem de hemşirelik, yemek pişirme ve askerler için kıyafet dikme gibi cinsiyet rolleriyle tutarlı daha geleneksel görevlerde bulunmuştur. Adı sanı bilinen en eski isim Jeanne d'Arc (d.1412-ö.1431) gibi birçok kadının devrimlerde, iç savaşlarda, büyük savaşlarda ve daha nice faaliyetlerde rol aldığı bilinmekte ve tahmin edilmektedir. Siyasal antropolojide veri kaynaklarının teknolojinin olanakları ile sağladığı yeni bulgular da daha eskilere giderek ilkel topluluklarda kadınların rolleri hakkında ayrıntılı bilgi vermeye devam etmektedir.⁶

Doğal olarak kadın ve erkek biyolojik özellikleri ile doğan bireylerin toplumda kendilerine cinsiyet bazında biçilen roller ve kalıplarla gelişen sonradan öğrenilmiş sosyokültürel özellikler toplumsal cinsiyet olarak tanımlanır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeğin her alanda eşit haklara ve fırsatlara sahip olması ve eşit olarak katılımının gerçekleşmesi hedefini işaret eder. Sosyokültürel olarak belirlenmiş toplumsal cinsiyet rolleri, ataerki tarafından kadınları anneler ve eşler olarak evin özel alanına ve erkekleri kamusal alana yerleştirmek için ideolojik bir araç olarak kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolü ideolojisi toplumların ekonomik,

Katerina'yı kadın bir yönetici olarak toplumsal etkilerini inceleyen bir araştırma için bkz. Ivleva, 2015, Victoria dönemi için bkz. Booth, 2004, Avrupa'da erken dönem kadın yöneticiler için bkz. Jansen, 2002.

⁶1970'lerden itibaren antropoloji alanında da kadın konusu popüler olmuştur. Aydınlatıcı bir çalışma için bkz. Shapiro, 1981.

sosyal ve politik sistemleriyle etkileşim içinde bir kültürden diğerine ve zaman içinde değişmekte ve ülkeler genelinde kadınlar özel olarak tanımlanmaya devam etmektedir (Bari, 2005). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı kadınların tepkisinin ilk somut sonuçları siyasal katılım alanında oy hakkı hareketi ile alınmaya başlamış ve bu ilk kadın hareketleri birinci feminizm dalgası olarak adlandırılmıştır.

2. İLK KADIN HAREKETLERİ- SÜFRAJETLER

Siyasal katılımın genişlemesinde, toplumda eşit muamele görmeyen bir grup olarak kadınların geleneksel rollerini değiştirmek ve erkeklerle bireysel eşitlik sağlamak için ortaya çıkan ve dalgalar halinde gelişen feminist hareket etkili olmuştur. Feminizm kelimesi ilk olarak sosyalist Charles Fourier'nin ütopyik bir gelecekte kadınların özgürlüğünü tanımlamak için 1837'de kullanılmıştır (United Nations Women, 2023). Modern feminist hareketin öncülleri Fransız Devrimi'ni ortaya çıkaran Aydınlanma döneminde önemli roller üstlenen kadınların faaliyetleri ile başlar. Kadınların, devrimin Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde kapsamamış olması erken feminist figürlerin tepkisini çekmiştir. Olympe de Gouges 1791'de Kadının ve Kadın Yurttaşların Hakları Bildirgesi'ni kaleme alarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Mary Wollstonecraft'ın 1792'de tamamladığı Kadın Statüsünün iyileştirilmesini ve eğitimde radikal bir değişimi vurguladığı Kadın Haklarının Savunusu eseri erken feminist düşüncenin sembolü olmuştur. Ne yazık ki bu öncül eserler kadının yurttaşlık hakları açısından somut bir değişikliğe neden olmamıştır. İngiltere'de 1832'de vergi ödediği ve hukukun üstünlüğüne tabi olduğu halde neden oy kullanmaması gerektiğini anlamayan Mary Smith'ten gelen dilekçe Avam Kamarası'nda okunduğunda gülünç bulunmuştur (UK Parliament, 2023). İngiltere'de etkili olan ve çeşitli eylemlerle seçme ve seçilme haklarını savunan kadın hareketi dönemin medyasında biraz da pejoratif bir yaklaşımla süfrajet (İng. suffrage, oy hakkı) hareketi olarak adlandırılmıştır.

ABD'nin 1760'lardan itibaren çeşitli ekonomik boykotlarla başlayan Büyük Britanya Krallığı'ndan bağımsızlık mücadelesinde kadınlar aktif olarak yer almıştır. Devrim ve iç savaşlar sırasında savaş alanında vechephe arkasındapek çok görev üstlenen kadınların yeni ulus-devletin kurulmasında siyasal katılımdan dışlanması kadınların tepkilerine ve bu konuda lobi

faaliyetleri yapmasına neden olmuştur. Bu çabalara rağmen 1800'lerin ortalarına kadar kamusal alanda erkek temsiline izin veren hukuki statü kadınları geleneksel ev rollerine hapsedmeye devam etmiştir (Burrell, 2004, s. 2). Kadınlar kendilerine daha büyük bir siyasi rol kazanmak için eğitilmiş olmaları gerektiğinin bilincine varmış, köleliğin kaldırılması hareketlerine, siyasi parti ve topluluk etkinliklerine katılmaya ve hayır işleri ile kamusal alana girmeye başlamıştır. Bu dönemde ABD'yi incelemiş olan Alexis de Tocqueville Amerika'da Demokrasi (1835) eserinde kadınların katılımlarına dikkat çekmiştir.

Somut sonuç ortaya çıkaran hareket 1848'de New York'ta düzenlenen ilk kadın hakları kongresinde kaleme alınan Seneca Falls Bildirgesi ile başlamış, bildirmede kadının sosyal, sivil, dini alanlardaki koşulları ve hakları dile getirilmiştir. Bu toplantıda bir araya gelen birkaç yüz kişi kadının toplumsal konumunu, gelir, mülkiyet ve eğitim haklarını tartışmış, bu hakların elde edilmesi için stratejik bir ortak payda olarak "oy hakkı" öne çıkmıştır. 1848'de mevcut siyasal sistem içinde kadın ve erkek arasında eşitliği sağlayacak fırsat ve kaynaklara erişim için yasal reformlara odaklanan liberal feminist hareket birinci feminizm dalgası olarak adlandırılmıştır.

On sekizinci yüzyılın ortalarında Avrupa'yı kasıp kavuran işçilerin çalışma koşulları ve yetersiz ücretlere karşı yükselen işçi hareketleri sadece erkekleri kapsayan oy hakkının genişlemesi taleplerinin dile getirilmesi ile birlikte siyasal katılım haklarını da kapsayan bir hedefe sahip olmuştur. Yine bu dönemde 8 Mart 1857'de New York'ta kadın tekstil işçilerinin haksız çalışma koşulları ve kadınlar için eşit olmayan hakları protesto edilmiş ve kadın işçilerin daha kısa bir çalışma günü ve makul ücretler talep ettikleri ilk organize grev gerçekleştirilmiştir. 1880'li yıllarda çocuklar dahil karın tokluğuna uzun çalışma saatlerinin olduğu günlerde sekiz saatlik iş günü için 1 Mayıs 1886'da ABD ve Kanada'da çok katılımlı büyük bir grev gerçekleştirilmiş ve grevin öncü işçileri idam edilmiştir. 1889'da kurulan II. Enternasyonal'in Paris'te düzenlediği kongrede Amerikan işçilerinin mücadelesine destek verilmiş ve bu amaçla dünya çapında gösteriler düzenlenmiştir. 1890'dan itibaren büyük grevin günü olan 1 Mayıs, "Uluslararası Birlik, Mücadele ve Dayanışma Günü" olarak kabul edilmiş, her yıl bir "Kadınlar Günü" düzenlenmesi de ilk defa II. Enternasyonal'in 1910'daki Kopenhag'taki toplantısında Almanya Sosyal Demokrat Partisi

kadın delegeleri tarafından önerilmiş ve kabul edilmiştir. 1910'dan başlayarak, 8 Mart her yıl Dünya Kadınlar Günü olarak anılmaya başlanmıştır. Kadınların oy hakkı ve işçi hakları için Avusturya, Danimarka, Almanya ve İsviçre'de bir milyondan fazla insanı bir araya getiren "8 Mart", Birinci Dünya Savaşı'nı protesto etmek için bir mekanizma haline gelmiştir. Rusya'da, 8 Mart 1917'de⁷ "ekmek ve barış!" talebiyle kadınların önderliğinde patlak veren büyük gösterinin dört gün sonrasında Çar tahttan feragat etmiştir. Bu nedenle bazı tarihçilerin Rus Devrimi'ni ateşlediğini ileri sürdüğü 8 Mart günü aynı zamanda bir Rus ulusal bayramıdır.

Tarihsel olarak önce oy hakkını kazanmak için kampanya yürüten kadınlar -*süfrajeter*- çeşitli argümanlar kullanmıştır. Oy hakkı kampanyasının ilk yıllarında temel argüman adalet, yani kadınların erkeklerle eşit olduğu ve dolayısıyla kamusal alanda eşit haklara sahip olması gerektiği olmuştur. Bu erken oy hakkı savunucuları, argümanlarını, erkeklerin birkaç nesil önce kendi hükümetlerini kurmak için kullandıkları aynı argümanlara dayandırmıştır: Tüm erkekler eşit yaratıldıysa ve yönetildikleri yasalara devredilemez bir şekilde rıza gösterme hakkına sahiplerse kadınlar da erkeklerle eşit yaratılmış olduğuna göre aynı devredilemez siyasal özgürlük hakkına sahip olmalıdır. Oy hakkı savunucuları, doğal hakkın kadınlar için de geçerli olduğunu ileri sürerken, kadın ve erkeğin özdeş olduğu ortak insanlık argümanını ileri sürmüştür (Kraditor 1965). Kadınların erkeklerle aynı entelektüel ve manevi donanıma sahip eşit insan varlıkları olduğu ve bu nedenle kendilerini ilerletmek ve geliştirmek için erkeklerle eşit veya aynı fırsatları hak ettikleri vurgulanmıştır (Cott 1987).

İngiltere ve ABD de dahil olmak üzere diğer birçok demokraside kadınlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar oy kullanma hakkını kazanamamıştır. Bu yolda giden süreçte 1873 yılında Yeni Zelanda parlamentosuna sunulan 270 metre uzunluğundaki 32.000 imzanın bulunduğu oy hakkı dilekçesi bir ivme yaratmıştır. Kate Sheppard liderliğindeki oy hakkı kampanyacılarının yıllarca süren çabalarının sonucunda 19 Eylül 1893'te yeni bir seçim yasası ile Yeni Zelanda, kadınların oy kullanmasına izin veren ilk ülke olmuştur. Kadınların ilk defa oy hakkı elde edebildiği Yeni Zelanda'da

⁷O zamanlar Rusya'da kullanılan Jülyen takvimine göre kadın grevinin başladığı tarih 23 Şubat Pazar günü miladi takvimde 8 Mart'a denk gelmektedir.

bu kazanımın yüzüncü yılında 1993'te ülkenin 10 dolarlık banknotunun ön yüzünde genel oy hakkının simgesi olan beyaz bir kamelyanın yanında kadın hareketinin lideri Kate Sheppard'ın portresi basılmıştır (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2023).

Birleşik Krallık'ta 1918'den 1928'e kadar kadınlar, 30 yaşında mülk nitelikleriyle veya ulusal üniversitelerden mezun olmak şartıyla oy kullanma hakkını kısmen elde etmekle birlikte ancak 1928 yılından itibaren 21 yaşında herhangi bir nitelik olmaksızın erkeklerle eşit oy hakkına sahip olmuştur. Bu kazanımda, eşi Harriet Taylor Mill'den (1807-1858) etkilenen ve 1865'te İngiltere'de milletvekili seçilen liberal filozof John Stuart Mill'in kadın hakları konusundaki düşünceleri (1869'da cinsiyet eşitliğinden yana olan ünlü makalesi 'Kadınların Boyun Eğdirilmesi'ni yayınlamıştır) büyük önem taşımaktadır. Milletvekilliği döneminde yüksek öğrenim görmeleri yasaklanan orta sınıf eğitilmiş kadınlara yönelik bir tartışma grubu olan veismini toplantılarını yaptığı Hintli bilim insanı Charlotte Manning'in Kensington'daki evinden alan Kensington Derneği'ndeki oy hakkıyla ilgili bir tartışmasının ardından dilekçe hazırlamak ve imza toplamak için gayri resmî bir komite oluşturulmuştur. Mill, en az 100 imza alabilmesi koşuluyla dilekçeyi Parlamento'ya sunmayı kabul etmiş ve ilk versiyon üvey kızı Helen Taylor tarafından hazırlanmıştır. 1866'da aile çevresinden ve arkadaşlık ağlarından 1521 imza toplanmıştır. John Stuart Mill, 7 Haziran 1866'da Avam Kamarası'na ilk toplu kadın oy hakkı dilekçesini sunmuş ve bir konuşma yapmıştır.⁸ Bir yıl sonra dilekçe, kadınlara oy verilmesi konusundaki ilk tartışmayı açmıştır. 20 Mayıs 1867'de Mill, İkinci Reform Yasa Tasarısında 'insan (aynı zamanda erkek anlamına gelen man)' kelimesini 'kişi' ile değiştirmek için çabalamış ve bunu "parlamento üyesi sıfatıyla yaptığım belki de gerçekten önemli tek kamu hizmeti" olarak tanımlamıştır. Parlametoda 73'e karşı 196 oyla kaybedilmiş, ancak Mill verilen destek seviyesinden memnun kaldığını belirtmiş ve daha sonra 1868'de başka bir toplu dilekçede ilk imza sahibi olmak istediğini yazmıştır (UK Parliament, 2023). 1866'dan

⁸7 Haziran 2016'da İngiltere Parlamentosu Westminster Hall'da John Stuart Mill'in bugüne kadar Avam Kamarası'na ilk toplu kadın oy hakkı dilekçesini sunmasının 150. yıl dönümü kutlanmış ve bu hareket "Yeni Şafak" olarak adlandırılmıştır (UK Parliament, 2023).

kadınların İngiltere’de oy hakkını kazanabildikleri 1918 yılına kadar Avam ve Lordlar Kamarası’na bu konuda 16.000 dilekçe sunulmuş, bu süreçte oy hakkı erkekler için genişletilmiş olsa da kadınlar için durum değişmemiştir. 1897’de çeşitli kuruluşların bir araya geldiği Kadınların Oy Hakkı Dernekleri Ulusal Birliği (NUWSS- National Union of Women's Suffrage Societies) oluşturulmuş, dilekçe verme, lobicilik ve yürüyüş gibi barışçıl kampanyalara 1905’in sonlarından itibaren Kadınların Sosyal ve Politik Birliği’nin de (WSPU-Women's Social and Political Union) dâhil olduğu örgütler tarafından yürütülen militan "oy hakkı" kampanyası eşlik etmiştir.

ABD’de kadınların ulusal oy hakkı ancak 1920 yılında elde edilebilmiştir. 1890 yılında kurulmuş Ulusal Amerikan Kadın Oy Hakkı Derneği(NAWSA-National American Woman Suffrage Association) zaman içinde partisiz bir kadın seçmenler birliğine dönüşmüş ve profesyonel kariyer sahibi kadınların yürüttüğü Ulusal İş ve Profesyonel Kadın Kulüpleri Federasyonu’ndan (BPW-National Federation of Business and Professional Women’s Clubs)destek almıştır. Bu iki büyük grup 1920’de kadınlar için bağımsız yurttaşlık, annelik ve çocuk işçiliği gibi konularda yasa değişikliği için lobicilik yapmak amacıyla Kadınlar Ortak Kongre Komitesi’ni (WJCC-Women’s Joint Congressional Committee) kurmuş ve diğer kadın örgütleriyle birleşmiştir. 1920’de Anayasa’da değişikliğin onaylanmasından önce, eyaletler kadınların farklı seçim türlerinde oy kullanmasına izin veren yasalar çıkarmış, bazıları kadınların sadece okul veya belediye seçimlerinde oy kullanmasına izin vermiş, bazı eyaletlerde ise kadınların oy kullanmak istiyorlarsa mülk sahibi olmaları şart koşulmuş, bazı bölgeler kadınlara tam oy hakkı vermiş, bazende bu hakkı geri almıştır (Katz, 2021).Yasal olarak oy kullanma hakkına sahip olmalarına rağmen, siyahların (siyah erkek ve kadın) 1965’e kadar birçok Güney eyaletinde oy kullanma hakları fiilen reddedilmiştir. Kadınlar ayrıca siyasi partiler içinde nüfuz kazanmak ve seçim faaliyetlerinde bulunmak için çalışmış ve birkaç kadın kamu görevine seçilmiştir (Burrell, 2004, s. 7). Günümüze kadar kadın bir başkana sahip olmayan ABD’de 2021 yılında Kamala Harris ilk defa beyaz olmayan bir kadın başkan yardımcısı olarak görevine başlamıştır.

2.1. TÜRKİYE'DE İLK KADIN HAREKETLERİ

Kadınların seçme ve seçilme hakkı Cumhuriyet'in ilanından sonra kazanılmış olmakla birlikte kadın hakları ile ilgili ilk tartışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Döneminde başlamıştır. Orta Asya Türk Devletleri'nde toplumsal cinsiyet açısından daha eşitlikçi bir konuma sahip olan kadınların toplumsal yaşamlarında kısıtlamalar İslamiyetin kabulünden sonra getirilmiştir. Kadının toplumsal yaşamındaki kısıtlamalarla ilgili endişeler Kutadgu Bilig'de ve aynı dönemi kapsayan Dede Korkut Destanı'nda dile getirilmektedir. Selçuklu Dönemi'nde kadının toplumsal yaşamda yer aldığı (örneğin Ahi Teşkilatı'nın bir kolu olan ve kadınların oluşturduğu ilk örgüt olma özelliğini taşıyan Bacıyan-ı Rum Birliği) gözlenmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemiyle birlikte kadın toplumsal yaşamdan silinmeye başlamıştır. (Sevinç ve Palavar, 2021). Osmanlı Döneminde 1610 yılında kadınların erkeklerle aynı sandala binmeleri, 1787 de mesire yerlerine gitmeleri, 1828 yılında ince kumaştan ferace giymelerinin yasaklandığı fermanlarbu kısıtlamalara örneklerden sadece birkaç tanesidir (Konan, 2011).

Osmanlı Dönemi'nde başlayan kadın hareketi, Batı'da başlayan kadın hareketi ile aynı dönemlerde gelişmiştir. Osmanlı aydınları, bürokrasi elitleri ve bu ailelere mensup kadınlar tarafından başlatılan tartışmalar özellikle kadınların eğitimi alanında ilk kazanımlarla etkisini göstermiştir. 1843 yılında kadınlar ilk defa Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitimi almaya başlamış, 1858 yılında Kız Rüştüyeleri açılmış, 1869 yılında kızların eğitimine ilk kez yasal zorunluluk getiren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Daha sonra Kız Sanayi Mektebi adını alacak olan kız meslek okulları ve 1870 yılında kız öğretmen okulları (Dârümuallimât) açılmıştır. 1876 Kânûn-ı Esâsî, kız ve erkek çocuklar için ilköğretimi zorunlu hale getirmiştir. Bu tarihten itibaren kız okulları yaygınlaşmaya başlamış, 1913-1914 döneminde kızlar için ilk lise olan İstanbul İnas (Kız) Sultanisi açılmıştır.1915 yılında İstanbul Üniversitesi'nde (Dârülfünun) kadınlar için haftada 4 gün muntazam konferanslar verilmeye başlanmış, aynı yıl ilk defa İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Türk kadını erkeklerle beraber yüksek öğrenim görmeye başlamıştır. Daha önce kurulan okullardan mezun olan öğrenciler 1915 yılında kurulan kız yüksek öğretim kurumu İnas

Dârülfununun ilk öğrencileri olmuştur. Türk kadını resmî anlamda ilk defa öğretmen olarak çalışmıştır (Gökçimen, 2008).

1847 yılında kız ve erkek çocuklara eşit miras hakkı tanıyan İrade-i Seniyye yayımlanmış, 1858 Arazi Kanunnamesi'nde mirasın kız ve erkek çocuklar arasında eşit olarak paylaştırılacağı hükme bağlanmıştır. Nüfus sayımında kadınların sayılması ilk defa 1882 yılında gerçekleşmiştir. 1897 yılında kadınlar ücretli işçi ve 1913 yılında ise ilk kez devlet memuru olarak çalışmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda askere giden erkeklerden açık kalan bazı memurluklara kadınların tayin edilmesi zorunluluğu doğmuş, savaş sonrası azalan erkek nüfusu kadınların çalışma hayatında daha çok var olmasını sağlamış, bu dönemde evde ve işte çalışan kadının yükü artmıştır (Gökçimen, 2008).

Tanzimat sonrası başlayan eğitim atılımı sonuçlarını vermeye başlamış, kadın sorunları I. ve II. Meşrutiyet Dönemi romanlarında ve kadınlar tarafından da kurulmaya başlayan gazete ve dergilerde dile getirilmiştir. 1868 yılında kimliklerini belirtmeden kadın mektuplarına yer veren Terakki Gazetesi, bir yıl sonra haftalık yayınlanan Terakki-i Muhadderat isimindeki ilk kadın dergisini çıkarmıştır. Kadının toplumsal konumunun eleştirisinin yapıldığı dergide Batı'daki kadın hareketi yakından izlenmiş ve gelişmeler aktarılmıştır. 1886'da çıkarılan Şukûfezar, sahibi (Arife Hanım) ve yazarlarının tümünün kadın olduğu ilk dergidir. 1893'te ise başyazarı ve kadrosunun çoğunluğunu kadınların (aydın bürokrat kesiminin iyi eğitilmiş, entelektüel kızları ya da eşlerinin) oluşturduğu Hanımlara Mahsus Gazete yayınlanmaya başlamıştır (Gökçimen, 2008; Özer, 2013).

Kadın haklarına ilişkin çalışmalar II. Meşrutiyet Döneminde daha sistemli bir hale getirilmiş, kadın dergi sayısı artmış, diğer dergi ve gazetelerde kadın yazar sayısı artmış, çeşitli cemiyetler kurulmuştur. 1909 yılında dönemin az sayıdaki eğitilmiş kadınlarından biri olan ve yazdığı roman ve makalelerde kadın haklarını savunan Halid Edip Kadınların Yükselmesi (Teali-i Nisvân) Cemiyeti'ni kurmuştur (Özer, 2013). Daha eğitilmiş, meslek sahibi ve entelektüel kadınlar seslerini daha fazla duyurmayı başarmıştır. İttihat ve Terakki partisinin kadını destekleyen politikası ile birlikte kadın hakları mücadelesi ivme kazanmış, kadınlar seçme ve seçilme hakkından da bahsetmeye başlamışlardır. Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım, parti çalışmalarında faal olarak görev almıştır. 1913 yılında kurulan Osmanlı

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hakkını Savunma Derneği) faaliyetleriyle ve Kadınlar Dünyası adıyla yayınladığı dergi ile Osmanlı kadınının toplumsal hayatta etkin rol oynaması için çaba göstermiştir.(Konan, 2011; Sevinç ve Palavar, 2021).

Millî Mücadele dönemindecephe gerisinde ve cepheye aktif görev almış kadınların intihap haklarının elde etmeleri için 23 Kasım 1922 tarihinde verilen önerge Meclis'te tartışılmasına neden olmuştur. Kadının sosyal, ekonomik, siyasi haklarının sağlanması için 15 Haziran 1923 tarihinde Kadınlar Halk Fırkası kurma kararı alan Nezihe Hanım ve 13 kadın arkadaşının resmî başvurusu seçme-seçilme hakkı olmayan kadınların parti kurma haklarının da olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Fırka fikri, Türk Kadınlar Birliği olarak derneğe dönüştürülmüş, siyasi parti kurma ve kadınların siyasal hakları elde etmesi yönündekitaleplerine devam etmiştir (Gökçimen, 2008; Özer, 2013). 1924 Anayasasında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemiştir. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eşit öğrenim imkânları verilen kadınlar, 4 Ekim 1926 da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ile yeni medeni haklara sahip olmuştur. 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen kanunla belediye seçimlerinde kadınlara seçme hakkı verilmiştir. 26 Ekim 1933 tarihinde Köy Kanunu'nda yapılan değişiklikle kadınların köy muhtar ve heyetlerine seçilme hakkı tanınmıştır. Kadınların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili seçme ve seçilme hakları 5 Aralık 1934'te Anayasa ve Seçim Kanunu'nda yapılan kanun değişikliği ile verilmiştir. Bu kanunun ardından kadınlar vekil olarak seçilme haklarını ilk defa 8 Şubat 1935'de TBMM V. Dönem Seçimlerinde kullanmış, 17 kadın milletvekili Meclis'e girmiş ve 1936'da yapılan ara seçimle meclisteki kadın vekil sayısı 18 olmuştur.

Tanzimat Döneminden itibaren elde edilen kazanımlar ve bu kazanımların neticesinde özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra hız kazanan kadın hareketi Cumhuriyet'in ilanından sonra aktif siyasete katılım yolunda reformların yapılmasını sağlamıştır. Bu dönemde kadınlar Batılı olma ve geleneksel kalma arasında çeşitli tartışmaların ve modernleşme imajının nesnesi olmuş (Tokuroğlu, 2004, s. 63), hak talepleri elit kadınlar tarafından dile getirilmiş, erkeğin üstün konumunun devam ettiği siyasal ve toplumsal yapıda kadının aile içindeki konumunun öncelikli olduğu her fırsatta belirtilmiştir (Tali, 2019, s. 251). Bu durum Cumhuriyet döneminde ve kadın

hakları konusunda iki ileri bir geri giden günümüz siyasetinde de devam etmektedir.

3. KADINLARA OY HAKKININ DÜNYAYA YAYILMASI

Yeni Zelanda'nın, 1893'te kadınların ulusal seçimlerde oy kullanmasına resmî olarak izin veren ilk ülke olmasının ardından ABD'de oy hakkının tanındığı 1920'ye kadar 19 devlette kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Bu devletlerin yarısı 1917'de Sovyetler Birliği'nin kadınlara oy hakkı vermesi ile birlikte Sovyet etkisindeki Avrupa ve Asya ülkelerinden oluşmaktadır. Pew Araştırma Merkezi'nin raporuna göre 198 ülkeden Türkiye'nin de arasında bulunduğu 129'u 1893 ile 1960 yılları arasında kadınlara oy kullanma hakkı vermiştir. Buna altı Avrupa ülkesi hariç tümü dâhildir. 1960'tan sonra genel oy hakkına izin veren bazı Avrupa ülkeleri arasında İsviçre (1971), Portekiz (1976) ve Lihtenştayn (1984) bulunmaktadır. İsviçre'de kadınlar 1959'dan itibaren bazı kantonlarda veya eyaletlerde yerel düzeyde oy kullanabilmiştir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında dünyanın farklı yerlerinde grevlerde ve kadınların sosyal konumlarına ilişkin çeşitli protestolarda kadınlar sesini duyurmaya devam etmiştir. Sadece Avrupa ve ABD ile sınırlı olmadığı 1929'da Nijerya'daki kadın hareketinde gözlenebilir. Sömürge yönetimi altındaki sosyal konumlarından öfkelenen binlerce Igbo kadını haksız bir şekilde atanmış şeflerini ve kadınlara uygulanan vergileri canları pahasına protesto etmiş şeflerini istifaya zorlamıştır.

Dünyanın diğer ülkelerinde kadınların ulusal seçimlerde oy kullanma hakkı büyük kültürel ve kurumsal değişikliklerden sonra elde edilmiştir. Afrika ülkelerinin %80'i, 1950 ile 1975 yılları arasında vatandaşlara genel oy hakkı vermiştir. Bu, Avrupa'nın Afrika'daki (ayrıca Asya ve Latin Amerika'nın bazı ülkelerindeki) sömürgelerinin bağımsızlığı sonucunda yeni hükümetler ve anayasalarla birlikte gerçekleşmiştir (Pew Research Center, 2020).

ABD dâhil olmak üzere en az 19 ülke başlangıçta ırk, yaş, eğitim düzeyi veya medeni durum gibi demografik faktörlere dayalı olarak belirli geçmişlere sahip kadınların oy kullanma hakkını kısıtlamıştır. ABD'de, siyah Amerikalıların oy kullanmasını engelleyen eyalet ve yerel kısıtlamalarını kaldıran yasa 1965'te kabul edilmiştir. 1902'de Avustralya'da kadınlara tanınan oy hakkından yerli kadınlar dışlanmış yerli halk ancak 1962'de bu

hakka sahip olabilmıştır. Kanada'da, 1918'de oy hakkını kadınlara genişletirken Asyalı Kanadalıları ve yerli kökenlileri dışlamıştır. Asyalı Kanadalılar 1940'lara kadar ve yerli halk 1960'a kadar oy kullanamamıştır. Beyaz kadınların 1930'da oy kullanma haklarını kazandığı Güney Afrika'da ırk ayrımcılığının sona ermesinin ardından ancak 1994'te siyah kadınlar (ve erkekler) oy haklarını kullanabilmıştır. Hindistan, 1935'te oy kullanma haklarını kadınlara ilk kez genişlettiğinde, yalnızca bir erkek seçmenle evli olanlar veya belirli okuryazarlık niteliklerine sahip olanlar oy kullanabilmıştır. Ülkede genel oy hakkı 1950'de tanınmıştır. Bazı ülkeler başlangıçta kadın seçmenler için erkek seçmenlere göre daha yüksek bir asgari yaş belirlemiştir. Örneğin 1915'te İzlanda'da 40 yaşın üzerindeki kadınlar oy kullanma hakkını kazanmış, beş yıl sonra, kadınların oy kullanma yaşı 25'e düşürülmüştür.

Yasal ve kültürel kısıtlamalar, oy hakkı verildikten sonra bile bazı ülke ve bölgelerde kadınların seçmen katılımını sınırlamıştır. Örneğin kadınlara oy hakkı veren ilk Latin Amerika ülkesi Ekvador (1929) oy hakkını yalnızca okuma yazma bilen Ekvadorlu kadınlara vermiştir. 1967'de yeni bir anayasa okuma yazma bilen kadınlar için oy vermeyi zorunlu hale getirmiş ve 1979'a kadar okuma yazma şartı tamamen kaldırılmıştır. Macaristan ve Guatemala gibi diğer bazı ülkelerde de kadın seçmenler için daha sonra kaldırılan okuryazarlık şartları mevcuttur. Daha yakın zamanlarda, Samoa hükümeti yalnızca matai olarak bilinen başlıca unvanlara sahip olanların parlamento seçimlerinde oy kullanmasına izin vererek, kadınları etkin bir şekilde oylamadan dışlamıştır. Ada ülkesi 1990'da genel oy hakkını kabul etmiştir (PewResearch Center, 2020).

Butan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveyt, kadınların ulusal seçimlere katılmasına izin veren en son ülkelerdir. 2007'de monarşiden parlamenter demokrasiye geçen Butan ve ilk ulusal seçimlerini 2006'da yapan BAE kadın vatandaşların oy kullanmasına izin vermiştir. Kuveyt Parlamentosu 2005'te seçim yasasında yaptığı değişiklikle kadınlara oy kullanma ve aday olma hakkını garanti etmiştir. Suudi Arabistan Krallığı, 2015 yerel seçimlerinde kadınlara oy hakkı vermiştir.

4. FEMİNİZM DALGALARI VE SİYASET ALANINDA KADIN SORUNLARININ TARTIŞILMASI

Oy hakkının kazanılmasından 1960'lara kadar geçen on yıllar, kadınlar için eşit haklar elde etmeye yönelik aktivizm söz konusu olduğunda dünyada bir durgunluk dönemi söz konusudur. Kadın oy verme oranları düşük kalmış, pek çok kadın siyasi liderlik pozisyonlarına aday olamamıştır. Kadınların, dezavantajlı bir grup oldukları konusunda hemfikir olmamaları ve kadınların statüsünü iyileştirmek için örgütlenen kadınların eşitliğin nasıl olacağı veya nasıl elde edileceği konusunda aynı fikirde olmamaları (Burrell, 2004, ss. 7-9) günümüzde de karşı karşıya kalınan temel bir problemdir.

1960'larda ortaya çıkan ikinci feminizm dalgası ve o zamandan beri kadınların siyasi sürece görece artan katılımı, kadınların yaşamlarındaki, özellikle eğitim ve ekonomik durumlarındaki ve işgücüne katılımlarındaki değişikliklerden etkilenmiştir. Siyasal eşitsizliklerle birlikte kadınların özel addedilen sorunlarında siyasal düzleme taşınmıştır. "Kişisel olan politiktir" sloganıyla kadınla ilgili konuların en uç noktalarda tartışıldığı bu dönemde, eşitsizliğin kaynağının "cinsiyet-toplumsal cinsiyet" sistemi olduğu olgusundan hareketle bu sistemin getirdiği kısıtlamaların kaldırıldığı daha kökten bir devrimin savunulduğu radikal feminizm yaklaşımı yükselmiştir. Popüler feminist direnişin sembolü olan Las Mariposas (Kelebekler) olarak da bilinen Mirabal kardeşler (Minerva, María Teresa ve Patria) Dominik Cumhuriyeti'ndeki Rafael Trujillo diktatörlüğünü açıkça protesto etmek için bir muhalefet hareketi oluşturmuştur. 25 Kasım 1960'ta kız kardeşlerin suikasta kurban gitmesi üzerine halkın tepkisi ve Trujillo karşıtı hareketin etkisiyle diktatörlük bir yıl içinde devrilmiştir. Acımasızca katledilmelerinin günü, o zamandan beri kadına yönelik şiddeti sona erdirmeye konusunda farkındalık yaratmak için 25 Kasım olarak anılmaktadır. Ekonomik eşitsizliği protesto etmek için 1975'te İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te toplanan ülke nüfusunun onda birini temsil eden yaklaşık 25.000 kadının "Kadınlar İzin Günü" protestosu, şehrin hizmetlerini, okullarını ve ticaretini fiilen durma noktasına getirmiştir (United Nations Women, 2023).

Birinci Uluslararası Kadın Yılı, ilk BM Kadın On Yılı ve Meksika'daki ilk dünya kadın konferansı, kadın haklarına ilişkin küresel söylemi tırmandırmıştır. 1975 yılında, 19 Haziran ve 2 Temmuz tarihleri arasında Meksika Şehrinde gerçekleşen ilk BM Dünya Kadın Konferansı toplumsal

cinsiyet eşitliğini desteklemek amacını taşıyan bireyleri bir araya getirmiştir. Toplumsal cinsiyet bağlamındaki temel hedef hem yasalar önünde hem de yaşamın içinde kadın ve erkek arasında tam eşitlik. Uluslararası düzlemde atılan en büyük adım 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin (CEDAW- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) kabul edilmesidir. 189 ülkeden onay alan Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden sonra en çok onaylanan ikinci BM insan hakları sözleşmesi olan CEDAW, imza sahibi hükümetleri, aile de dahil olmak üzere kamusal ve özel yaşamda kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı sona erdirmek için yasal olarak bağlamakta ve kadın ve erkek arasında yalnızca yasalarda değil, gerçek anlamda eşitlik sağlamayı amaçlamaktadır.

Kadınların oy hakkı hareketinin başlamasından bu yana geçen bir asırdan fazla bir süre ve güçlü kadın hareketleri 1980'lerde dünyanın çok sayıda ülkesindeki kadınların oy kullanabilmesini sağlamıştır. Fakat siyasette ve kamusal yaşamın diğer alanlarında liderlik pozisyonlarını almak için güçlü bir mücadele devam etmektedir. Kadınlar, 1960'lardan sonra yavaş bir ilerleme ile dünyanın en yüksek devlet mevkilerindeki yerini alabilmiştir. Bu mevkilerdeki 1975'te %2,7 olan kadın oranı 1985'te %3,7'ye çıkmış günümüzde ise %10 seviyesini ancak zorlamıştır (United Nations Women, 2023).

1990'lardan itibaren eski tartışmaların üzerine yeniden alevlenen üçüncü feminizm dalgası ise daha geniş bir haklar ve özgürlükler hareketine dönüşmüştür. Feminizm dalgaları yirminci yüzyılda kadınların, hem siyasi faaliyetlerde bulunan ve siyasi liderlik pozisyonları arayan bireyler olarak hem de özellikle kadınlar için siyasi süreci etkilemek ve barış gibi diğer toplumsal hedefler için çalışan gruplar olarak her zamankinden daha aktif olmasını sağlamıştır (Burrell, 2004, s. 5). Kadına yönelik şiddet biçimlerini açıkça ele alan ve tanımlayan ilk uluslararası araç olan Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildiri (DEVAW-Declaration on the Elimination of Violence against Women) 1993'te BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. 1994'te Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda (ICPD- International Conference on Population and Development) insanları ve haklarını kalkınmanın merkezine koyan ve kadınların cinsel ve üreme sağlığını herkesin esenliğinin anahtarı olarak kabul

eden 23 yıllık bir Eylem Programı hazırlanmıştır. 1995'te kadın haklarını ilerletmek için çevre, eğitim, sağlık, yoksulluk, karar verme süreçlerinde kadının yeri ve gerekli kurumsal mekanizmaların dahil edildiği 12 kritik alan altında eylemlerin yol haritasını içeren ve Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen kapsamlı bir çerçeve olan Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu kurulmuştur. Eylem platformu, dünya çapında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarını elde etmek için mücadele eden kadınların ve kız çocuklarının ortak çabalarına yanıt vermeye çalışmakta ve uluslararası toplumun medeni, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel eşitsizlikleri ele alma taahhüdünün bir devamı olarak hareket etmektedir. Bu eylem platformunda kapsanan kadın ve silahlı çatışma konusu, 2000'de BM Güvenlik Konseyi Kararı 1325 ile savaşın kadınları farklı şekilde etkilediğini kabul eden ve kadınların çatışma önleme ve çözümüne katılımını talep eden ilk BM yasal ve siyasal çerçevesi ile geliştirilmiştir. 2000'lerden itibaren Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Pakistan gibi dünyanın farklı bölgelerinden kadının toplumsal statüsüne ilişkin sesler birer birer yükselmiştir.

Hindistan'da bir öğrencinin toplu tecavüze uğramasının ardından kadın hakları için dayanışma amacıyla 21 Ocak 2017'de düzenlenen "kadın yürüyüşüne" dünya çapında 3,5 ve 5,5 milyon arasında insanın katıldığı tahmin edilmektedir. Bu yürüyüşün gerçekleşmesinde aynı dönemde gündeme gelen Latin Amerika'daki kadın cinayetleri ve Nijerya'da kız öğrencilerin kaçırılması tetikleyici olmuştur. Kadınların sesleri dijital medyada öne çıkmış toplumsal cinsiyet eşitliği talebi çeşitli sloganlarla dile getirilmiştir. 2019'da Şili'deki feminist kolektif LasTesis tarafından organize edilen kadına yönelik şiddeti protesto eylemleri, Uluslararası Kadına Yönelik Şiddete Karşı Mücadele Gününde (25 Kasım) başlamış ve kısa süre içinde dünya çapında tanınıp yaygınlaşmıştır. Kadın aktivistler siyah gözbağı takarak bir koreografi eşliğinde "tecavüzcü sensin (el violadorerestú)" isimli şarkıyı seslendirmiştir. Aktivistler, kadına yönelik şiddeti körükleyen ataerkil kültürün güdümünde buldukları Şili güvenlik güçlerine, yargı sistemine ve genel anlamda siyasilere karşı tepkilerini göstermiştir. Latin Amerika, kadına yönelik şiddet suçların oldukça yaygın olduğu ve bu konuda protestoların en sık görüldüğü bölgelerden biridir. Günümüzde her 3 kadından 1'i yaşamı boyunca şiddet görmekte; her gün 830 kadın hamileliğe bağlı önlenebilir sebeplerden

ölmektedir. Dünya çapında 4 parlamenterden sadece 1'i kadındır ve cinsiyetler arasında ücret eşitsizliği devam etmektedir (United Nations Women, 2023).

5. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE SİYASAL KATILIM

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde 1946'da kurulan Kadının Statüsü Komisyonu, 2010 yılında yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğine adanmış ilk küresel hükümetler arası organ olan BM Kadın (UN Women) kuruluşuna dönüşmüştür. Bugün 500'den fazla dile ve lehçeye çevrilen, insanlık tarihinde ilk kez dönüm noktası niteliğindeki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), tüm insanların - kadın ve erkek - sahip olması gereken temel hakları ve açıklamaktadır (United Nations Women, 2023). İkinci Dünya Savaşı erkeklerin savaşa katılması nedeniyle istihdam açısından kadınlara bir alan bırakmış, kadınlar ev ve iş sorumluluklarını birlikte yürütmüşlerdir. Savaş sonrası dönem, kadınlar için toplumdaki rollerine ilişkin çelişkilerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Evdeki eş ve anne sorumlulukları ile yetinmeye teşvik edilmekle birlikte birçoğu çalışmaya ve eğitimlerini ilerletmeye devam etmiştir. Savaş öncesi düşük seviyelerine asla geri dönmeyen kadınların işgücüne katılımı artmaya devam etmiştir.

Günümüzde sadece ulusal boyutta değil uluslararası düzeyde sosyo-kültürel, politik ve ekonomik yapısal engeller değişmeden, toplumsal cinsiyet eşitliği veya kadınların siyasete ve kalkınmaya eşit katılımı hedefine ulaşmak imkânsız olmaya devam edecektir (Bari, 2005). Kadın hareketi de yoksulluk ve sosyal adalet sorunlarını daha fazla siyasal güçlenme sorunu olarak görmekte ve kalkınma bağlamında kadınları bağımlı, aciz ve yardıma muhtaç bir grup olarak değerlendiren yaklaşım yerini günümüzde güçlenme perspektifine bırakmaktadır (Toksöz, Özkazanç ve Poyraz, 2001).

Bugün elimizdeki veriler dünya genelinde kadınların siyasal yapılara ve karar süreçlerine katılımlarının nüfusta ve toplumsal üretimde sahip oldukları oranlardan çok daha az olduğunu göstermektedir. Katılımın düzeyi ve niteliği ise daha tartışmalı bir konudur. Birleşmiş Milletler'in (UNDP, 2022) Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği 2021 yılı verilerinde kadınların parlamentolardaki oranı %25,9, işgücüne katılım oranı ise %46,2 (erkeklerde bu oran %71,7) olarak hesaplanmıştır. İnsani gelişim endeksinin yüksek

olduğu ülkeler düzeyinde dahi kadınların parlamentolardaki oranı %29,1, işgücüne katılım oranı ise %52,6'dır (Bkz. Tablo 1). Ülkelerdeki cinsiyetler bazında sağlık, işgücü, eğitim ve yönetimdeki durumların bir bileşkesinden oluşan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Gender Inequality Index) kadınların ve erkeklerin eşit derecede başarılı olduğu 0'dan, ölçülen tüm boyutlarda bir cinsiyetin mümkün olduğunca düşük kaldığı 1'e kadar değişmektedir (UNDP, 2023). 2000 yılında 0,56 olan endeks 22 yılda ancak 0,47'ye gerileyebilmiştir. Veriler de gösteriyor ki kadınların tarihsel süreçte kazanımlarına rağmen dünyadaki demokratik yönetimlerde dahi bu ölçüler beklenen düzeyin çok altındadır.

Tablo 1. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ile İlgili Veriler

Yıllar	Dünya Ülkeleri Ortalaması						İnsani Gelişim Endeksi En Yüksek Ülkelerin Ortalaması					
	İnsani Gelişim Endeksi	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	Parlamento sandalye dağılımı (%)		İşgücüne katılım oranı (%)		Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	Parlamento sandalye dağılımı (%)		İşgücüne katılım oranı (%)		
			Kadın	Erkek	Kadın	Erkek		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
2000	0,65	0,56	13,5	86,5	51,0	78,0	0,29	15,7	84,3	51,2	71,3	
2001	0,65	0,55	14,0	86,0	50,8	77,8	0,28	16,4	83,6	51,0	70,9	
2002	0,66	0,55	14,4	85,6	50,6	77,5	0,27	16,9	83,1	51,1	70,6	
2003	0,66	0,54	15,0	85,0	50,5	77,3	0,27	17,2	82,8	51,2	70,3	
2004	0,67	0,54	15,7	84,3	50,4	77,2	0,26	18,1	81,9	51,1	70,2	
2005	0,67	0,53	16,2	83,8	50,4	77,0	0,26	18,5	81,5	51,4	70,2	
2006	0,68	0,52	16,8	83,2	50,1	76,8	0,25	19,1	80,9	51,6	70,3	
2007	0,68	0,51	17,6	82,4	49,9	76,5	0,25	20,0	80,0	51,8	70,4	
2008	0,69	0,51	18,3	81,7	49,5	76,3	0,24	20,6	79,4	51,9	70,4	
2009	0,69	0,51	18,8	81,2	49,2	75,9	0,24	21,0	79,0	52,0	70,0	
2010	0,70	0,50	18,8	81,2	48,7	75,6	0,23	21,0	79,0	51,8	69,8	
2011	0,70	0,50	19,3	80,7	48,5	75,4	0,22	21,8	78,2	52,0	69,8	
2012	0,71	0,50	20,3	79,7	48,2	75,2	0,22	22,5	77,5	52,1	69,7	
2013	0,71	0,49	21,2	78,8	48,0	74,8	0,21	23,5	76,5	52,1	69,5	
2014	0,72	0,49	21,6	78,4	47,9	74,5	0,20	24,1	75,9	52,2	69,4	
2015	0,72	0,48	22,5	77,5	47,8	74,3	0,19	24,6	75,4	52,2	69,4	
2016	0,73	0,47	22,9	77,1	47,7	74,0	0,19	25,0	75,0	52,4	69,4	
2017	0,73	0,47	23,5	76,5	47,7	73,7	0,18	26,0	74,0	52,6	69,4	
2018	0,74	0,47	24,1	75,9	47,5	73,5	0,17	26,9	73,1	52,9	69,5	
2019	0,74	0,47	24,7	75,3	47,7	73,3	0,16	27,7	72,3	53,2	69,5	
2020	0,74	0,47	25,4	74,6	45,8	71,3	0,16	28,5	71,5	52,4	68,3	
2021	0,73	0,47	25,9	74,1	46,2	71,7	0,16	29,1	70,9	52,6	68,4	

Kaynak: Human Development Report 2021/2022 (UNDP, 2022)

Uluslararası arenada toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusu her geçen gün daha fazla gündeme getirilmekle birlikte politika ve uygulamalar arasındaki dengesizlik devam etmektedir. Kadınların siyasal yapılardan ve süreçlerden tarihsel olarak dışlanması, ülkeler arasında çeşitli sosyal bağlamlarda farklılık gösteren çok sayıda yapısal, işlevsel ve kişisel faktörün sonucudur. Mevcut kalkınma ve siyaset paradigmasında birbiriyle ilişkili birtakım sorunlar kadınların siyasal katılımında yeni sınırlar ortaya çıkarmaktadır. Kalkınmanın eşitlik ve adalet iddiası ile uygulanması arasındaki çelişki ortadan kaldırılmadıkça, kadınların kalkınmadaki katılımı, ilerlemeye ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yol açamayacaktır. Kadının karşılaştığı yapısal ve işlevsel kısıtlamalar, bir toplumdaki sosyal ve politik ilişkiler tarafından şekillendirilmektedir. Kadınların siyasal alanda dışlanmasının ortak örüntüsü (a) söylemlerden (b) yapılardan ve kurumlardan (c) kadınların bireysel ve kolektif faillğine sınırlar koyan sosyo-kültürel ve işlevsel kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır (Bari, 2005).

Siyasetin doğası, kadınların siyasete dahil edilmesi ya da dışlanmasında önemli bir faktördür. Siyasal faaliyeti yalnızca kamusal alanda kısıtlayan ve aile hayatının özel alanı apolitik hale getiren geleneksel siyaset anlayışı kadınları kamusal siyaset alanından dışlamak için kullanılmaktadır ve kadınlar siyasete sokulduğunda bile anne ve eş kimliği kullanılmaktadır (Bari, 2005). Siyasal karar mekanizmasının en büyük kurumu olan parlamentolarda bulunan kadınların oranı toplam sandalye sayısının dörtte birini geçmemektedir (Bkz. Tablo 1). Türkiye’de 2002 seçimlerine kadar %4’ün altında kadın milletvekili oranı ilk defa 2011’de %10’u geçmiş ve 2023 seçimlerinde tarihinin en yüksek seviyesi olarak %20’ye ulaşabilmiştir. Siyasal katılımı umut verici veriler de bulunmaktadır. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının ilk defa verildiği Yeni Zelanda’da 1981’de parlamento üyelerinin %9’u kadın iken 2023’te bu oran %61’e ulaşabilmiştir. Yirmi birinci yüzyılın başlarında kadınlar ülkede başbakan, genel vali, Temsilciler Meclisi başkanı, başsavcı ve baş yargıç gibi temel anayasal pozisyonları üstlenmiştir (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2023). Latin Amerika’da 2007-2014 arasında aynı anda dört kadın başkan mevcut olmuş ve kadınlar iktidar için siyasi mücadeleye devam etmiştir. 1974 yılından bu yana Latin Amerika’nın 13 kadın başkanını iktidara taşıyan temel iki faktörün; eğitim ve siyasi deneyim olduğu gözlenmiştir. Kadınların başkan

seçilmelerinde çoğunlukla aile bağı (eş, baba, anne, vb.) ya da akraba dışında güçlü bir erkek (lider, başkan) bağının olduğu gözlenmekle beraber 2010 sonrası dönemde iktidarlarını kendi yetenekleri ve siyasi deneyimleri ile elde etmişlerdir (Tali, 2022).

İlk defa Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Yeni Zelanda ve Avustralya'da yürütülen kampanyalar sonucunda siyasette toplumsal cinsiyet kotası uygulamasının kadınların dışlanmasını ele almada ve siyasetin resmî yapısında yer almalarını sağlamada etkili bir araç olduğu konusunda literatürde net bir fikir birliği vardır (Krook, Lovenduski ve Squires, 2009). Diğer taraftan kadınların siyasal arenadan dışlanmasının önündeki yapısal kısıtlamalar ele alınmadan, kadınların toplumsal cinsiyet kotası aracılığıyla dahil edilmeleri etkili bir temsile yol açmamakta ancak çok yönlü bir stratejinin yalnızca bir parçasını oluşturmaktadır. Kadınların yekpare bir grup olarak düşünülerek oluşturulan cinsiyet kotası sınıf, etnik köken, din ve kırsal/kentsel arka plan farklılıklarını dikkate almadığından elit kadınların siyasette hâkimiyet kurmasına neden olmaktadır.

Siyasette, siyasi partilerde ve resmî siyasi yapıların kültüründe erkek egemenliği, kadınların siyasete katılımını engelleyen bir başka faktördür. Çoğu zaman erkek egemen siyasi partilerde ulusal öneme sahip meseleler hakkında kadınların görmezden gelindiği ve kadın sorunlarının partilerinin siyasetine yansıtılmadığı bir bakış açısı mevcuttur. Ayrıca, erkek liderliğin cinsiyete dayalı önyargıları nedeniyle kadınlar genellikle parti yapılarında iktidar pozisyonuna seçilememektedir. Batı demokrasileri ve özellikle İskandinav ülkeleri kadınların siyasete katılımı için nispeten daha fazla alan yaratmıştır.

Kadınların erkekler karşısında tabi kılınması, tabiiyetin doğası ve kapsamı ülkeler arasında farklılık gösterse de evrensel bir olgudur. Toplumsal cinsiyet rolü ideolojisi yalnızca kadınlık ve erkeklik ikiliği yaratmakla kalmaz, aynı zamanda onları, üreme alanında toplumsal olarak atfedilen rolleri nedeniyle kadın cinsiyetine genellikle erkek cinsiyetinden daha az değer verilen hiyerarşik bir moda yerleştirir. Toplumsal cinsiyet statüsü, devlet, toplum ve aile tarafından kadının insani gelişimine düşük kaynak tahsisi yoluyla sürdürülmektedir. Bu durum, tüm ülkelerde eğitim, sağlık, istihdam, üretken kaynakların mülkiyeti ve siyasette değişen derecelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yansıtan sosyal göstergelere yansır. Kaynaklara

ve fırsatlara erişimi yapılandıran sınıf, kast ve etnik köken gibi sosyokültürel özellikler ve diğer kültürel kısıtlamalar toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha da artırmaktadır. Kadınlar ayrıca, üretim ve yeniden üretim alanlarındaki anne-eş ve çalışan ikili rolleri dolayısıyla kendilerine ayrılan zamanın sınırlı olması nedeniyle siyasete katılmakta zorlanmaktadır. Siyasete katılımın maliyetli olması sosyokültürel eşitsizliklere ekonomik bir boyut katmaktadır. Kadınlar toplumsal gruplarda da hiyerarşik olarak üst konumlarda olmadıkları için sosyal sermayeden ve seçim bölgelerinde siyasal becerilerini sergileyebilmek için ekonomik ve kültürel araçlardan yoksundur (Bari, 2005).

Siyasetteki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sisteme daha fazla kadın getirerek giderilemeyeceği veya bunun ancak sınırlı bir etki yaratabileceği açıktır. Bu aynı zamanda, destekleyici mekanizmalar devreye alınmadıkça ve etkili bir şekilde çalışmasına imkân veren bir ortam sağlanmadıkça ele alınamayacak bir politika ve sonuç sorunudur. Bu durum kota sistemlerinin doğasını ve sürecini pozitif ayrımcılık önlemlerinin merkezine taşımaktadır. Deneyimler, kota yöntemlerinin doğrudan, güçlendirici olması ve kadınların seçim bölgelerini geliştirmelerini sağlaması gerektiğini aksi takdirde toplumsal cinsiyet siyasetini dönüştüremediklerini ve erkeklerin şartlarına uyum sağlar pozisyona düşüklerini göstermektedir (Rai, 2003). Daha genel olarak kadınların yalnızca kadın ve aile meseleleri ile sınırlandırılması, ataerkil zihniyetin aşılammaması durumunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

6. SONUÇ

M.Ö. beşinci yüzyıla kadar geri götürülebilen siyasal düşünceler tarihine, siyaset felsefesi ve teorisi geneline bakıldığında kadının siyasal ve toplumsal statüsü ile ilgili kaygılı görüşlerin ancak on sekizinci yüzyılın sonunda sistemli bir şekilde dile getirildiği gözlenir. Eşitlik, özgürlük, adalet gibi temel kavramların çok ileri düzeyde tartışıldığı bu düzlemde kadınlar görmezden gelinmiştir. Kadın, Jane Austen'in bu dönemde kaleme aldığı ve 1813'te yayımlanan *Gurur ve Önyargı*'nın meşhur ilk cümlesinde "herkesçe bilinen bir gerçek olarak" ifade ettiği gibi "hâli vakti yerinde bekâr bir erkeğin tek eksiği" olarak konumlanmıştır. Kadının toplumsal rolünü ev içi işlerle sınırlandıran bu anlayışa süfrajtelerin siyasal katılımın temeli olan oy hakkı hareketi sağlam bir darbe vurmuştur. Kadınların erkeklerle aynı entelektüel ve

manevi donanıma sahip eşit insan varlıkları olduğu ve bu nedenle kendilerini ilerletmek ve geliştirmek için erkeklerle eşit veya aynı fırsatları hak ettikleri vurgulanmıştır. Kadının gelir, mülkiyet ve eğitim haklarının ve toplumsal konumunun iyileştirilmesi için stratejik bir ortak payda olarak oy hakkı öne çıkmıştır. Diğer taraftan oy hakkı ile başlayan siyasal katılım mücadelesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı siyaseti değiştirebilecek düzeye henüz erişememiştir. Yirmi birinci yüzyıldan baktığımızda alınacak daha çok yol olduğu gözlenmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin siyasal katılımdaki durumu ülkeler arasında farklılık gösterse de evrensel bir olgudur. Veriler kadınların siyasal yapılara ve karar süreçlerine katılımlarının nüfusta ve toplumsal üretimde sahip oldukları oranlardan çok daha az olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan siyasal sistemde daha fazla kadın olması ya da belirli yüksek pozisyonlara kadınların gelmesi kadınların toplumsal statülerinde iyileşme sağlayacağı anlamına gelmemektedir. Kadınların yekpare bir grup olarak düşünülerek kaynaklara ve fırsatlara erişimi yapılandırılan sınıf, kast ve etnik köken gibi sosyokültürel özellikler ve diğer kültürel kısıtlamalar dikkate alınmadan oluşturulan cinsiyet kotası kaynak ve fırsatların dağıtımının belirlendiği siyasal karar mekanizmalarınasadece belirli bir kesimden kadınların katılımına imkân vermektedir. Bunun yanısıra toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusu birçok kültürde kadınlar arasında dahi tartışmalı haldedir. Ataerkil anlayışı benimseyen ve savunan kadınların siyasal katılımda yer alması eşitsizliğin körüklenmesine yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesinde kadının karar verme süreçlerinde aktif temsilinin önem taşıdığı ama bunun yalnızca kadınlar tarafından değil erkekler tarafından da desteklenen bir boyuta ulaşması, erkeklerin anlayışında değişimin gerçekleşmesi gerekmektedir. Siyasal karar mekanizmalarında kadın sorunlarının çözülmesi etkin ve verimli bir katılımıla mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ashton, S.-A. (2009). *Cleopatra and Egypt*. John Wiley&Sons.
- Bari, F. (2005). Women's Political Participation: Issues and Challenges. United Nations, Division for the Advancement of Women (DAW).
- Booth, A. (2004). *How to Make it as a Woman: Collective Biographical History from Victoria to the Present*. University of Chicago Press.
- Burrell, B. C. (2004). *Women and Political Participation: A Reference Handbook*. Oxford, England: Abc-Clio.
- Chandhoke, N. (2009). What Is the Relationship Between Participation and Representation? O. Törnquist, N. Webster ve K. Stokke (Ed.), *Rethinking Popular Representation* içinde, Palgrave Studies in Governance, Security, and Development (ss. 25-37). New York: Palgrave Macmillan US.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi. *Yasama Dergisi*, (10), 5-59.
- Ivleva, V. (2015). Catherine II as Female Ruler: The Power of Enlightened Womanhood. *Vivliofika: E-journal of eighteenth-century Russian studies.*, 3, 20-46.
- Jansen, S. L. (2002). *The Monstrous Regiment of Women: Femalerulers in early modern Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Katz, E. D. (2021). Sex, Suffrage, and State Constitutional Law: Women's Legal Right to Hold Public Office. *Yale Journal of Law and Feminism*, 33(2), 110-193.
- Knott, S. ve Taylor, B. (2005). *Women, gender and enlightenment*. New York: Palgrave Macmillan.
- Konan, B. (2011). Türk Kadınının Siyasal Hakları Kazanma Süreci. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), 157-174.
- Krook, M. L., Lovenduski, J. ve Squires, J. (2009). Gender Quotas and Models of Political Citizenship. *British Journal of Political Science*, 39(4), 781-803.
- Levine, D. H. (2009). The Future of Christianity in Latin America. *Journal of Latin American Studies*, 121-145.
- New Zealand Ministry for Culture and Heritage. (2023). Women and the vote. *New Zealand History*. <https://nzhistory.govt.nz/politics/womens-suffrage#:~:text=Suffrage%20and%20beyond&text=On%2019%20September%201893%20the,to%20vote%20in%20parliamentary%20elections>. Erişim: 19.06.2023.
- Özer, S. (2013). Kadına Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(85), 131-168.
- Özkan, M. (2020). *Modern Devlette Siyasal Temsilin Kökenleri*. Ankara: Kadim.

- Pew Research Center. (2020). *Keyfacts about women's suffrage around the world, a century after U.S. ratified 19th Amendment*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/10/05/key-facts-about-womens-suffrage-around-the-world-a-century-after-u-s-ratified-19th-amendment/> Erişim: 19.06.2023.
- Rai, S. M. (2003). *Mainstreaming Gender, Democratizing the State*. Manchester University Press.
- Robertson, J. (2005). Women and Enlightenment: A Historiographical Conclusion. S. Knott ve B. Taylor (Ed.), *Women, Gender and Enlightenment* içinde (ss. 692-704). London: Palgrave Macmillan UK.
- Sevinç, İ. ve Palavar, A. (2021). Türk Siyasetinde Kadınların İntihap (Seçme ve Seçilme) Hakkı Elde Etme Süreci ve Ekekon Gazetesine Yansımaları. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 10(19), 1-22.
- Shapiro, J. (1981). Anthropology and the study of gender. *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 64(4), 446-465.
- Tali, R. (2019). *Kadınların Yerel Siyasi Temsil Süreçleri*. Ankara: İmaj.
- Tali, R. (2022). En Yüksek Cam Tavanlara Meydan Okumak: Latin Amerika Kadın Devlet Başkanları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 5(1), 1-17.
- Tezel, A. Ş. (2009). *A Study On China's Only Female Ruler Wu Ze Tian*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Toksöz, G., Özkazanç, A. ve Poyraz, B. (2001). *Kadınlar, kalkınma ve sosyal adalet*. Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: Ankara Üniversitesi KASAUM.
- Tokuroğlu, B. (2004). *Özgürleşemeyen Kadın*. Ankara: Odak.
- UK Parliament. (2023). The 1866 Women's Suffragepetition: The first mass Votes for Women petition. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/parliamentary-collections/1866-suffrage-petition/> Erişim: 16.06.2023.
- UNDP. (2022). *Human Development Report 2021/2022: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World*. United Nations Development Programme.
- UNDP. (2023). *Technical Notes*. United Nations Development Programme. https://hdr.undp.org/sites/default/files/2021-22_HDR/hdr2021-22_technical_notes.pdf Erişim: 20.07.2023.
- United Nations Women. (2023). *Women of theworld, unite! Explore women's activism from generations past and present*. <https://interactive.unwomen.org/multimedia/timeline/womenunite/en/index.html#/1840> Erişim: 20.07.2023.

BÖLÜM 10

JAPONYA’NIN SOSYAL VE KÜLTÜREL SÜREÇLERİNDE KADIN HAREKETLERİ

Arş. Gör. | Buket DURDU¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8312845>

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Yozgat, Türkiye.buket.durdu@yobu.edu.tr, Orcid ID:0000-0002-6167-3116

GİRİŞ

İnsanlar doğuştan biyolojik bir cinsiyete sahiptir. Öte yandan toplumsal olarak kabul gören fikir ve adetler arasında toplumun yarattığı “erkek imgeleri” ve “kadın imgeleri” vardır. Buna “kimyasal olarak oluşturulmuş cinsiyet” denir. Cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyete göre sabit roller, önyargılar vb. olduğu anlamına gelir. Cinsiyet eşitliğine sahip bir toplum olabilmek ancak ayrıma zemin oluşturan toplumsal sistemlerin ve geleneklerin gözden geçirilmesiyle mümkün olabilir (Danjokyōdōsankaku Kōkōsei-yō Gakushū Shiryō, 2021: 20).

Her insan çeşitli güçlerle donatılmış farklı bir bireydir. Biyolojik açıdan erkek ya da kadın olarak dünyaya gelen insan kültürel-tarihsel arka plan, toplumsal yapı ve beklentiler doğrultusunda kadın ve erkek kişiliğine bürünmektedir. Ataerkil bir hayat anlayışına sahip olan Japon toplumunda kadının yeri tarih içerisinde farklılıklar göstermekle birlikte genel anlamda ev idaresi ve çocuk bakımından sorumlu tutulan “iyi eş”, “bilge anne” figüründen sıyrılamamıştır. Bu yargının sebebi Japonların geçmişlerine bağlı kalma mücadeleleri olarak nitelendirilebilir. Japonya, geçmişinden kopmadan modernleşme bağlamında toplum yapısını şekillendirme ve geliştirme adına eğitim, hukuk ve siyaset gibi pek çok alanda düzenlemeler yaparak yeni kanunlar çıkarmıştır. Ancak kadınların toplum içerisinde saygın bir yere sahip olmaları, cinsiyet eşitliğine dayalı bir eğitim alarak erkeklerle eşit şartlarda iş hayatında görev alabilmeleri gibi konularda eksikliklerini henüz tam anlamı ile giderememiştir. Günümüzde modern bir toplum yapısına sahip olan Japonya’da eğitimli çalışan kadınların sayısı her geçen gün biraz daha artsa da toplum içerisinde kadına bakış büyük ölçüde değişmemiştir.

1. JAPON TOPLUMUNDA KADININ YERİ

Japon tarihinde eski dönemlere bakıldığında, 12. yüzyıla kadar kadınlar toplumda tanrılara yakın olarak görülen bireylerdir. Bunun sebebinin Shinto inancına göre Japonların Güneş Tanrıçası Ameterasu’nun soyundan geldiğine olan inanç olması muhtemeldir. O dönemlerde kadının erkeklerden daha üstün görüldüğü anaerkil bir toplum yapısından söz etmekle birlikte ailenin merkezi konumundaki kadının çocuk yetiştirmede söz sahibi olma, evlilikte eş seçme, miras ve mal edinme gibi hakları da vardır. Cinsiyet eşitliğinin var olduğu toplumlarda bu durum, eski dönem Japon toplumunda evlilik sonrası erkeğin

kadının evine yerleşmesi, soyun kadından devam etmesi ve aile reisinin kadın olarak görülmesi gibi konularda farklılıklar göstermektedir (Yuan, 2018: 6-7). Bu bilgilerden yola çıkarak Japonların ilk toplum anlayışında kadınların erkeklere kıyasla daha üstün bir konuma sahip oldukları söylenebilir.

Nara Dönemi'nde (710-784) Japon kadını, siyasi kimliği ile yönetici sınıfta yer alan iktidar sahibi, sanat, edebiyat, mimarlık ve din ile yakından ilgilenen bir simgedir. İmparatoriçe Komyo tarafından bu dönemde yoksullar için bir hastane (Seyakuin) ve bakımevi (Hiden-in) inşa ettirilir. Japonya'nın yönetimine katkıda bulunan on imparatoriçesinden sekizi 593-769 yılları arasında hüküm sürer. Bu imparatoriçelerin çoğu sanat, edebiyat, mimarlık ve din ile yakından ilgilenir, Japonya'da Budizm ile Konfüçyüs felsefesinin yayılmasına önemli katkılarda bulunur. Onların yönetimi altında tarımın teşvik edilmesinin yanı sıra gümüş ve bakır para basılır. Japon tarihinin ilk yazılı kaynakları olan Kojiki ile Nihongi yazılır ve ilk imparatorluk sarayının inşa edilmesiyle birlikte devletleşme süreci hızlanır. Heian Dönemi'nde (784-1185) Japon kadınları, erkekler kadar iyi bir eğitim almamalarına rağmen edebi eserler yazan bir sanatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar tarafından bu dönemde oluşturulan eserlerden en önemlisi Nobel ödülü kazanan, sadece Japonya'nın değil dünyanın da ilk romanı olma özelliğini taşıyan, Murasaki Shikibu adlı bir kadın yazar tarafından kaleme alınan Genjino Monogatari (Url 1) adlı romandır (Burton, 1914: 17-19).

12-14. yüzyıllar arası Kamakura Dönemi sonlarında artan militarizm anlayışı ile kadınlara uygun görülmeyen askeri kimlik paralelinde, Japon kadınlarının sahip oldukları ekonomik, siyasi ve yasal tüm haklarına ket vurulur. Ayrıca kadınlar her ne kadar ülke genelinde Konfüçyüs felsefesinin yayılmasına vesile olsa da aslında bu felsefenin kadınların toplum içinde gelişiminin gecikmesinde ve geri plana atılmasında etken bir rol oynadığı söylenebilir (Konfüçyüs, 2017, Azertürk ve Akman, 2018: 19-37). Konfüçyüs felsefesinde kadınların sahip olması gerektiği hususunda itaat, iffet, merhamet ve sessizlik gibi çeşitli vasıflar, kadınların sosyal yapı içinde nasıl bir statüye sahip olduklarını önemli ölçüde yansıtmaktadır. 1603-1867 Edo Dönemi'ne gelindiğinde; soyun devamı, eşin ve çocukların bakımı ile ev işlerinden sorumlu, ailesinin üzerinde hiçbir hakka sahip olmayan kadın, "üç itaat" (bekârken babasına, evlendiğinde eşine, dul kaldığında da erkek çocuğuna) çerçevesinde bir hayat sürdüren ikinci sınıf bir birey olarak

nitelendirilir (Hunter, 2002: 194-196, Burton 1914: 22). Küçük bir imparatorluk yapısıyla şekillenen Japon ailesinde, kadın adeta itaatkâr bir köle konumuna gelir. Miras, mülk edinme, ebeveyn otoritesi gibi haklara sahip olamayan kadının kişisel onuru da aile onurundan değersizdir (Clement, 1913: 175-178). Bu dönemde kadınlara tanınan sınırlı eğitim imkânından da sadece varlıklı kesim faydalanabilir. Zengin çiftçi, zanaatkâr ya da tüccarların kızları, Budist rahipler tarafından yönetilen ve Terakoya adı verilen okullarda, geleneksel sanat ve dinin yanı sıra aile işlerinde faydalanabilecekleri mektup yazma, abaküs kullanma gibi konularda da eğitim alırlar (Melo-Nascimento, 2020: 154).

Meiji Dönemi (1868-1912) ile Japonya, modernleşme adına çok sayıda reform girişimine tanık olur. Görünüşte demokratik bir hükümet kurma, arka planda ise imparator ve seçkinlerin gücünü güvence altına alma hususunda gerçekleştirilen bu reformlarda, imparatorun tebaası olan halka özellikle kadınlara, sınırlı haklar tanınır. Dini inanç özgürlüğü, ifade ve örgütlenme serbestliği, hukuki ya da toplumsal düzeni bozma ihtimaline karşı imparatorun inisiyatifine bırakılır. 1898 yılında yayınlanan Medeni Kanun'un hazırlanmasında Fransız ve Alman kaynaklardan yararlanılırken, onun bir bölümü olarak tasarlanan, evlilik, boşanma, aile reisliği ve miras gibi konuları ihtiva eden Kişiler Kitabı, Konfüçyüs felsefesi ışığında Japon bilim adamları tarafından düzenlenir. Büyük bir aile olarak düşünülen Japon toplumunda, toplumun reisi olarak İmparator, tebaasına aile reisi olarak da erkek, eşi ve çocuklarına hükmetmektedir. Kadınların erkeklerle eşit eğitim alma imkânı da yine bu dönemde verilse de eğitim ücretlerinin yüksek olması kadın eğitim oranının artmasına engel teşkil eder (Mackie, 2003:21-29). Yapılan düzenlemelerin erkek odaklı olması ve kadınların lehine herhangi bir gelişmenin yaşanmaması, kadın hak ve hürriyetlerini kazanma adına yürütülen kadın hareketlerinin başlamasına sebep olur.

Dünya kadın hakları ilk olarak II. Dünya Savaşı sonrası 1948 yılında Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi ile gündeme gelir. 1966 yılında Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kabulünün ardından 1967 yılında Birleşmiş Milletler, kadına karşı ayrımcılığın kaldırılmasına dair bildirgeyi kabul eder. 1979 yılında, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına ilişkin sözleşme, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için yasal olarak bağlayıcı bir anlaşma olarak kabul edilir ve 1981'de 20 ülkenin

onayı ile yayınlanır.Japonya ise bu anlaşmayı 1985 yılında onaylar ve 1996'da, Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Destekleme Genel Merkezi tarafından“Toplumsal Cinsiyet Eşitliği 2000 Planı” başlatılır. 2000 yılına kadar toplumsal cinsiyet eşitliğine sahip bir toplum oluşumunun teşvik edilmesine ilişkin bir iç eylem planı kararlaştırılır. Günümüzde Japonya'da, kabul edilen anlaşma ve tasarlanan plan ile fiili durum arasındaki uçurum oldukça büyüktür (Nishioka: 139-155).

2000'li yıllara gelindiğinde Japonya'da cinsiyet eşitliğine dayalı bir toplumun oluşturulmasına yönelik sistemli çalışmalar yürütülmüşbirçok yasa çıkarılsa da Japonya Dünya Ekonomik Formu tarafından 2018 yılında açıklanan cinsiyet uçurumu endeksi verilerine göre 149 ülke arasında 110. Sırada (Ono:72-73) ve 2021 verilerine göre de 156 ülke arasında 120. sırada yer almaktadır. Japonya Başbakanı FumioKishida, 2022 yılı 8 Mart Dünya Kadınlar Günü vesilesiyle yapmış olduğu konuşmasında,Japonya'da cinsiyet eşitliği bağlamında çalışmaların devam ettiğini, geçmişten gelen kalıplaşmış cinsiyet rolü bilincinin bu çalışmalara engel teşkil ettiğini dile getirirken bunun önüne geçebilmek ve kadınlara ekonomik özgürlüklerini kazandırabilmek adına kadın hakları için mücadele edeceklerini ve bu yolda olan herkese destek olacaklarını ifade eder (Naikaku-fu Danjo Kyōdō Sankakukyoku, 2022: 1-32).

2. JAPONYA'DA KADIN HAREKETLERİ

Japonya, geçmişinden kopmadan modernleşme bağlamında oldukça başarılı bir yol kat ederkenkendi içinde muhafaza etmiş olduğu toplumsal yapıda, kadın ve erkeklere uygun görülen görevler farklılık göstermektedir. Japon tarihi için bir dönüm noktası olarak adlandırabileceğimiz Meiji Dönemi (1868-1912) ülkenin pek çok alanda gelişme kaydettiği, yapılan reformlar ve düzenlemelerle sosyal ve ekonomik yapının şekillendirildiği bir dönem olmuştur. Yapılan tüm bu düzenlemelere, ekonomik alanda kalkınmaya rağmen Japon toplumunun eski feodal yapı anlayışından kurtulduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Meiji Dönemi modernleşme hareketleri yürütücülerinin genç askeri bürokratlar olması ve Japon toplumunun ataerkil büyük bir aile olarak düşünülmesinin kadınların konumlarının iyileştirilememesinde etkisi büyüktür (Atsumi, 1983:9).

Meiji Dönemi'nde yapılan düzenlemelerin erkek egemen bir çatı altında olması, kadınların hak ve hürriyetlerinde iyileşme yaşanmaması sonucunda Japonya'da 1870'li yıllarda kadın hakları adına, katılımcı sayısı az olsa da kadın girişimleri başlar. Kadınlar artık toplum içerisinde yaşanan cinsiyet eşitsizliğine bağlı şikâyetlerini dile getirmek, haklarını savunmak istemektedir. Jiyūtō (Liberal Parti) kurucusu Itagaki Taisuke tarafından 1874 yılında başlatılan Jiyu Minken Undo (Özgürlük ve Halk Hakları Hareketi) (Otsuka, 2009: 299) ilham alınarak hayata geçirilen kadın hareketlerinde, ilk girişim 1878 yılındahalktan, 45 yaşında dul bir kadın olan Kusunose Kita'dan gelir. Kusunose Kita, eşinin ölümünün ardından hane reisi olarak görülür ve hane reisinin devlete ödemekle yükümlü olduğu vergiyi kendisinin ödemesi istenir. O dönem vergi ödeyenlerin oy kullanma haklarının olduğu Japon toplumunda, kendisi de bu haktan yararlanmak ister. Yapılacak olan yerel seçimlerde oy kullanma isteğini belirten dilekçesi hükümet tarafından geri çevrilse de Kusunose Kita sayesinde kadın hakları için mücadelenin ilk fitili Japonya'da ateşlenmiş olur (Molony, 2018: 2).

Meiji hükümeti, ülkenin modernleşmesi adına yapmaya çalıştığı tüm yeniliklere rağmen sıradan halkın (özellikle kadınların) hak ve hürriyetlerini korumalarına izin vermez. Ülke genelinde yaşanacak eylemlerin önüne geçmek adına yayın ve konuşma özgürlüğüne kısıtlama getirir. Devletin tüm yasak ve engellemelerine rağmen kadınlar arasında hak ve hürriyetleri için girişimler devam eder. Çin ve Japon klasikleri üzerine yaptığı çalışmalar neticesinde İmparatoriçe Haruko'nun nedimesi olarak sarayda görev alan ilk kadın hatip, kadın hakları yazarı ve politik aktivist olan Kishida Toshiko (1863–1901), 1882 yılında görevinden ayrılarak Jiyuto'nun (Liberal Parti) düzenlediği ülke genelinde verilen konferanslara konuşmacı olarak katılır. İngiliz filozof ve sosyolog Herbert Spencer ile İngiliz Feminist Dame Millicent Garrett Fawcett'in fikirlerinden etkilenen Kishida Toshiko, Japon kadınlarının haklarını savunmak adına ülke genelinde çok sayıda konuşma yapar. 1883 yılında yapmış olduğu Hakoiri Musume (Daughters in Boxes) (Anderson, 2006:36-59) adlı konuşması ile Kamu Toplantısı Yasasını ihlal ettiği ve yetkililere saygısızlık yaptığı yönünde verilen kararlar hapse atılır. 1887 yılında yürürlüğe giren "Barışı Koruma Yasası" ile konferanslara son verilse de Kishida kadın hak ve özgürlüğü için yazılarına devam eder (Sievers, 1983: 34-36, Melo-Nascimento, 2020: 156-158).

Kishida Toshiko'nun konuşmalarından etkilenen Fukuda Hideko (1865-1927), onun gibi kadın hakları ve cinsiyet eşitliği adına çalışmalara başlar. 1887'de yaşanan Osaka olaylarında devlet tarafından hapis cezasına çarptırılanlar arasındaki tek kadın olan Fukuda, iki yıl kaldığı cezaevinde diğer kadın mahkûmların eğitilmesi görevini üstlenir. 1889'da yayınlanan Japon Medeni Kanunu'nda yer alan medeni hakların kanunlarla sınırlandırılabilceği maddesiyle erkek egemen feodal yapı devlet tarafından resmileştirilmek istenir. Bu kanunla kadınların siyasi partilere ya da mitinglere katılması kesin olarak yasaklanır. Kadınların ve diğer aile bireylerinin tüm hakları hane reisi olan erkeğe tabi kılınır (Molony, 2018: 2).

Devletin kadın hakları yönündeki olumsuz tutumuülke genelinde feminist hareketlerin artmasıyla sonuçlanır.1901 yılında Fukuda Hideko tarafından kadın haklarını koruma amacıyla Heiminsha (Url 2) adlı bir dernek kurulur. 1903'te bu derneğe bağlı Heimin Shinbun adıyla çıkarılan gazetede kadınların hak ve hürriyetlerini konu alan yayınlara yer verilir. Japon kadınlarını bilinçlendirme ve yönlendirme amacıyla çok sayıda kadının yazılarıyla katkı sağladığı gazete, tüm sansürlere rağmen yayın yapmaya devam eder ancak1905 yılında gazetenin, 1907 yılında ise derneğin faaliyetlerine son verilir. Derneğin ve gazetenin kapatılmasının ardından Japonya'nın ilk sosyalist kadın dergisi olan SekaiFujin (Dünyanın Kadınları), Fukuda'nın editörlüğünde 1907 yılında ilk sayısını yayınlır.Batılı ülkelerdeki kadınların hak ve hürriyet anlayışları hakkında Japon kadınlarını bilinçlendirmek adına çeviri eserlere de yer verilen derginin birçok sayısı devlet tarafından durdurulur ve iki yıllık yayın hayatının sonunda 1909'da resmi olarak kapatılır (Hane, 1988: 16-33).

1908 yılında Hani Motoko ve eşi tarafından Fujinno Tomo (Ev Hanımının Dostu) adlı dergiyayına başlar. Kadınları eğitmek adına çıkarılan bir dergi olmasına rağmen diğer yayınlardan farklıdır. Kadınların sahip olması gereken hakları için mücadele etmeleri yönündekiyazılarından ziyade ev hanımlarına zamanları nasıl daha verimli kullanabilecekleri hususunda yol gösterici yazılara yer verilir. Kadınlara özgü bir dergi olmasına karşın yayın anlayışı olarak, kadınları sahip olamadıkları hakları için mücadeleye değil de sahip olduklarını daha iyi kullanmaya yönlendirir. Bu yönüyle zararsız görülen ve devletin sansürüne maruz kalmayan dergi günümüzde halen yayınlanmaktadır (Ito, 2002: 135).

Meiji Dönemi sonlarında, 1911 yılında Hiratsuka Raicho, sayıları az olsa dakendisine destek veren kadınlarla Seito ya da Mavi Çorap olarak adlandırdıkları dergi aracılığıyla kadınları bilinçlendirmeyi amaçlamışlardır. Raicho yazılarında, Japonların Shinto inancına göre tanrıçası Ameterasu'dan yola çıkarak, başlangıçta Güneş olan ve Dünya'yı aydınlatan kadının 1900'lü yıllara gelindiğinde solduğunu, ışığın kalmadığını sadece başkalarından aldığı ışığı yansıttığını ifade eder. Kadın hakları için mücadele edilmesi gerekliliği yönünde yazılara yer veren derginin yayını 1916 yılında durdurulur. Tüm engellemelere karşın kadın haklarını savunmaktan vazgeçmeyen Hiratsuka Raicho, Ichikawa Fusae ve Oku Mumeo ile birlikte 1919 Kasım ayında Kansai'deFujinkai (Kadınlar Derneği) Konferansı düzenler. 1920 Mart ayında Shinfujin Kyokai(Yeni Kadın Derneği) resmen açılır. Ülkenin ilk feminist örgütü olma özelliğine sahip olan dernek yaptığı faaliyetlerle hükümeti Barış Koruma Yasası'nı gözden geçirme konusunda ikna etse de istenilen başarıya ulaşamaz. Ülkede kadın hakları adına örgütlenen yapıların hepsi II. Dünya Savaşı öncesinde artan militarizm ile bastırılır (Hunter, 2002: 9-10).

Tüccar bir ailenin kızı olan ve yerel okulda eğitim alan Akiko Yosano edebiyatla yakından ilgilenir. 17 yaşında yazıp Budist Edebiyat Kulübü'ne gönderdiği tankanın beğenilerek yayınlanmasıyla edebi alanda kendisini ispatlar (Fukunaga, 2016: 99). 22 yaşında Tekkan Yosano'nun başkanı olduğu, 1899'da kurulan Shinshisha Şiir Topluluğu'na katılır ve tanka çalışmalarını Myojo bülteninde yayınlamaya başlar. Yaşamı boyunca 22 şiir ve 20 eleştiri koleksiyonu başta olmak üzere oluşturduğu çok sayıda eseri ile Japon kadınlarının özgürleşmesi ve batı tarzı yaşam biçimine sahip olması gerekliliğini savunarak dönemin kadınlarına liderlik eder (Okubo, 2018: 43). Seito ve diğer kadın dergilerinde sık sık yazılar yazan Yosano, kadınların erkeklere ihtiyacı olmadığı ve tam bir bağımsızlığı hak ettikleri yönündeki görüşleri nedeniyle diğer kadın hakları savunucuları tarafından eleştirilir. Seito Dergisi editörü Hiratsuka Raicho da dâhil olmak üzere kadın hakları savunucuları kadınların mali desteğe ihtiyaçları olduğu görüşündedir (Bernstein, 1991:190-191). Her ne kadar Japonya'da cinsiyet eşitliğine dayanan bir toplum oluşturulması, kadınların özgürce erkeklerle eşit şartlarda yaşaması ve eğitim alması gibi konularda Japon kadın hakları savunucuları ortak fikirde olsalar da kadınların mali anlamda kendilerine yetebilecek güce

sahip oldukları ve desteğe ihtiyaç duymadıkları hususunda Akiko Yosano ile fikir ayrılığına düşerler. Akiko Yosano, Seito Dergisi'nde yayınlanan yazısında kadınların ev işleri, çocuk bakımı ve ev dışında bir işte çalışmayı ortak zamanlı olarak yürütebileceğini ifade eder. Raicho ise Yosano'ya cevaben kaleme aldığı yazısında, Japonya'nın o zamanki koşulları altında kadınların bunu gerçekleştirebilmesinin imkânsız olduğunu, annelik ve kadın haklarının sosyal reform yoluyla devlet tarafından korunma altına alınması gerektiği yönündeki düşüncelerini açıklar (Imai, 2012: 96).

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika işgaline maruz kalan Japonya'da, 1889 yılı Meiji Anayasası temel alınarak, 1947 yılında Mac Arthur Anayasası olarak bilinen ve günümüzde geçerliliğini koruyan bir anayasa yayınlanır. Demokratik bir düzen oluşturulmak istenen bu anayasada, Japon imparatorluk anlayışının sembolik bir hale getirilmesi ve 24. madde ile Japon toplumunda cinsiyet eşitliğinin resmileştirilmesi dikkat çekmektedir. Bu anayasanın hazırlanmasında ve Japon kadınlarının hak ettikleri eşitliğe kavuşmasında düzenleme kurulunda yer alan tek kadın Beate Sirota Gordon'un emeği büyüktür. Viyana doğumlu olan Beate Sirota, ünlü bir piyanist ve müzik öğretmeni olan babasının Tokyo Üniversitesi'ne eğitmen olarak davet edilmesi üzerine 1929 yılında Japonya'ya gelir ve yaklaşık 10 yıl kalır. Japonya'da Amerikan Okulu'nda mezun olan Beate Sirota, eğitimine devam etmek için Japonya'dan ayrılır ve San Francisco yakınlarındaki Mills College adlı kadınlara özel kolejden dereceyle mezun olur. Rusça, Almanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Japonca gibi çok sayıda dile hâkim olması sebebiyle çevirmen olarak işe başlar. Savaş döneminde Amerika ile Japonya arasındaki yazışmaları çeviren Beate Sirota (Mori: 160-162), 1945 yılında müttefik işgal karargâhında tercümanlık yapmak için Japonya'ya döner. Japonya'da bulunduğu sürede kadınların Japon toplumundaki yerleri hakkında bilgi sahibi olan Beate Sirota, 1947 anayasası hazırlanırken özellikle kadın hakları maddelerini düzenler, kadınların mal edinme, miras, evlilik ve boşanma gibi haklarının savunucusu olarak cinsiyet eşitliği maddesi hususunda ısrarlı bir tutum sergiler (Pulvers, 2013: 1-4, Hirano, 2019). Bir Japon kadını olmasa da Japon kadınlarının eşitlik mücadelesinde kilit bir rol üstlenerek Japonya kadın hareketlerine katkı sağlamıştır.

1977'de başkent Tokyo'da Ikuko Atsumi ve bir grup akademisyen tarafından kadınların seslerini duyurma ve kadın çalışmalarını teşvik etme

amacıyla Feminist adlı bir dergi çıkarılmaya başlanır. Aynı yıl Japon akademisyenler Uluslararası Kadın Çalışmaları Grubu'nu kurar. 1960 yılında Tokyo Kadın Koleji'nde ilk kürsüsü kurulan, Japonya Kadın Çalışmaları Derneği 1979 yılında resmen faaliyete geçer. Kadınlar 1980'lerde cinsiyet eşitliği konusunda daha da bilinçlenerek sahip oldukları haklardan faydalanmak ister. 1987 yılına gelindiğinde 128 üniversite ve kolejde kadın çalışmaları programlarının varlığı bilinmektedir (Stephens, 1991: 134).

Japonya'da 19. yüzyılda başlayan kadın hareketleri, ilk aşamada kadınların itaatkâr eş ve anne figüründen sıyrılarak siyasi haklarını kazanmaları yönünde olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında ise devlet desteğinden faydalanma ve cinsiyet eşitliği üzerine yoğunlaşmıştır. Kadınların muhafazakâr bir siyasi ortamda gerçekleştirdikleri bu girişimleri sonuçlarını vermiş ve neticede kadınlar lehine yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1986 yılında Eşit İstihdam Fırsatı Yasası, 1992'de Çocuk Bakımı İzni Yasası, 1997'de Bakım Sigortası Yasası ve 1999'da Eşit Cinsiyet Toplumu Temel Yasası çıkarılmıştır. 2012 yılında Abe yönetiminin yeniden başlaması ile öncesinde kadın hakları aleyhine olan tutumları kadınların lehine olacak şekilde değişir. Kadınların çalışma hayatında teşvik edilmesi adına yeni düzenlemeler yapılarak kadınlara iş imkânı sağlayan şirketler desteklenir. Ancak kadınların çalışma oranlarının artmasına karşı düzenli iş bulmaları ve erkeklerle beraber eşit ücrete sahip olarak çalışmaları konusunda sıkıntılar hala devam etmektedir (Ayako, 2018: 2).

3. SONUÇ

Japon tarihinin bilinen ilk zamanlarında kadınlar, toplumda saygın bir yere sahip olan, değer verilen, önemsenen, erkeklerle eşit hatta bazı konularda daha fazla hak sahibi olan özgür bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun süre bu konularını muhafaza eden kadınlar, 12. yüzyılda ülke genelinde savaşı sınıf samurayların vasıtasıyla yayılan militarizm etkisiyle sahip oldukları haklarını ve değerini yitirmeye başlar. İlk zamanlardaki kadın figürünün tam zıttı bir konumda hayatlarını sürdürmek zorunda kalan kadınlar Meiji hükümetinin yaptığı yeniliklerle hak ve hürriyetlerine yeniden kavuşabileceklerine inanır. Ama Meiji döneminde ülke genelinde pek çok alanda yapılan yenileşme ve modernleşme hareketleri, erkek egemen toplumun devamlılığı yönünde şekillenir. Savaşı erkekler tarafından

gerçekleştirilen reformlarda kadınların hak ve hürriyetlerinin görmezden gelinmesi üzerine ülke genelinde kadın haklarını savunmak adına girişimler başlar.

1878 yılında Kusunose Kita'nın seçmen olarak oy kullanma isteği ile başlayan ve Kishida Toshiko, Fukuda Hideko, Hiratsuka Raicho, Akiko Yosano gibi kadınların öncülüğünde gerçekleştirilen kadın hareketleri çoğu zaman devlet engeline maruz kalır. Japonya'da kadın hareketleri devlete başkaldırarak eylemler düzenlemekten ziyade basın yolu ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Kurulan dernekler aracılığıyla çıkarılan gazetelerde kadınların bilinçlendirilmesi ve haklarını kazanabilmeleri adına yazılara yer verilir. Kadın hareketleri devletin kadınlar lehine bazı konularda yeni düzenlemeler yapmasına sağlasa da asıl hedeflenen noktaya ulaşıldığını söylemek güçtür. Bunun sebebi olarak Japon toplumunda 12. yüzyıl itibari ile yerleşmiş olan itaatkâr kadın figürünün yıkılamamış olması gösterilebilir. Meiji hükümetinde görev alan, kanunları düzenleyen ve erkeklerden oluşan bakanların da bu anlayış çerçevesinde hareket etmeleri kadınların cinsiyet eşitliği mücadelesine engel teşkil eder.

Japonya genelinde görülen kadın hareketleri, kadınların erkekler ile eşit şartlarda eğitim, sağlık hizmeti alabilmeleri, siyasi, ekonomik haklardan eşit olarak faydalanabilmeleri ve aynı şartlar altında çalışarak üretkenlikleri ile ekonomiye destek olabilmeleri adına yapılır. Japon tarihi boyunca kadınların diğer ülkelerdeki hemcinsleri gibi yaşayabilme adına giriştikleri mücadeleler kanunlar önünde eşitliği kazanmaları ile sonuçlanmış olmasına rağmen ülke genelinde kadın erkek eşitliği istenilen boyuta gelememiştir. Kadınlar gerek eğitim hayatında gerekse çalışma hayatında erkeklerle eşit koşullara sahip değildir. Bunun başlıca nedeni olarak geçmiş feodal düzen anlayışına sahip olan erkeklerin halen kadınları iyi bir eş ve anne statüsünde görmeleri, onların da erkekler gibi eğitim alarak ekonomik özgürlüklerini kazanmalarını gereksiz olarak düşünmeleri gösterilebilir. Japonya'da bu anlayışa son vermek ve kadınlara da eşit haklar sağlamak adına günümüzde halen çalışmalar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, Marnie S. (2006). Kishida Toshiko and the Rise of the Female Speaker in Meiji Japan, *Japan Women's Journal*, 30/31, 36-59.
- Atsumi, I. (1983). Women's Movements in Contemporary Japan, *Equal Opportunities International*, Vol. 2 No. 1, 9-13.
- Ayako, K. (2018). Womenomic sand Acrobatics: Why Japanese Feminists Remain Skeptical about Feminist State Policy, *Feminist Encounters: A Journal of Critical Studies in Culture and Politics*, 2(1), 06, 2-13.
- Azertürk, Semine İ., Tuğçe A. (2018). Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 19-37.
- Bernstein, Gail L. (1991). *Recreating Japanese Women, 1600-1945*. California: University of California Press.
- Burton, Margaret E. (1914). *The Education of Women in Japan*, New York: Fleming H. Revell Company.
- Clement, Ernest W. (1913). *A Handbook of Modern Japan, With Maps and Illustrations from Photographs*, ninth Edition, Chicago: A. C. Mc Churg and Co..
- Danjokyōdōsankaku Kōkōsei-yō Gakushū Shiryō. (2021). *Kyō-shi-yō-syuhiki*, Kumahonken.
- Fukunaga, K. (2016). Yosano Akiko, Kan Fusaino Pari, Yōroppa Shōyōto Natsuyori Aki e, *Kyoto Gakuen University Academic Repository*, 97-148.
https://core.ac.uk/display/80559028?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1.
- Hane, M. (1988). *Reflections on the Way to the Gallows: Rebel Women in Prewar Japan*, California: University of California Press with Pantheon Books.
- Hirano, K. (2019). Archive to Tell Story of Beate Sirota Gordon's Pivotal Role in Fight for Gender Equality in Japan, *The Japan Times* 28, 05.
<https://www.japantimes.co.jp/news/2019/05/28/national/archive-tell-story-beate-sirota-gordons-pivotal-role-fight-gender-equality-japan/>.
- Hunter, Janet E. (2002). *Modern Japonya'nın Doğuşu 1853'ten Günümüze*, (M. Günay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Imai, K. (2012). The Women's Movement and the Settlement Movement in Early Twentieth-Century Japan: The Impact of Hull House and Jane Addams on Hiratsuka Raicho, *Kwansei Gakuin University Humanities Review*, Vol. 17, 85-109.
- Ito, M. (2002). Hani Motoko and The Spread of Time Discipline into The Household, *Japan Review*, 14, 135-147.

- Konfüçyüs. (2017). *The Analects*, (T. Tayanç, Çev.). Ankara: Akılçelen Kitapları.
- Melo-Nascimento, Marina T. (2020). Women's Liberation in Meiji Japan: Ruptures in Cultural Conceptions of Female Education, Social Roles, and Political Rights, *Intercultural Relations, Relacje Międzynarodowe*, 2/8, 151-175.
- Molony, B. (2018). *Feminism in Japan*, *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*, Oxford University Press, 1-26.
- Mori, M. Beate Shirota Gōdon-ten, *Nihonkokukenpōni Danjo Byōdōno Omoi o Komete*, to *Kongo no Tenkai*, *NWEC Jissen Kenkyū*, 10, 158-171.
- Naikaku-fu Danjo Kyōdō Sankakukyoku, (2022). *Josei Katsuyaku Danjo Kyōdō Sankakuno Genjōto Kadai*, 1-44. https://www.gender.go.jp/kaigi/senmon/keikaku_kanshi/siryō/pdf/ka14-16.pdf.
- Nishioka, M. *Joseino Jinkento Kyōiku -Hidounkarikyuramuno Jittaito Sono Eikyō -*, *Bukkyodaigaku Sōgōkenkyūsho Kiyō Dai 5*.
- Okubo, H. (2018). *Yosano Akikoto Takashimaya Hyaku-sen-kai*, *Mejirodaigaku Tankidaigaku-bu Kenkyūkiyō Dai 54*, 43-56.
- Ono, S. *Nihonni Okeru Jendā Kyōikuno Jūyō-sei — Igrisuno Jendā Kyōiku kara Manabu —*, 72-104, <http://katozemi.yokohama/wp-content/uploads/2018/09/72%E2%84%B8%E2%84%B9%E2%84%BA%E2%84%BB%E2%84%BC%E2%84%BD%E2%84%BE%E2%84%BF%E2%84%80%E2%84%81.pdf>
- Otsuka, K. (2009). *Japanese Women's Legislative and Administrative Reforms in the Postwar Era*, *Bulletin of the Faculty of Education, Kagoshima University. Cultural and Social Science*, 60, 299-307.
- Pulvers, R. (2013). *Beate Sirota Gordon: An American to whom Japan Remains Indebted*, *The Asia-Pacific Journal*, Vol. 11, Issue 2.
- Sievers, S. (1983). *Flowers in Salt: The Beginnings of Feminist Consciousness in Modern Japan*, Stanford: Stanford University Press.
- Stephens, Michael D. (1991). *Japan and Education*, Hong Kong: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- Mackie, V. (2003). *Feminism in Modern Japan: Citizenship, Embodiment and Sexuality*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Yuan, S. (2018). *Nihon de no Danjo Fubyōdō Mondaino Rekishi*, *Genjō, Soshite Kongo no Tenbō*, 1-13, <https://www.cmu.edu/dietrich/modlang/academics/student-organizations/polyglot/s2018/japanese/stella.pdf>.
- Url1 <https://kotobank.jp/word/%E6%BA%90%E6%B0%8F%E7%89%A9%E8%AA%9E-60637>
- Url2 <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/fukuda-hideko-1865-1927>

ISBN: 978-625-367-237-9